

P+

MARKT
BOEK 6

Jaargang 19 | nummer 1 | 2020 - 2021

Ons
verlangen
naar
groen

Gezond
weer op

Columnisten

Jan Bom
Gezond weer op! 5

Idriss Nor
Financiers, blij zoeken naar de voorlopers 28

Karen Maas
Wat we doen met stakeholders in slechte tijden 38

Karen Brouwer
Geluk ligt in een goed gesprek 58

Marleen Janssen Groesbeek
We gaan weer de barricaden op 78

+ COVER OLIVIA ETTEMA

Websites

Van de artikelen in dit boek bestaan ook digitale versies, waarin diverse links naar interessante websites zijn opgenomen.
www.p-plus.nl/nl/magazine

People

Gezonde mensen

Van spek naar bonen 7

1 kilometer eetbaar bedrijfshek 12

De fiftyfifty worst 17

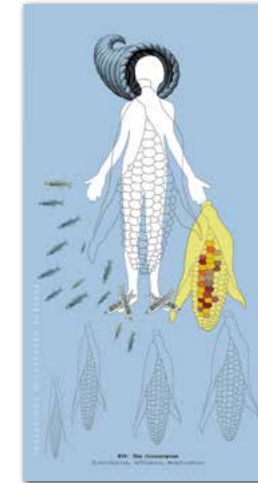
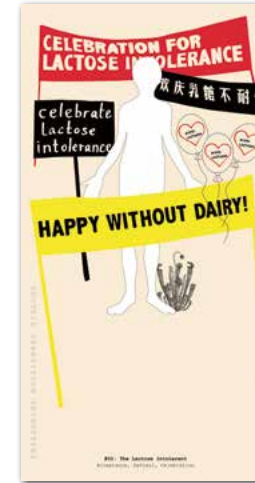
Verlokken met vega 21

Planet

Gezonde wereld

Bioboerin verbouwt Nedersoja 29

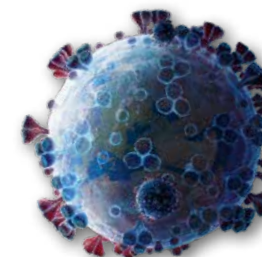
De mens moet krimpen 32

De overheid is weer leidend 44

Informele economie formeel gemaakt 49

De sociale gevolgen van Covid-19 wereldwijd 59

Profit

Gezonde winst

De winst van stakeholdermanagement 39

Audits nodig bij financiering infraprojecten 55

Vrouwen beste investering 63

De eerste lichter CO2-accountants 69

Weg met dubbele btw 79

P+ is het tijdschrift voor duurzaam ondernemen in Nederland. Het blad wordt door partners verspreid en heeft met de andere P+media een bereik van ruim 20 duizend beslissers en toekomstige beslissers in het bedrijfsleven, bij de overheid, in het hoger onderwijs en bij maatschappelijke organisaties, zowel in Nederland als daarbuiten.

Ook partner worden van P+? Voor meer informatie e-mail: editor@p-plus.nl

www.hetgroenebrein.nl

www.fmo.nl

www.nyenrode.nl

www.impactcentreerasmus.nl

www.mondiaalfnv.nl

www.avans.nl

www.nwo.nl

www.doen.nl

P+ wordt geschreven en gemaakt door een onafhankelijke redactie.

HOOFDREDACTEUR: Jan Bom

REDACTIE: Dennis Mensink, Hetty Nietsch, Astrid van Unen, Hans van de Veen, Han van de Wiel.

COLUMNISTEN: Karen Brouwer, Marleen Janssen Groesbeek, Karen Maas, Idriss Nor.

ART DIRECTION: Bureau Boudewijn Boer en Studio 10 / Tineke Kooistra.

FOTOGRAFIE: Mercy Chewetu Mukupa, Mischa Keijser, Tineke Kooistra, Linnea Wikström, en verder Dreamstime en Depositphotos.

ARTWORK: Olivia Ettema, Arne Hendriks, Anje Jager, Claudy Jongstra, Romy Kühne.

DRUK: Tuijtel

REDACTIEADRES: Rietsnijderslaan 3, 1394 LC Nederhorst den Berg | T 00 31 (0) 294 255719 | E 06 27 153 000 | E editor@p-plus.nl | www.p-plus.nl

UITGEVER: Jan Bom

UITGAVE: Atticus b.v.

BEREIK: +20.000 beslissers

ABONNEMENTEN: Nederland: 22,50 euro per nummer excl. btw (27,22 euro incl. btw) | Overige landen: 30,00 euro incl. btw | Studenten: 50 procent korting.

Het abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij 1 maand voor vervaldatum bericht van opzegging is ontvangen. Het abonneegeld dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Een abonnement op meerdere exemplaren op aanvraag.

© ATTICUS, 2020 - 2021

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of vervoelvoudigd

ISSN: 1571-716X

FIRST WORDS **JAN BOM**

Gezond weer op!

Voor straks: lekker slapen. En morgen gezond weer op. Zo sloot de 'koningin van de televisie' Sonja Barend altijd af. Haar spraakmakende programma 'Sonja' bestaat al vijftien jaar niet meer, maar de wens is gebleven. Zeker nu, in deze onzekere tijden, waarin het coronavirus wereldwijd al veel meer dan 1,2 miljoen slachtoffers maakte. En meer dan 7.800 in Nederland. Het is onvermijdelijk dat de coronacrisis doorsijpelt in de verhalen die we voor dit nummer maakten. Maar ondanks alle zorgen blijven we Best Practices aanleveren die aantonen hoe het beter kan. Voor straks, voor na de crisis.

We stellen de journalistieke vragen die nu actueel zijn.

- + Biedt de crisis het breekijzer om al langer gekoesterde doelen te realiseren?
- + Komen er meer vrouwen aan het roer, zowel hier als in opkomende landen?
- + Komt er eindelijk financieel en fiscaal beleid om de circulaire economie op gang te helpen?
- + Kunnen we een versnelling van de eiwittransitie forceren, van dierlijke naar plantaardige eiwitten?

In de laatste vraag komen de sociale en economische effecten van duurzaam ondernemen samen. Vast staat dat overmatige vleesconsumptie slecht is voor mens en wereld. Het is beter een vegaworst te eten dan een vleesworst. Maar wat is er nodig om deze transitie te versnellen?

In dit nummer van P+ constateren we dat supermarkten de sleutel in handen hebben. Het zijn de machtigste spelers in de keten geworden. Waarom hebben boeren die Nedersoja zijn gaan verbouwen het zo moeilijk? Omdat de Nederlandse supers hun edamame niet kopen. De groene sojaboontjes gaan naar Duitsland, waar de biologische eiwitbommetjes uit de Hollandse polder wél worden gewaardeerd. En waarom veroveren sojaburgers in de schappen maar zo langzaam marktaandeel op hamburgers van vlees? Dat is omdat de vegetarische varianten in de winkel twee keer zo duur zijn.

Of is de smaak van de vegaproducten nog niet optimaal? Volgens worstmaker Samuel Levi van Brandt & Levie geven

fijnproevers zich nog niet gewonnen. Hij maakte daarom met een bijzonder kruidenmengsel een *fiftyfifty* knakworst, voor ongeveer de helft bestaand uit plantaardige ingrediënten, zoals rode bieten. Het is deze verhouding waar transitiedenkers op dit moment naar streven, om in 2030 uit te kunnen komen op een menu dat voor 60 procent uit plantaardige eiwitten bestaan en voor nog slechts 40 procent uit vlees.

Is dat een realistisch doel? We liepen met marktonderzoeker Charlotte Linnebank van Questionmark door drie grote supermarkten en we noteerden wat zij zag. "Niet de kiloknallers moeten in de aanbieding, maar de groenten." Ondanks alle beloften van de gezamenlijke supermarkten zegt ze: "Uiteindelijk zullen wetten en regels van de overheid de supermarkten dwingend concrete doelen moeten opleggen om de eiwittransitie te realiseren."

Gaat de overheid dat ook doen? Die kans is groter dan een jaar geleden, hoorden wij op Nyenrode Business Universiteit. Hoogleraar duurzaamheid André Nijhof stelt in P+ dat we door de coronacrisis anders tegen de overheid zijn gaan aankijken. De slinger van de klok beweegt terug. "We vonden tot voor kort dat de overheid vooral faciliterend moest optreden. Niet te leidend. Die rol was aan het bedrijfsleven voorbehouden. Door de crisis is er opnieuw waardering voor wat een regering kan doen."

Kerndocent publiek-private samenwerkingen Maurits Sanders voegt daaraan toe dat door de coronacrisis de herwaardering van groen in de stad is toegenomen. "En een herwaardering van gezondheid. In zo'n tijd dat je met elkaar in een lockdown zit, wil je niet in een klein appartement opgesloten zitten in een druk gebied in de stad. Dan verlang je naar ruimte, naar ontsnapping, naar groen. Voor mensen wordt gezondheid een drive om tot een andere leefomgeving te komen."

Kortom: duurzaam ondernemen biedt meer dan ooit perspectief op een gezonde economie met gezonde mensen. ■

JAN BOM
HOOFDREDACTEUR P+ PEOPLE PLANET PROFIT

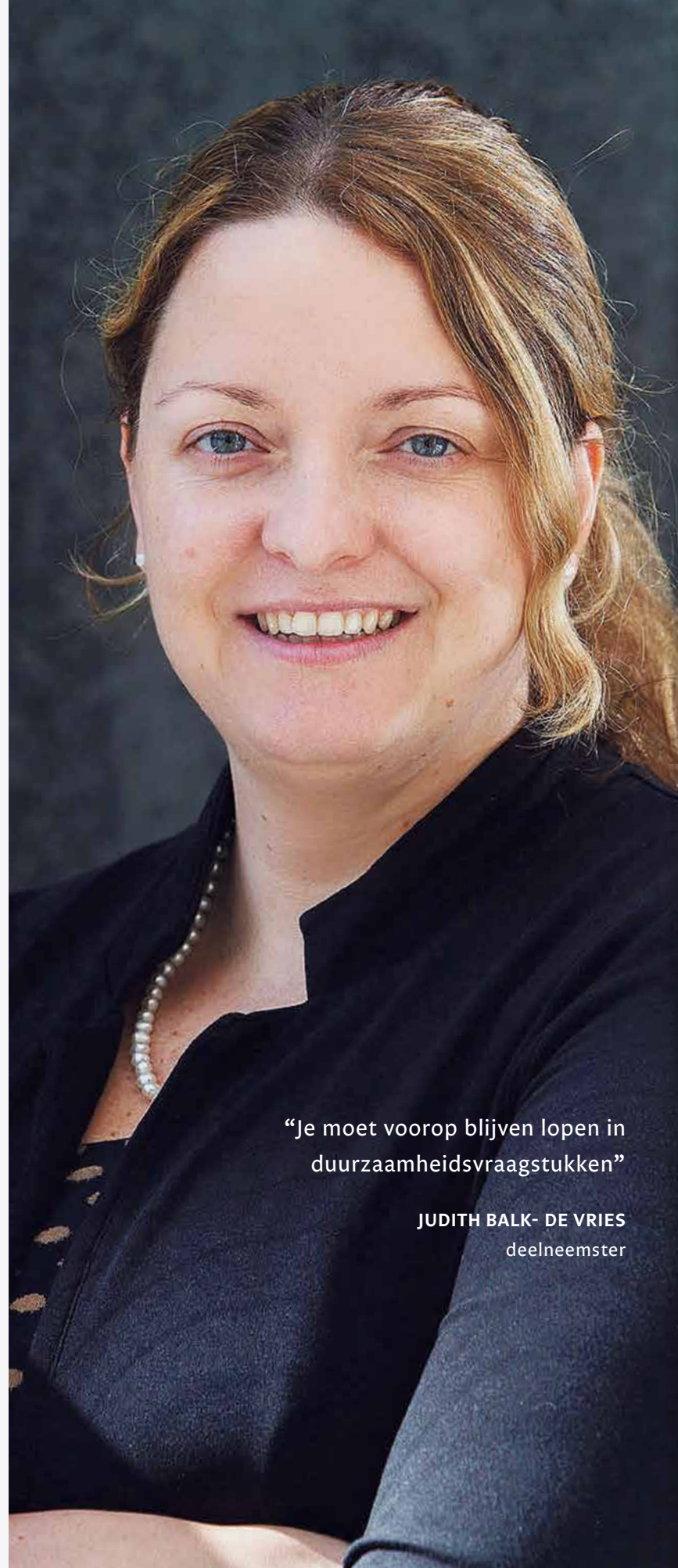
EEN MBA MET FOCUS OP JOUW VAKGEBIED

Hoe behoud je de continuïteit van je bedrijf en waarborg je tegelijkertijd de maatschappelijke impact? Door de crisis is hier minder aandacht voor, maar juist nu ontkomen bedrijven er niet aan bewust na te denken over de duurzaamheid van hun strategie en de manier waarop zij zakendoen. Bedrijven die hun bestaansrecht willen behouden, moeten rekening houden met circulair ondernemen in een snel veranderende wereld. Hoe ga je vanuit zakelijk perspectief om met de wereldproblematiek omtrent klimaat, energie, voeding en gezondheid? Hoe neem je je bedrijf mee in de transities rondom duurzaamheid?

Met de track **BUSINESS & SUSTAINABLE TRANSITIONS** van de Modulair Executive MBA kies je voor een MBA met een specialisatie in jouw vakgebied. Wil jij je leiderschapsvaardigheden verder ontwikkelen, professioneel groeien in de materie van bedrijfskunde en management én wil je de industrie op duurzame wijze ontwikkelen? Dan is dit de opleiding die bij jou past.

KIJK VOOR MEER INFORMATIE EN HET
COMPLETE MODULEOVERZICHT OP:

[NYENRODE.NL/BST](https://nyenrode.nl/bst)

“Je moet voorop blijven lopen in
duurzaamheidsvraagstukken”

JUDITH BALK- DE VRIES
deelnemster

Naar:

- + 60 procent plantaardige eiwitten
- + 40 procent dierlijke eiwitten

Van spek *Het Captains Dinner* naar bonen

Van spek naar bonen

Een maaltijd die voor 60 procent bestaat uit plantaardige eiwitten en voor 40 procent uit vlees. Daar moeten we naar toe in 2030, vindt stichting DOEN. Het is een helder doel om de neuzen van alle stakeholders dezelfde kant op te krijgen. Van spek naar bonen. Gaat dat lukken? Is er om dit doel te bereiken een nieuwe bundeling van partijen nodig, een '60-40 coalitie'? >

TERUG NAAR VROEGER HET CAPTAINS DINNER

Op de lange zeereizen van de VOC zette de scheepskok de bemanning kapucijners voor; eiwitrijke bonen die gedroogd lang goed bleven.

Voor de kapitein was er ook een stukje uitgebakken spek of pekelvlees. Groenten in het zuur zoals augurken leverden vitamines, ter voorkoming van de gevreesde ziekte scheurbuik. Deze luxe uit de Gouden Eeuw kreeg een naam: het Captains Dinner. Veel bonen dus en wat vlees op rantsoen. Het is een goede praktijk om naar terug te verlangen. De verhoudingen dierlijke en plantaardige eiwitten waren beter in balans dan het menu van vandaag, dat gemiddeld voor 60 procent uit dierlijke eiwitten bestaat en voor slechts 40 procent uit plantaardige eiwitten. Dat is zo doorgeslagen, dat het ongezond is geworden, zowel voor de mens als voor de aarde.

Er klinkt ongeduld door in de stem van adviseur Laure Heilbron. “De overheid zou vorig jaar de eiwittransitie gaan leiden. Maar wat is er gebeurd? Minder dan was aangekondigd.” In opdracht van Stichting DOEN bracht Heilbron van NewForesight dit jaar een kritische analyse uit: ‘Van spek naar bonen’. Een van de belangrijkste conclusies was dat er bij organisaties behoefte was aan een duidelijke overkoepelende doelstelling, een gezamenlijke stip aan de horizon. Maar welke? Moet de gewenste verhouding dierlijke en plantaardige eiwitten naar een *fiftyfifty*-situatie toe? Of juist ambitieuzer: naar 60 procent plantaardige eiwitten en 40 procent dierlijke eiwitten? En wanneer dan? Al snel, in 2025? Of pas in 2030?

Ook bestaan er twee verschillende visies over hoe de verandering tot stand zal komen. Zal de wereld veranderen wanneer consumenten voor een ander voedselpatroon kiezen? Of zal de transitie op gang komen wanneer de productie verandert en ook het aanbod van voedsel? Een minder grote veestapel? Meer eiwitrijke plantaardige producten van eigen bodem, in plaats van super goedkope importsoja dat groeit op plekken waar eens het regenwoud floreerde? “Daarin heeft de overheid het afgelopen jaar wel wat stappen gezet. Maar wel eenzijdig op de productie van eiwitten gericht, niet op de consumptiekant, de voedselomgeving”, nuanceert Heilbron.

Wat ook niet helpt is dat het Klimaatakkoord van 2019 geen duidelijke richting heeft aangegeven. Partijen leggen zich in dit rapport niet vast op een doel, maar schuiven de eiwittransitie heel ver weg, naar het jaar 2050. Het Klimaatakkoord gaat niet verder dan verwijzen naar het beleid van het Voedingscentrum, dat pas over dertig jaar streeft naar een *fiftyfifty*-verhouding op ons bord. Dat schiet dus niet op.

Wie heeft de sleutel voor deze verandering naar gezondere voeding in handen? Zijn dat de voedselpioniers? De boeren? De wetenschappers? Aanbieders van producten? Zijn het de machtige supermarkten? Of toch de overheid? Maarten Derksen vindt dat een lastige keuze. Als programma-manager Groen bij stichting DOEN hielp hij al heel wat baanbrekende pioniers op weg, waaronder de vegetarische fastfoodketen Jack Bean. Derksen stelt: “Pioniers hebben voor een deel al het verschil gemaakt. Er zijn producenten die nieuwe plantaardige producten succesvol naar de markt hebben gebracht, andere diëten hebben gepresenteerd. Maar bijvoorbeeld de Straatboer, die bonen op bedrijvenparken kweekt, is veel meer een voorloper die een beweging op gang brengt. Pioniers op belevingsniveau, daar hebben we er absoluut veel meer van nodig. Mensen die laten zien hoe we de samenleving anders kunnen inrichten.” Gaan de boeren dan de verandering brengen, als telers van nieuwe eiwitten? Derksen: “Ik verwacht daar in de toekomst wel wat meer van. Het verbouwen van soja in Nederland is een kans, ook al is dat wat complexer omdat het niet een inheems product is.

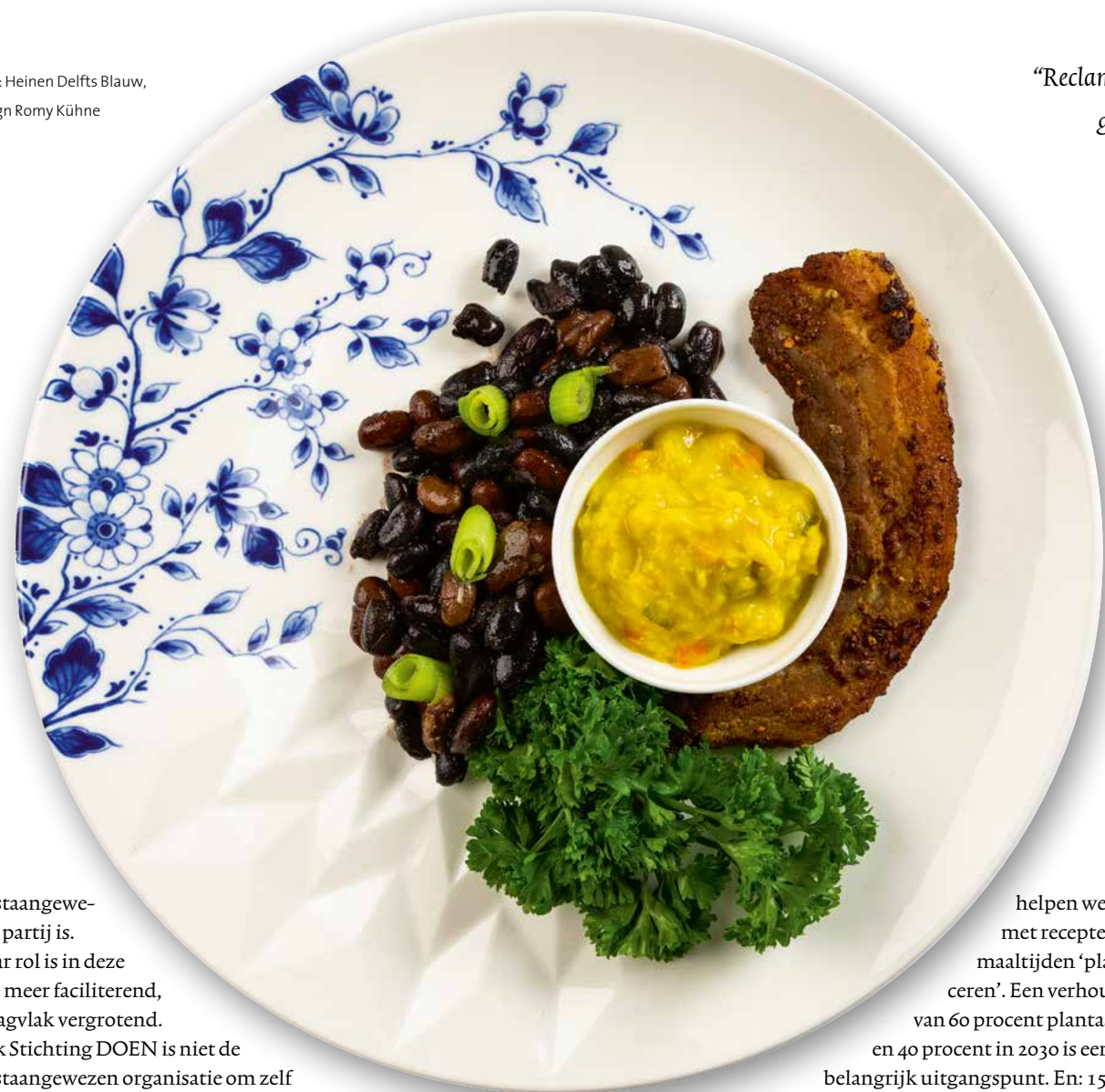
Misschien kunnen we soja met zaadveredeling aan ons klimaat en onze bodem aanpassen. In het programma FoodLab Pulses zoeken boeren, verwerkers en ontwerpers samen naar gerechten van gewassen met een hoog eiwitgehalte. Veldbonen bijvoorbeeld. Ik denk dat daar winst te behalen valt. Daar kan de overheid een rol in spelen, door een andere besteding van de landbouwsubsidies.”

Verwacht hij veel van de wetenschap? Derksen: “Daar gaat heel veel aandacht naar de chemie van eiwitten. Het uit elkaar halen en weer in elkaar zetten daarvan: sojastructuren bijvoorbeeld. Dierlijke producten namaken: labvlees. Ik ben daar heel dubbel in. Wij zoeken toch minder naar verwerkte producten en meer naar natuurlijke oplossingen, ook uit zee, ook uit zilte landbouw. De wetenschap speelt wel een heel goede rol in de kennisoverdracht over eiwitten. We eten er te veel van, veel meer dan we nodig hebben. Vooral te veel vlees. Omdat er in plantaardige producten minder eiwitten zitten, kun je zo een gezondere balans vinden. Stacey Pyett en collega’s van Wageningen University maakte daar een heel mooi boekje over: *Our Future Proteins*.” Gaan de supermarkten dan de wereld redden? Derksen gelooft er niets van. “Waarom zijn de vleesvervangers duurder dan reguliere vleesproducten? Is dat vanwege de hogere marges? Dat zou dan wel erg jammer zijn. Ik snap dat supermarkten het lastig vinden om snel op nieuwe gewassen in te springen, zoals Nederland. Een grote super wil meteen volume hebben. Edamame van Nederlandse bodem is misschien niet het hele jaar door leverbaar, tenzij je het invriest. Ik denk dat supermarkten pas onder dwang tot grote veranderingen in hun aanbod en hun prijsbeleid zullen komen. Een initiatief als de Superlijst van onderzoeksbureau Questionmark kan daarbij helpen.”

Tenslotte de overheid. Derksen sluit zich aan bij de transitie-strategie van Heilbron van NewForesight. Volgens hem zal er niet één enkele partij het verschil gaan maken, maar moet er na het kiezen van een gezamenlijk doel een platform worden gevormd. Dan kunnen er praktische afspraken worden gemaakt. Wie doet wat om het doel op tijd te realiseren? Welke middelen zijn nodig? Hoe worden vorderingen samen gemeten? Heilbron: “Dit klinkt niet per se opzienbarend. Toch wordt een of meerdere van deze zaken vaak over het hoofd gezien. Dit leidt vervolgens tot een sterk verminderde kans op succes. Daarna kan de overheid, die ook als deelnemer aan tafel zit, het proces afsluiten met wet- en regelgeving.”

Derksen: “Wij zouden graag een veel ambitieuzer doelstelling kiezen, maar met het oog op het formuleren van een gezamenlijk doel zeggen wij: we moeten in 2025 naar een verhouding van 50 procent plantaardige eiwitten en 50 procent dierlijke. Dan kunnen we in 2030 op 60 procent plantaardig en 40 procent dierlijk uitkomen. De overheid heeft zo’n platform het afgelopen jaar niet opgericht. Ik vraag me ook af of de overheid daarvoor de

Bord: Heinen Delfts Blauw,
design Romy Kühne

eerstaangewezen partij is. Haar rol is in deze fase meer faciliterend, draagvlak vergrotend. Ook Stichting DOEN is niet de eerstaangewezen organisatie om zelf zo’n eiwitplatform ‘60-40’ op te richten. Mocht zo’n platform tot stand komen, dan wil DOEN financieel wel bijdragen in de kosten daarvan.”

Vinden bestaande platforms het een goed idee om tot een nieuwe eiwit-coalitie met een meetbare doelstelling te komen? Twee grote bundelingen van partijen zijn de Green Protein Alliance (GPA) en de Transitiecoalitie Voedsel. Ook zij werkten als kennispartner mee aan de analyse van NewForesight. Jeroen Willemsen van GPA reageert verrast op de vraag. Zo’n bundeling, dat is precies wat hij wil. Als ontdekker van de sojastructuren met een bite, waar de Vegetarische Slager furore mee maakte, is hij een van de belangrijkste innovators in de eiwittransitie in Nederland. Willemsen, enthousiast: “Er zijn interessante ontwikkelingen gaande die tot zo’n platform kunnen leiden. We verkennen deze op dit moment. Het moet een krachtenbundeling van partijen worden die de afgelopen tijd al bewezen hebben stappen te hebben gemaakt. De overheid hoeft daar niet per se meteen bij te zitten. Misschien later. Het is voor een overheid ook lastig om mensen voor te schrijven wat ze moeten eten. Belangrijker is dat dit platform zich richt op de vraag hoe 17,5 miljoen Nederlanders begeleid kunnen worden in het minderen van vleesconsumptie. Vlees wordt nu voor veel te lage marges door supermarkten verkocht. Op het platform ‘Zo kanhetook.nu’

“Reclame voor BBQ-vlees
gewoon verbieden”

helpen we al met recepten die maaltijden ‘plantificeren’. Een verhouding van 60 procent plantaardig en 40 procent in 2030 is een belangrijk uitgangspunt. En: 15 procent minder eiwitconsumptie overall.”

Natascha Kooiman van de Transitiecoalitie Voedsel zou wel graag ambtenaren zien aanschuiven bij de ‘grote’ coalitie, maar niet officieel. “De ambtenaren hebben op het terrein van de eiwittransitie geen politiek draagvlak, helaas. Politici zien nog niet goed hoe de overheid kan meehelpen om de eetgewoonten van consumenten te veranderen. En het is toch zo simpel. De overheid kan convenanten stimuleren waarin wordt afgesproken dat de menukaarten van restaurants in 2025 voor de helft vegeta zijn. En in 2030 voor 60 procent. Dat geldt ook voor de catering, die zo belangrijk is in ziekenhuizen, verzorgingshuizen en bedrijfsrestaurants. De overheid kan ook supermarkten opdragen in alle uitingen die 50 procent plantaardig aan te prijzen bij hun klanten. En reclames verbieden die producten aanprijzen die aantoonbaar de gezondheid en het milieu schaden. Aanbiedingen voor BBQ-vlees bijvoorbeeld.” ■

Websites

Rapport NewForesight ‘Van spek naar bonen’

www.newforesight.com

Stichting DOEN over Klimaat en Voedsel

www.doen.nl/wat-we-doen/groen/portfolio-klimaat-en-voedsel.htm

✦ TEKST JAN BOM ✦ FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT

Straatboer Christiaan Kuipers geeft chauffeur Berry een snoeptomaatje van eigen bedrijfshek.

Eén kilometer bedrijfshek om op te eten

Een kilometer aan hekwerk in een bedrijvenpark waar bonenstaken omhoogklimmen, tomatentrossen rood kleuren en zonnebloemen het steriele grijs opvrolijken. In Hessenpoort in Zwolle realiseert 'Straatboer' Christiaan Kuipers een unieke eetbare tuin. De medewerkers van de bedrijven gaan er in hun pauze graag even langs. Niets is zo lekker als een vers geplukt snoeptomaatje. >

Pluktuin midden op stadspanplein

PROTEIN TRANSITION INNOVATORS

Het is heel bijzonder wat 'De Straatboer' doet, zeker wanneer je al die rapporten kent die geschreven zijn over het vergroenen van bedrijvenparken. Zielloze grijze gebieden zijn het, met hooguit wat steriele grasmatten. Wetenschappers uit Wageningen bogen zich ook over verduurzaming van die duizenden kilometers aan onbenut grondoppervlak. En waarom gebeurt dat niet? Vanwege problemen die er nooit waren, zoals angst dat een beschermde diersoort zich op het terrein gaat vestigen, waardoor vrachtwagens niet meer uit mogen rijden? Grote natuurorganisaties die zich samen met grote ondernemersorganisaties mooie doelen stelden, waar vervolgens niets meer over werd vernomen? Hoe kreeg Kuipers het voor elkaar om van zijn woonstad Zwolle bij vijf enorme bedrijven toestemming te krijgen om aan de binnenkant van het hekwerk eenjarige groenten aan te planten? "Ik heb het gewoon gevraagd", is zijn ontvullende antwoord. "Ze vonden het een leuk idee. Ik mocht meteen gaan planten."

En zo inspecteert hij het bedrijfsterrein van DHL, wanneer rangeerder Berry de Graaf zijn vrachtwagen stopt en zich uit de cabine laat zakken. Hij heeft een papieren boterhamzakje bij zich. De Graaf weet al precies waar de tomatenstruiken staan die het beste zijn aangeslagen en begint te plukken. "Ik doe dit zeker twee keer per week", glundert hij. Alleen hij? "Nee, ik ken meer collega's die hier in de pauze even langslopen. Nee, dat deden ze vroeger nooit. Waarom zou je?" Wat heb je hier ook anders te zoeken? Er liggen alleen betonnen klinkers, zo ruim bemeten dat er minstens vier kolossale vrachtwagens probleemloos naast elkaar kunnen parkeren.

Met zulke goede afspraken met de bedrijven in bedrijvenpark Hessenpoort kun je Christiaan Kuipers geen *guerrilla gardener* noemen, ook al werkt hij voor vier dagen in de week bij 'actieorganisatie' Urgenda van Marjan Minnesma. Sterker nog: hij vindt de eerste oogst 'eenjarige' zo tegenvallen, dat hij volgend jaar liever wat frambozen, bramen of lage fruitboompjes zou willen aanplanten, in de strook kale grond langs de hekken. "Het is een slecht bonenjaar", weet hij. "Eerst al die regen in het voorjaar, toen die droogte. Ik heb al van kinds af aan in Friesland een eigen moestuin gehad, maar zo slecht heb ik het nog nooit meegemaakt."

Lubeckplein Kuipers begeleidt zijn klimbonen omhoog.

Hij begeleidt wat bonen die er wél zin in hebben langs de zwarte stalen stijlen van het hek. Ze staan nog in bloei, met kleine rode knoppen. "Mensen vragen zich verbaast af: hebben bonen zulke mooie bloemetjes? We staan echt aan het begin van bewustwording. Waar komt ons eten eigenlijk vandaan? Hoe groeit het? Kan het ook in de stad groeien?"

Pionier Kuipers realiseert zijn activiteiten met een klein budget. De Stichting DOEN is zijn belangrijkste donor, 'maar ik ben daar het kleinste jongetje van de klas'. Kuipers kan van de subsidie een dag per week werken, maar heeft het in praktijk drie dagen per week druk. DOEN zet alle kaarten in op een versnelde eiwittransitie in Nederland, van dierlijke naar plantaardig voedsel. 'De Straatboer' is voor DOEN dan ook een van de vele experimenten, een test om te zien hoe reacties uit de samenleving zullen zijn. Verdient dit initiatief landelijke opschaling? Het is dan ook niet toevallig dat Kuipers overal klimbonen plant, die een belangrijke bron van eiwitten zijn. Ook hij wil graag weten of mensen 'een maaltje' mee naar huis nemen. "Met een paar van die dikke bonen heb je al snel een portie hoor", weet hij. "Ik heb thuis een tuintje van zes tot acht vierkante meter en als je ziet wat ik daar allemaal van af haal..."

De gemeente Zwolle stelde ook een klein budget beschikbaar, vooral om een niet goed functionerend kunstwerk op het Lubeckplein voor het stadskantoor te revitaliseren. Merijn Vrij realiseerde alweer enkele jaren geleden een igloo-achtige vorm van staal en takken, met bloembakken er onder. Een prachtig natuurlijk statement, maar de kers op de taart ontbrak. Goed onderhouden plantenbakken, die van zijn object een levend groen kunstwerk maken. Na de ingrepen van de Straatboer is het wel een koele beschaduwde oase op hete zomerdagen geworden. 's Avonds is het een plek waar je in een stuk stad met veel steen de privacy van een parkje kunt vinden. Er liggen nog een stapel drinkbekers en blikjes van de vorige avond op de banken te slingeren. Peuken op de grond. Dat is wat minder, maar wel een bewijs dat de plek nu in gebruik is genomen.

Kuipers, die in Groningen biologie en ecologie studeerde met twee masters energie- en milieukunde, inspecteert ook hier de oogst. Alleen goed verstoppte boontjes hangen er nog aan te takken. Ook dat ziet hij als een goed teken. "Het is juist de bedoeling dat mensen hier pluk-

De straatboer: "Ik heb overal bordjes opgehangen: neem dit mee."

"Kan eten ook in de stad groeien?"

Lubeckplein Straatboer Christiaan Kuipers mocht het kunstwerk op het plein voor het stadhuis van Zwolle beplanten met bonen, tomaten, courgettes en nog veel meer pluggroentes, gratis voor de inwoners van de stad.

> ken. Ik heb overal bordjes opgehangen. Neem dit mee”, verduidelijkt Kuipers. Een pompoen begint op te bollen, een courgette krijgt vorm. Even verderop bekijkt een Turks echtpaar een goed onderhouden plantenbak waarin Kuipers alvast koolplantjes voor deze winter aanplant. Hij heeft een elektrische bakfiets waarmee hij zijn projecten bezoekt. Een groep demonstranten tegen het verstoken van biomassa kiest als plek van hun protest een andere plantenbak, waar de woekerende courgettes van de Straatboer de overwinning vieren op wat al te braaf gemeentegroen.

Rangerder Berry klimt weer in zijn truck, nadat ook Kuipers hem nog een handjevol tomaten in zijn boterhamzakje stopt. De Straatboer blijft nog even naar het zwarte hek kijken, waar de zonnebloemen met de zon meedraaien. Hoe zou het zijn wanneer hier frambozenstruiken of perenboompjes zouden staan? Van DHL-er Berry mag het. “Ik lust ook wel een appeltje hoor”, geeft hij zijn bestelling voor volgend jaar alvast af. ■

Websites
De Straatboer
www.straatboer.nl

Stichting Doen over eiwittransitie
www.doen.nl/wat-we-doen/groen/klimaat-voedsel-staan-op-de-kaart.htm

✦ TEKST JAN BOM
✦ FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT

Samuel Levie

Evenveel plantaardige
als dierlijke eiwitten

De fiftyfifty worst

De fiftyfifty knakworst

Als het niet heel erg lekker is, wordt het niet gemaakt. Bij worstenmakers Brandt&Levie in Amsterdam ligt de lat heel hoog, met drie chef-koks in de leiding. Een vegetarische worst ontbreekt dan ook nog in het assortiment. Wel zijn er knakworsten die deels uit vlees bestaan en voor een ander deel uit peulvruchten en groenten: een fiftyfifty-worst. Sensationeel van smaak.

Nee dus, zegt de door stichting DOEN benoemde Foodheld 2020: “Ik heb nog nooit een lekkere vegetarische worst geproefd.” Samuel Levie (1983) heeft net weer een proeverij achter de rug, met zijn twee vrienden en vennoten Jir en Geert. Op hun proefbord lagen nieuwe vegaworstjes die op de markt komen. “Om eerlijk te zijn: ik vind ze vies”, oordeelt Levie. Met zulke producten zullen vleeseters nooit massaal overstappen op vega, denkt hij. Levie maakt zelf voornamelijk worsten van dieren. Biologische varkens weliswaar, of geitenbokjes die anders in de biovergister belanden. Nu als amuse geserveerd in het restaurant Rijks van het Rijksmuseum, door zijn vriend chef-kok Joris Bijdendijk. Maar door goed vlees te mengen met goede plantaardige eiwitten zijn er wel worsten te maken die aan de hoge smaakstandaard van Levie voldoen. “Bovendien kun je de verhoudingen plantaardige en dierlijke eiwitten ook anders invullen. Wij eten thuis doorde-weeks vegetarisch. Ook mijn kinderen. Hooguit wat vis. Alleen in het weekend komt er vlees op tafel. Ik proef op een werkdag wel af en toe wat worst. Oh ja, en we hebben als opdracht voor Artis worstjes van de haantjes van Kipster gemaakt, de duurzame kippenboerderij. Daar zat ook 25 tot 40 procent minder vlees in.”

Op de worstenmakerij in het bedrijvenpark Westpoort in Amsterdam kreeg deze flexibele manier van denken de vorm van een knakworst van 80 gram, qua vorm vergelijkbaar met een Frankfurter. Slechts voor 65 procent nog varkensvlees, voor de rest bestaande uit kikkerwt en rode biet. Voor de deskundigen in de eiwittransitie: de knakworst bevat 16 gram eiwit op de 100 gram gewicht. De worst kleurt door de biet feller rood dan een bloedworst. “Wil je proeven?”, vraagt Levie. Hij opent de verpakking en

warmt een koekenpan op. “Zo kan het ook. Je hoeft ‘m niet te koken.” Deze ‘fiftyfifty’ worst blijkt inderdaad een delicatessie te zijn. Spannend knapperig velletje. Wat zoetiger dan een gewone knakworst. Subtiel gekruid. Geeft een veel minder zwaar gevoel in de maag dan een knakworst van Unox. En niet achteraf die nare oprispingen die de gewone knakworsten veroorzaken. “We gaan hier nog twee variëteiten van maken. Ook knakworsten”, belooft Levie. Waar de subtiele kruidenrij vandaan komt is wel duidelijk. In het bedrijfsrestaurant staat een bijna museale collectie met verschillende kruiden. We moeten eens even de peperkorrels uit Nepal ruiken. Inderdaad, onbeschrijfelijk: wat een bijzondere geur. Bijna parfum. Hier, een eigen mengsel Vadouvan, de Indiase curry met een Franse verfijning van dragon. Op een andere weckpot zien we plakkertjes staan als ‘Paradijszaad’ en zelfs ‘Rozenknoppen’. De gedroogde roosjes zien we terug op de worstenmakerij in de productiehal. Hier maakt de kruidenspecialist van Brandt&Levie op deze vrijdagmiddag de geheime mixen voor de worsten van de volgende week gereed. In de plastic zak ‘Bio Rozemarijn’ geven de rozenblaadjes het mengsel een vrolijke kleur. Hoe subtiel kan de smaak van een worst zijn, dat je hier rozenblaadjes in terug proeft? Levie: “Andere worstenmakers vinden dat we gek geworden zijn.”

Levie reisde als student politicologie naar Italië af, naar de Godfather van de Slow Food Movement, Carlo Petrini, om te leren over een duurzaam voedselsysteem. Bij ‘s werelds bekendste slager Dario Cecchini verfijnde hij zijn vaardigheden als

“Ik vind alle vegaworstjes vies”

Samuel Levie van Brandt&Levie in de droogruimte: “We zijn de enige worstmakers in Nederland die zeggen dat minder vlees eten een goed idee is.”

Zo subtiel zijn de smaken van de worsten van Brandt&Levie, dat in een eigen biologisch kruidenmengsel zelfs rozenknoppen vermengd zijn.

beginnend worstmaker. “Ik zag in Italië prachtige bedrijven, zoals dat van Dario. Op andere plekken zag ik ook de waanzin van de vleesindustrie. Nederlandse varkens die levend op transport naar Italië gingen, daar werden geslacht en tot worst werden verwerkt. Om vervolgens hier weer teruggebracht te worden. In Nederland was het moeilijk lekkere worst te vinden. Iedereen gebruikt hetzelfde kruidenmengsel van Verstegen, zodat alles hetzelfde smaakt. We zagen ook dat er nauwelijks afzetmarkt was voor boeren die op extensieve wijze varkens hielden. Te duur. Maar wat is duur wanneer je een betere kwaliteit vlees koopt? We vonden dat je beter iets meer voor je worst kunt betalen, die dan wel bijzonder van smaak is, met echte recepturen. We zijn dan ook een van de weinige slagers in Nederland die vinden dat je minder, maar wel beter vlees moet eten.”

In de slagerij op de begane grond opent Levie een van ruimtes, waar de worsten ruim een maand te drogen hangen. “Wij kiezen voor langzaam fermenteren, dat ook weer ten goede komt aan de smaak. Andere droge worsten die je koopt zijn versneld onder hoge temperaturen gedroogd, in vier dagen.” Zoveel aandacht voor een fijne smaak, wordt dat nog wel herkend door de consument? Levie erkent: “In Nederland zijn we over het algemeen gewend geraakt aan niet zoveel smaak. Het is niet toevallig dat hier het woord ‘eenheidsworst’ bestaat. In de supermarkt koop je worst gemaakt van het goedkoopste vlees. En als je pech hebt ook nog eens van afsnijfels. De goedkoopste peper. Wij gebruiken zoveel mogelijk het hele varken, dus ook de mooie delen.”

Levie kreeg een goede start dankzij de steun van chef-koks en hun netwerken. Inmiddels is er zo’n brede afzetmarkt in delicatessenzaken, dat de coronacrisis het bedrijf niet deerde. “We hebben alleen onze eigen winkel bij de slagerij gesloten. Dat werd te

lastig. Maar de verkoop via de webwinkel is gewoon doorgegaan.” En zal daar ooit een vegaworst in aangeboden worden, die voor 100 procent plantaardig van samenstelling is? Levie herhaalt: “Dat moet zo’n worst echt lekker zijn. En anders: eet beter vlees of wordt vegetariër.”

Verwacht hij veel van beleidsmakers en de politiek, om een doelstelling te bereiken als een dieet dat voor 60 procent uit plantaardige en 40 procent dierlijke eiwitten bestaat? Levie, die aan de wieg stond van tal van maatschappelijke voedselinitiatieven zoals het Food Cabinet en Support Your Locals: “Toen wij uit Italië terugkwamen, realiseerden we ons dat we een beweging moesten beginnen. We zijn toen in Nederland de Slow Food Youth Network begonnen, met het idee dat jonge mensen later maatschappelijke functies zouden gaan bekleden, en daar beslissingen konden gaan nemen. Dat idee begint nu realiteit te worden. We hebben al aardig wat van onze mensen op mooie posten zitten, ook bij overheden.”

De overkoepelende missie: “Ik heb vertrouwen in de toekomst. Er moet hard gewerkt worden om het voedselsysteem opnieuw in te richten. Daar hoort ook een ander denken over vlees bij. Ik geloof dat vlees een functie heeft, zowel in ons dieet als in een toekomstig landbouwsysteem. Maar het is wel een andere positie dan het nu inneemt.” ■

Websites

Brandt&Levie

www.brandtenlevie.nl/webshop

Support Your Locals NL

supportyourlocalsnl.nl

Stichting Doen over Foodhelden 2020

www.doen.nl/nieuws/dit-zijn-de-6-foodhelden-van-2020.htm

◆ TEKST JAN BOM ◆ FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT

De supers in de eiwittransitie

Charlotte Linnebank van Questionmark

Verlokken met vega

Charlotte Linnebank van Questionmark: "Uiteindelijk zullen wetten en regels van de overheid de supermarkten concrete doelen moeten opleggen om de eiwittransitie te realiseren."

Vegaworst moet goedkoopste zijn

Gaan de supermarkten de eiwittransitie realiseren, als machtigste speler in de voedselketen? Dan zullen toch eerst de aanbiedingen van groenten en vleesvervangers gunstiger moeten zijn dan die van vlees. Dat stelt Charlotte Linnebank van het onderzoeksbureau Questionmark. Ze gaat met ondersteuning van Stichting DOEN bekend maken of supermarktketens hun klanten ook naar binnen lokken met actieaanbiedingen van vegetarische producten. In Amsterdam-Noord deed ze alvast een kleine steekproef door gewone worst met vegaworst te vergelijken.

Met Charlotte Linnebank (1976) door een supermarkt lopen is een totaal ander soort winkelen. De directeur van Questionmark is voortdurend aan het tellen. Ze loopt op het koelvak af met pizzadozen en registreert: “Vier soorten pizza’s met vlees. Twee vegetarische. Allemaal in de aanbieding, ook de vega-variant. Dat is netjes.”

In haar onderzoek naar de ‘Superlijst’ staan drie vragen centraal. Verlokken Nederlandse supermarkten hun klanten net zo vaak met aanbiedingen van vlees als met groenten? Hoe is het assortiment samengesteld? Wat is de plek van plantaardige eiwitten in de winkelrichting? Is er beleid om de eiwittransitie te bevorderen? Ze weet: “Die kiloknaller is niet bedoeld om geld te verdienen, maar vooral om klanten de supermarkt in te lokken. Eenmaal binnen om die kippenpoten op te halen, kopen ze ook nog andere levensmiddelen. Maar zo komt de transitie van dierlijke naar plantaardige eiwitten nooit op gang. Juist de groenten, bonen en vleesvervangers moeten in de actiel!”

Toch hebben de gezamenlijke supermarkten vorig jaar in het Klimaatakkoord beloofd een bijdrage te leveren aan het verschuiven van de verhoudingen op het etensbord. Die afspraak luidt ‘Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als gemakkelijkste én normaalste keuze voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en het verleiden van de consument om meer plantaardige eiwitten ten opzichte van dierlijke producten te consumeren.”

Net echt. Vegetarische shoarma uit de Lidl, gemaakt van soja-eiwitten.

In welke boon zitten de meeste eiwitten?

Vegetariërs en veganisten zullen regelmatig bonen eten, want deze zijn ontzettend rijk aan eiwitten. Maar hoeveel eiwitten per portie van 100 gram bevatten ze? En hoeveel kosten ze ongeveer per 100 gram?

Product	Gram eiwit	Indicatie in euro
Sojabrokken	44,6	0,75
Sojabonen droog	37	0,30
Kievitsbonen	20,0	0,27
Vegaburger	18,1	1,13
Tofoe	12	0,31
Tempé	12,1	0,49
Shitake	13	2,19
Zeewier gedroogd	11,5	4,20
Verse soja Edamame	11	2,05
Linzen bereid	10	0,25
Kapucijners	8	0,20
Bruine bonen	7,6	0,30
Kikkererwten	7,5	0,20
Witte bonen	7,5	0,20
Tuinboon	5,3	0,25
Doperwten	5	0,25
Oesterzwam	3,0	1,06
Sperziebonen	2,5	0,52
Champignon	2,7	0,34

Is dit al te merken, hier in Amsterdam-Noord? In het winkelcentrum Boven 't IJ zijn drie grote vestigingen van Albert Heijn, Jumbo en Lidl te vinden. Geen van deze supers is begonnen om de klanten opzichtig te verlokken met plantaardige eiwitten. Het woord ‘eiwit’ is alleen standaard te vinden op de verplichte productbeschrijving op de verpakking, de kleine lettertjes die zelden gelezen worden. Alleen Lidl geeft op de verpakking van vega-producten aan dat deze zijn samengesteld uit eiwitten van soja en tarwe. Linnebank kan er nog wel begrip voor opbrengen, dat in geen enkele supermarkt een grote tekst hangt als ‘Eet meer plantaardige eiwitten!’ Maar staat er ook niets over de eiwittransitie in de Allerhande, het dikke tijdschrift van Albert Heijn? Ze pakt een exemplaar uit het rek en zoekt de rubriek over duurzaamheid ‘Hoe zit het precies?’. In de vijf tips staat wel een advies om meer groenten te eten, maar ook hier geen enkele uitleg over eiwitten. Het woord komt in de hele rubriek niet voor. Bij de recepten ook geen voorbeeld van het zelf maken van vegaburgers met sojabrokken, waar per 100 gram meer eiwitten in zitten dan in vlees.

Het blijft dus bij de positionering van de plek van groenten, die zowel in de Jumbo als bij Albert Heijn meteen bij de ingang staan. Lidl start bij de ingang met brood, maar laat even verderop weten al vele jaren de hoogste rapportcijfers te krijgen voor het assortiment aan groenten en fruit.

Zouden mensen meer groenten dan vlees in hun winkelwagentje doen, wanneer dit vooraan in de winkel wordt gepresenteerd? Linnebank denkt dat het toch eerder de prijzen, aanbiedingen en receptsuggesties zijn die tot kopen verleiden. Uit eerder onderzoek dat Questionmark deed, bleek dat het prijsbeleid een verschil in de verkoop kan maken. Ze weet: “Mensen met lagere inkomens pakken eerder de producten met prijsvoordelen. Daarmee kunnen supermarkten dus goed sturen in de keuze tussen groenten en vlees. Uit ons eerste onderzoek weten we ook dat er maar één supermarkt is die structureel vleesvervangers en peulvruchten in de aanbiedingen opneemt.”

Behalve duurzame ‘donkergroene’ consumenten, die alles lezen wat er op verpakkingen staat, heeft de doorsnee supermarktbezoeker geen idee over de hoeveelheid eiwitten die in peulvruchten zit. En dan nog je schiet er niets mee op. ➤

“Niemand eet zo goedkoop als vegetariërs die als vervanger voor vlees kiezen voor bonen, linzen of erwten”

Gebruik je verstand. Het stukje vlees op het bord kan minder groot zijn met wat extra walnoten in de sla, of wat edamame boontjes.

Hoeveel eiwitten bevatten noten?

Ook noten bevatten veel eiwitten. Vooral de pinda, ook al is dit officieel een peulvrucht. Hoeveel eiwitten per portie van 100 gram bevatten deze noten aan eiwitten? En hoeveel kosten ze ongeveer per 100 gram?

Product	Gram eiwit	Indicatie in euro
Pinda's	25,2	0,28
Pistachenoten	23,8	1,34
Amandelen	21,7	1,30
Cashewnoten	21,2	2,23
Walnoten	15,9	0,67
Paranoten	15	1,50
Hazelnoten	14	2,50
Pecannoten	9,2	3,00
Macadamia noten	7,8	3,50

“De echte transitie op ons bord naar een kleiner stukje vlees en meer groenten zal echt van de overheid moeten komen”

➤ **De Voedingswijzer** –en ook andere bronnen op internet- geven aan dat er geen enkele boon zoveel goede eiwitten bevat als een gedroogde sojaboon. Maar kun je die ook kopen?

Ook al is het geen onderdeel van haar onderzoek, Linnebank wil het vandaag wel weten. Waar staan de pakken of zakken met sojabonen? Wat kosten ze? Dat kan nooit veel zijn. Niemand eet zo goedkoop als vegetariërs die kiezen voor een menu met sojabonen, linzen of kievitsbonen. Dat je ze moet laten weken voor ze gekookt kunnen worden, neemt deze groep voor lief. Linnebank zoekt en zoekt, maar tevergeefs. Noch de Albert Heijn, noch de Jumbo, noch de Lidl verkopen losse sojabonen, hooguit de sojaproducten tempé, tofu en sojabrokken. “En dit”, ze houdt een zakje snacks in de Jumbo omhoog, waar ‘Edamame rijstcrackers’ in zitten, voor 1,37 euro. Op de productbeschrijving blijkt het zoutje slechts 15 procent stukjes sojabonen te bevatten. “Je moet voor soja echt naar een natuurwinkel of een toko toe. Maar dat doen de meeste consumenten niet.

De groep duurzame consumenten bestaat in totaal uit zo’n 30 procent van de bevolking. En groeit al jaren niet meer. Deze groep let in gewone supermarkten op keurmerken en eet soms wat minder vlees.”

Qua opbrengst zijn de producten die lijken op vlees, maar van plantaardige oorsprong zijn, voor supermarkten veel interessanter. Daar zit wel vaak de goedkope soja in, maar dat is aan de prijs niet te merken. Alweer doet Linnebank een spontane check. Ze kiest het product worst en gooit in alle drie de supers zowel een pakje echt vlees als namaakvlees in haar winkelmandje. Dat is schrikken bij de Albert Heijn. Daar waar gewone worst 2,49 euro kost, staat de vegetarische variant voor 4,99 euro geprijsd. Het dubbele dus. Op deze manier is een vege-tariër juist weer een stuk duurder uit.

Bij de Jumbo herhaalt ze haar vergelijkend onderzoek. Ook daar kost de vega braadworst het dubbele, ook al is de prijs veel lager dan in de Albert Heijn. De vegetarische variant kost omgerekend 1,99 euro voor twee stuks, daar waar twee echte worsten 1 euro kosten. “Supermarkten hebben een hekel aan ons, wanneer we tijdens ons onderzoek foto’s maken. Mijn medewerkers worden soms de winkel uitgezet, wanneer ze dat doen.”

Dat zou de Jumbo vandaag niet doen, als ze hadden geweten dat Questionmark aan het tellen is en Linnebank blij constateert dat er tussen de BBQ-aan-biedingen ook twee niet-vlees producten zitten.

Leuk weetje. 100 gram kippenvlees bevat meer eiwitten dan 100 gram ei. Een Medium ei weegt 53-63 gram.

Hoeveel eiwitten bevatten vlees, vis, kaas en eieren?

Eiwitten, dat komt van eieren. Zou je denken. Toch bevatten vlees, vis en kaas veel meer eiwitten dan het ei van een kip. Vlees is een rijke bron aan eiwitten. Maar al te veel ervan eten is niet gezond, zeker ‘rood vlees’ niet. Het ‘witte vlees’ van kip is beter, en legt bovendien een minder groot beslag op het milieu. Kippen eten ook groenteresten en kunnen bijdragen aan het verminderen van de voedselverspilling. Hoeveel eiwitten per portie van 100 gram bevatten vlees en enkele andere producten aan eiwitten? En hoeveel kosten ze ongeveer per 100 gram?

Product	Gram eiwit	Indicatie in euro
Strooikaas	35	1,80
Kaas 48+	24,5	0,65
Kibbeling	24,5	2,40
Tong	24	5,88
Chorizoworst	23	0,60
Braadworst	22,4	0,75
Kipfilet	22,8	0,67
Kabeljauwfilet	22	2,30
Varkensvlees	21	1,15
Kalkoen	21,8	1,30
Schar	20,7	0,60
Rundvleeslap	20	1,53
Eieren (2 stuks)	12,5	0,58

“De groep duurzame consumenten bestaat in totaal uit zo’n 30 procent van de bevolking. En groeit al jaren niet meer”

‘Ons bin zuinig’. Niets zo goedkoop en zo rijk aan goede eiwitten als een gedroogde sojaboon.

Zijn alle eiwitten gelijk?

Eiwitten, oftewel proteïnes, leveren aminozuren. Het zijn de bouwstoffen voor het eiwit in lichaamcellen. Volwassen mensen hebben gemiddeld 0,8 gram eiwit per kilo lichaamsgewicht per dag nodig. Iemand van 50 kilo dus 40 gram, iemand van 75 kilo 60 gram en iemand die 100 kilo weegt 80 gram. Sommige groepen zelfs iets meer, zoals kinderen, zwangere vrouwen en mensen die stevig sporten. Maar ook vegetariërs. Dat komt omdat de kwaliteit van eiwitten uit plantaardige producten niet of minder goed in aminozuren worden omgezet dan die van eiwitten uit dierlijke producten. De eiwitkwaliteit kan bovendien per plantaardige eiwitbron verschillen. De sojaboon is een toppertje, zowel in het aantal eiwitten per 100 gram, als in de hoogwaardige kwaliteit van deze eiwitten vanwege het aantal verschillende essentiële aminozuren.

In de Lidl in Amsterdam-Noord is de opstelling van het eiwitvak symbolisch. Het lange gekoelde vleesvak kent twee kopse kanten. Aan de ene kant de actie-aanbiedingen vlees, met een enorme schaal met kippenpoten. Sterk afgeprijsd. Maar even zo groot aan de andere kant is het koelvak met een hele reeks nieuwe vegetarische producten in het assortiment. Deze week zijn ze niet in de aanbieding, een paar weken geleden nog wel. “Nog geen twee euro voor twee stuks vega-worstjes”, constateert Linnebank. Zijn de braadworsten van vlees goedkoper? Net als in de Jumbo zijn twee gewone worsten 1 euro. Lidl en Jumbo houden elkaars prijsbeleid blijkbaar scherp in de gaten.

Het is een spannend schot voor de boeg voor de ‘Superlijst’ van volgend jaar, wanneer Questionmark de supermarkten bij naam gaat noemen. Stichting DOEN financiert dit onderzoek, in de hoop zo de eiwittransitie te kunnen versnellen.

Verwacht Linnebank dat de supers de leiding gaan nemen in deze transitie, als de machtigste speler in de voedselketen? Nee, zegt ze stellig. “Daarvoor is de onderlinge concurrentie te scherp. Er zal nooit een enkele keten zijn die heel veel verder gaat dan de andere. De echte transitie op ons bord naar een kleiner stukje vlees en meer groenten zal echt van de overheid moeten komen. Wij dagen wel uit. Heel brutaal. Maar uiteinde-lijk zullen wetten en regels van de overheid de supermarkten concrete doelen moeten opleggen. Er is dan in ieder geval een gelijk speelveld. De eiwittransitie is dan voor iedereen hetzelfde. Wat dit betekent voor de verhoudingen aan vlees en groenten is vervolgens aan de supermarkten. Zij kunnen makkelijk schuiven met de verhoudingen in populaire kant-en-klaarmaaltijden, in de salades, in de quiches en de pizza’s.” ■

Websites

Questionmark
www.thequestionmark.org
Stichting DOEN over Klimaat en Voedsel
www.doen.nl
Voedingswaardetabel.nl
www.voedingswaardetabel.nl/voedingswaarde

✦ TEKST JAN BOM
✦ FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT

Financiers, blijf zoeken naar de voorlopers

Als er iets is waar wij in deze tijd van lockdowns en semi-lockdowns blij van worden is het wel eten. Lekker en goed eten, met aandacht bereid. Zelf vind ik het fijn om samen met mijn kinderen te koken. Gerechten uit mijn kindertijd, in Duitsland, waar ik opgroeide. En eten waar je de tijd voor moet nemen, zoals stoofpannetjes, tajines en ovenrecepten die meer tijd vergen, waar wij thuis voor de coronacrisis vaak niet aan toekwamen.

De crisis heeft een boost gegeven aan lokale voedselproductie, aan de korte ketens. Het lijkt alsof we ons meer dan ooit realiseren hoe belangrijk het is om te kopen bij een boer in de buurt en groenten en kaas van producenten dichtbij aan te schaffen. Om te zorgen dat ook zij deze moeilijke tijd door te komen. Er is meer gemeenschapszin. Een mooi voorbeeld is het door DOEN ondersteunde *Support Your Locals*. Uit noodzaak geboren, omdat ondernemers hun afzet aan de horeca zagen wegvallen. Als oplossing bieden de ondernemers hun producten rechtstreeks aan de consument aan. In de grote steden werden tussen maart en juni meer dan 30 duizend voedselboxen verkocht. Rechtstreeks, een bedrijf dat inzet op een lokale voedselketen, zag het aantal bestellingen tijdens de eerste coronagolf stijgen van 1000 naar 2500 per week met een gemiddelde van 30 euro per bestelling.”

Helaas hebben organisaties en bedrijven in andere sectoren, zoals sociale ondernemingen of kunst en cultuurinstellingen, het juist heel zwaar in deze tijd. De reactie van sommige financiers was om het loket tijdelijk te sluiten. Even alle aandacht en middelen richten op bestaande partners. Investeerders stelden internationale investeringen uit, omdat ze geen *due diligence* kunnen uitvoeren ter plekke.

Het is natuurlijk ook een duivels dilemma als je moet kiezen tussen het overeind houden van bestaande partners en het

financieren van nieuwe initiatieven. Ook bij DOEN hebben we razendsnel actie ondernomen om ervoor te zorgen dat we de impact van de bestaande partners in stand kunnen houden. Met een ondersteuningsfaciliteit voor duurzame ondernemingen en veel *coullance* en flexibiliteit met betrekking tot het terugbetalen van leningen door sociale ondernemingen, of extra ondersteuning en flexibiliteit ten aanzien van kunst- en cultuur. Maar we hebben er ook nadrukkelijk voor gekozen om nieuwe initiatieven te blijven financieren. Juist ook omdat er interessante initiatieven en samenwerkingen ontstaan, bijvoorbeeld tussen duurzame energiebedrijven en gezondheidsorganisaties, of crowdfundingsacties in de creatieve sector.

Een open loket blijven betekent dat je soms pijnlijke keuzes moet maken, dat je niet iedereen kunt helpen die in de problemen is gekomen. Maar toch wil ik alle mede-financiers oproepen om samen met ons die voorlopers te blijven opzoeken en financieren. Er is meer dan ooit behoefte aan perspectief. Aan voorlopers die met oplossingen komen voor alle maatschappelijke uitdagingen waar we voor staan. Laten we er gezamenlijk voor zorgen dat we bestaande successen koesteren, nieuwe successen zoals dat van de korte ketens helpen blijvend te worden en voldoende kapitaal beschikbaar houden voor de vernieuwende initiatieven. Alleen zo zorgen we ervoor dat die groene, sociale en creatieve wereld waar wij allemaal heen willen dichterbij komt. ■

IDRISS NOR,
DIRECTEUR PARTICIPATIES BIJ STICHTING DOEN

Stichting DOEN zet zich in voor een groene, sociale en creatieve samenleving en ondersteunt met de bijdragen van de Goede Doelen Loterijen jaarlijks meer dan 250 voorlopers die laten zien dat het anders kan www.doen.nl.

De boer in de eiwittransitie

Boerin Lizelore Vos

Nedersoja

Nedersoja

Geen boontje levert meer eiwitten dan een gedroogde sojaboon: op elke 100 gram aan gewicht maar liefst 31 gram.

Wat jammer dat onze herfst vaak te nat is voor het verbouwen van deze late bonensoort in Nederland. Wel maakt het veel vroeger geoogste verse boontje een kans, steeds meer bekend als Edamame. Toch ook nog steeds goed voor 11 gram aan hoogwaardige eiwitten. De biodynamische boerin Lizelore Vos verbouwt twee hectare aan deze Nedersoja. Zijn deze felgroene eiwitbommetjes ook in een Nederlandse supermarkt te koop?

Een week na de hittegolf jaagt een grijze zomerstorm over het vlakke land bij Kraggenburg, in de Noordoostpolder. De hoge sojastruiken bewegen met de wind mee, in een voortdurende wave, van links naar rechts. “Nog een paar weekjes doorrijpen”, oordeelt Lizelore Vos (1986). Ze voelt aan de opbollende buikjes van de peulen: “Het zijn hele harige bonen.” Eigenlijk had ze aan buiken van koeien moeten voelen, want Vos is in Utrecht opgeleid als veearts. Ze was het niet lang. Diergeneeskunde

viel niet te combineren met haar werk op de familieboerderij ‘Dames en Heren Vos’. Het bedrijf groeide na haar komst uit van 70 tot 90 hectare. “Je moet er als veearts soms op uit wanneer je moet oogsten. Ik heb het een tijd geprobeerd, maar het lukte niet. Ook niet parttime.”

Ze heeft geen spijt. “Ik wilde eerst de wereld ontdekken. Ik heb veel gereisd, in die zeven jaar van mijn studie. Maar dit is mijn plek.”

Bovendien heeft ze als herinnering aan haar korte loopbaan als arts twee koeien overgehouden, als hobby. “Ze hebben dit voorjaar allebei een kalpje gekregen. Zonder keizersnede. Daar was ik wel blij mee.”

Biodynamische boerin Vos beperkt de inname van haar eigen dierlijke eiwitten tot wat vlees dat ze bij een bevriende biologische boer koopt. “Ik weet waar het vandaan komt.” En ja, ze eet ook de verse groene boontjes waar

Nederlandse consumenten voor het eerst in Japanse restaurants en toko’s kennis mee maakten: de Edamame. Een duur en luxeproduct. “Het is een niche”, erkent ze, in de schuur waar de eerste aardappelen van het jaar liggen opgeslagen. “Heel veel mensen hebben nog nooit van deze sojaboontjes gehoord. Maar ze smaken heerlijk. Vooral die uit Nederland.”

Het areaal aan ‘droge’ sojabonen loopt sterk terug in Nederland, van 540 hectare in 2018 tot 140 hectare dit jaar. Ons najaar is vaak te nat voor deze boon die pas laat rijp is. Is de hoge prijs in de winkel voor de verse sojaboontjes de reden dat jij die bent gaan telen? “Van die prijs zien wij als boeren nog niet zo heel veel terug. Er zit een aantal verwerkingsstappen tussen mijn boontjes en de winkel. Die partijen pakken ieder een marge.”

En nog een paar weekjes wachten dus. In welke supermarkt kunnen we straks terecht? “Dan moet je naar Duitsland toe. De Nederlandse Edamame gaat naar een Duitse supermarkt, ook al wordt er hard gewerkt aan een Nederlandse introductie.”

Waar komen de boontjes die we hier eten dan vandaan? “Uit China, ingevroren en daarna ontdooid. De Nederlandse supermarkten kopen bij ons nog niet in.”

Het is het tweede jaar dat Vos soja heeft aangeplant. Het is een plezierig gewas voor de boer, is haar ervaring. “Geen gekke ziektes. De soja groeit snel uit tot een bodem bedekkende struik. Daardoor krijgt onkruid weinig kans.” Een ander voordeel: de sojaboon behoort tot de

vlinderbloemigen, peulvruchten die stikstof in de grond weten te binden. Dat maakt de akker vruchtbaarder voor een volgend gewas. “Op het sojaveld van vorig jaar heb ik nu witlof groeien. Dat staat er supermooi bij.” De twee hectare soja zal zo’n vier ton aan verse boontjes gaan opleveren, verwacht ze. Een gespecialiseerde dorsmachine uit Noord-Brabant komt oogsten. Dat is dus wel plannen, want ook al zijn er in de Flevopolders maar een stuk of acht boeren die met soja experimenteren, goed voor zo’n veertig hectare aanplant, zo’n machine kan maar bij één boer tegelijkertijd oogsten.

De boerin weet nog niet zeker of ze ook volgend jaar weer soja gaat inzaaien. “Als het over opbrengst gaat, kan ik beter erwten inzaaien. Ik heb andere gewassen die het beter doen.

“De Nederlandse Edamame gaat naar een Duitse supermarkt, ook al wordt er hard gewerkt aan een Nederlandse introductie”

Voor mij is het meer een investering in ervaring met nieuwe gewassen. We weten ook nog niet hoe de afzet zich de komende jaren gaat ontwikkelen.”

Maar wat zou je dan willen, wanneer je de soja vaarwel zou zeggen? “Nutsbomen aanplanten. Dat kan ook, in stroken. Een rij met walnoten, of andere notenbomen.”

Over enkele weken zal Lizelore Vos haar bijdrage leveren aan de ongeveer 100 ton Edamame die dit jaar van 30 hectare Nederlandse landbouwgrond af komt. Jan Groen van marketingorganisatie Green Organics blijft ondertussen proberen Nederlandse supermarkten te interesseren, waarbij hij Ekoplaza met naam durft te noemen. Ook hij zal de verse sojaboontjes eerst invriezen, om zo een langere afzetperiode te kunnen bereiken. De ontdooidesojabonen in schaaltsjes blijven in het koelvak van de supermarkt nog een week goed. Hoe dat te regelen is ook nog een opgave voor Groen en zijn bioboeren.

Kunnen de Nederlandse sojatelers beter niet eerst een spannende en onderscheidende naam voor hun product verzinnen? Nedersoja, bijvoorbeeld? Als knipoog naar Nederwiet? Voor boerin Vos hoeft dat niet. Nuchter: “Er is al een naam voor: Dutch Edamame.” ■

Telt de eiwittransitie meer initiatieven van boeren?

Sojabonen en veldbonen hebben een heel hoog eiwitgehalte. Maar ook erwten, lupines en bruine bonen passen in de transitie van dierlijke naar plantaardige eiwitten. De Stichting DOEN onderzoekt samen met telers van de landbouworganisatie ZLTO hoe de vraag naar Nederlandse teelt gestimuleerd kan worden. Tien ontwerpers en tien verwerkers van peulvruchten werken in het programma FoodLab Pulses aan nieuwe, aansprekende concepten. Een van de deelnemers is de Nieuwe Melkboer, die onderzoekt of hij niet alleen een drank van Nedersoja kan maken, maar ook van een mengsel van andere peulvruchten.

Websites

De Facebookpagina van Lizelore Vos biodynamischakkerbouwbedrijfvos
Dutch Edamame
www.dutchedamame.nl
Foodlab Pulses van Stichting DOEN
www.zlto.nl/foodlab-pulses

✦ TEKST JAN BOM

✦ FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT

Boerin Lizelore Vos naast haar sojaveld, waar ze verse groene boontjes oogst: Dutch Edamame.

De 8 sjamanen van omdenken

De transitie van dierlijke naar plantaardige eiwitten vergt een totaal anders denken. Ook bij wetenschappers. Kunstenaar Arne Hendriks probeert onderzoekers van de Wageningen University uit hun vaste denkmethodes te trekken. Met posters over acht verschillende sjamanen vertelt hij verhalen over acht denkbare toekomstige werelden.

“Wat ons kan veranderen is dat we als mens een verlangend wezen zijn”

Hij was kunsthistoricus, opgeleid aan de Universiteit van Utrecht. Hij maakte tentoonstellingen over ‘wat er was’. Maar het besef groeide dat “geschiedenis gaat over de macht. We selecteren vooral uit het verleden wat past bij het nu. Het is een eenzijdige kijk, verteld door de overwinnaars. Dat betekent dat er in mijn directe omgeving veel verhalen ook niet worden verteld. Of door mij gewoonweg niet worden gehoord.” De behoefte groeide om het over de toekomst te hebben. Arne Hendriks (1971) werd kunstenaar. Hij koos een ongebruikelijk rolmodel als voorbeeld: de sjamaan, de ziener die in oude culturen de communicatie met de geesteswereld onderhield. Hendriks ziet in de sjamaan een metafoor voor de onderzoeker. “Het is de omdenker die tussen twee werelden in staat. Het is iemand die heel gevoelig is en scherpe zintuigen heeft. Iemand die observeert en daar een soort tijdloze kennis uit haalt. Verhalen van een sjamaan kunnen dienen als kompas, om te bepalen wat van waarde is. Het is een uitnodiging voor meerstemmigheid. De westerlingen van nu zitten vast in de wetenschappelijke methode, de Cartesiaanse traditie. Dat vereist een bepaalde manier van werken en denken. Er wordt ingezoomd op een minuscuul detail, dat wordt onderzocht. De superspecialist kan het overzicht daardoor zomaar verliezen. Ik wil uitzoomen, die volle ruimte terugbrengen, om dat kleine en het grote weer met elkaar te verbinden.”

Hij vraagt zich af: wie was de eerste sjamaan?

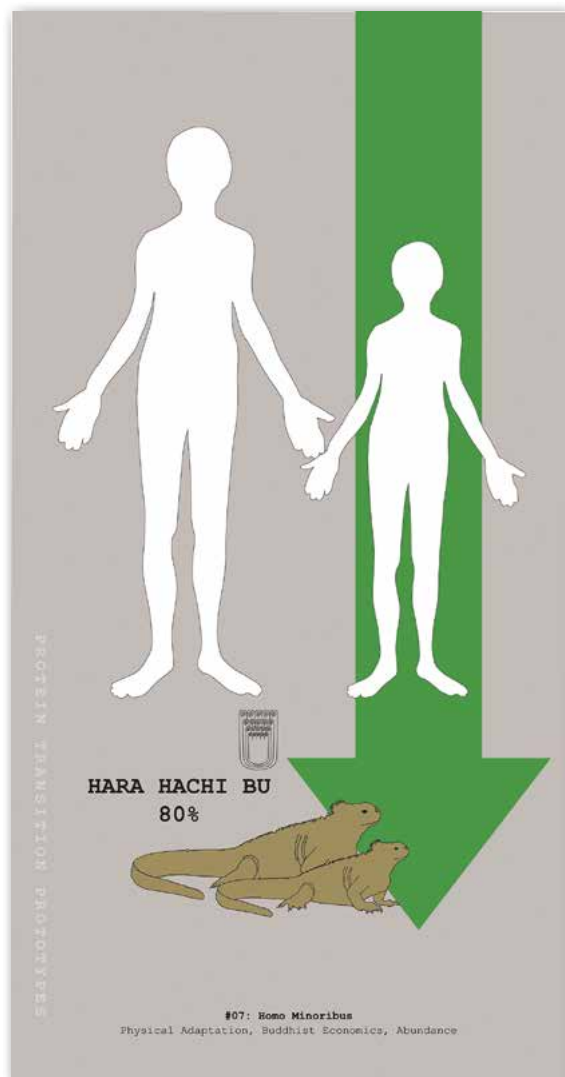
Wie was de eerste die trillingen heeft opgepikt die verder niemand voelde? “Sjamanen zetten mij aan het denken. Ik ben op zoek naar de transformatie van de mens. Wat ons kan veranderen is dat we een verlangend wezen zijn. Daarom zal verandering pas komen wanneer we elkaar andere verhalen vertellen. Dat is wat sjamanen deden, die een andere wereld hebben gevoeld.” Een terugkerend thema in het werk van Hendriks is zijn kritiek op het geloof dat groei goed is. Hij vindt juist dat we als mens moeten krimpen in lengte, maar ook dat de economie moet slinken. “Je ziet op de effectenbeurs een groene pijl omhooggaan, wanneer er winst wordt gemaakt. Een rode pijl omlaag duidt op verlies. Ik heb dat op een expositie bij de Rabobank omgedraaid. Daar hing de groene pijl omlaag en de rode omhoog. Die poster werd herhaaldelijk andersom opgehangen. Bezoekers dachten dat er een fout was gemaakt. Dat was niet zo. Maar zo diep zit het denken in ons dat economische groei goed is en dus groen moet zijn.”

Een financiële bijdrage van Stichting DOEN maakte het voor Hendriks mogelijk om anderhalf jaar als *artist-in-residence* wetenschappers van Wageningen die zich met de eiwittransitie bezighouden uitzicht te bieden op andere, mogelijke werelden.

Om dat gesprek los te trekken vertelt hij de verhalen over zijn acht sjamanen. Wie zijn deze zieners? ➤

Kunstenaar Arne Hendriks bepleit krimp van ons mensen en onze economie: “Op de effectenbeurs betekent een groene pijl omhoog winst. Bij mij wijst de groene wortel omlaag. Gezonde krimp.”

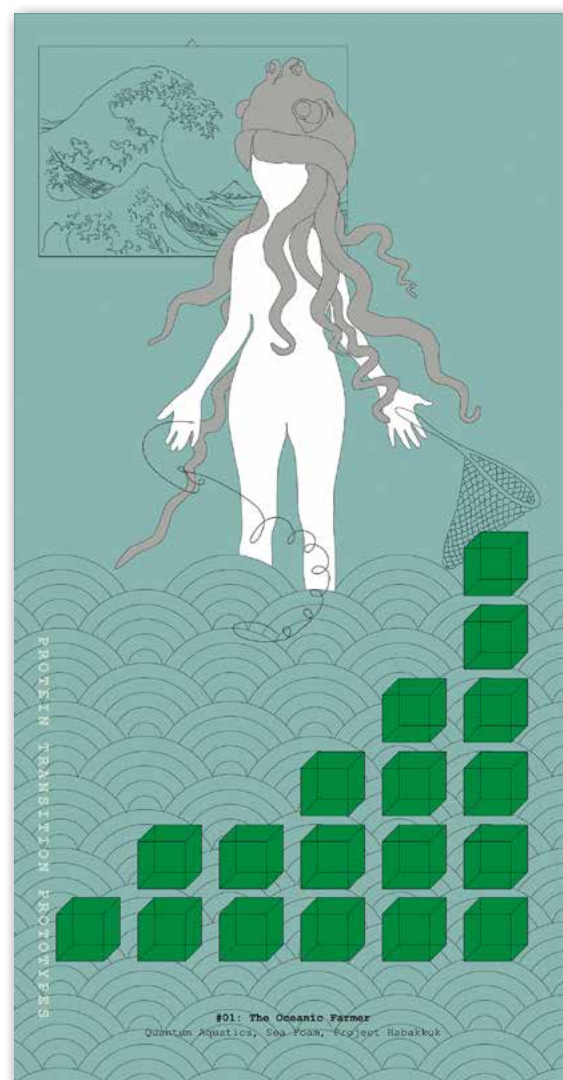

Wat ziet **deze** sjamaan? De krimpende mens

Het verhaal: “Op het Japanse eiland Okinawa leven mensen langer dan waar dan ook op aarde. Heel veel mensen daar worden honderd jaar of ouder. Ze zijn supergezond en dat komt vooral door hun filosofie van ‘eet niet te veel’. Eet tot je voor 80 procent vol zit en geen honger meer hebt. Stop dan. Ze hebben een naam voor die filosofie: ‘hara hachi bu’. Ze koken dus 20 procent minder voedsel. De bewoners behoren ook tot de kleinste mensen ter wereld. Mannen zijn er 1,48 meter lang, de vrouwen 1,38 meter. Lang zijn is niet gezond. Je gaat eerder dood. Ik ben zelf de vleesgeworden metafoor van een slecht idee, met mijn lengte van 1,95 meter. Om onszelf te redden moeten we juist weer gaan krimpen, want een kleiner gestel kent een efficiënter caloriegebruik. Deze transformatie vraagt om een ander soort verlangen.”

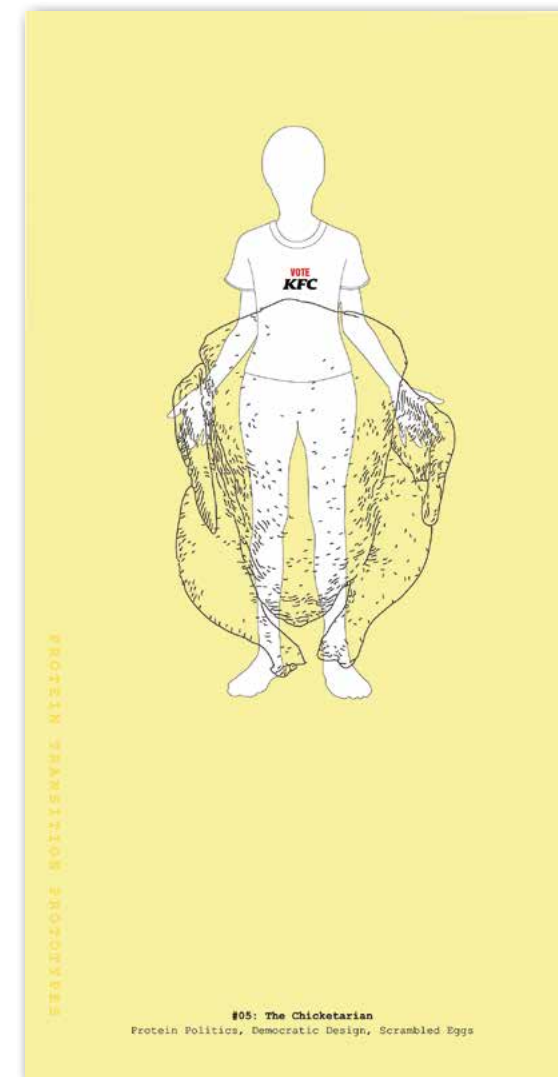
Deze sjamaan zegt ons dat we moeten verlangen naar gezondheid, in plaats van steeds langer te willen worden.

Wat ziet **deze** sjamaan? De gelovige oceaanoer

Het verhaal: “De alg is als een Messias. Het is de perfecte metafoor voor het diepgewortelde geloof dat we door wetenschappelijke kennis heel veel of zelfs alle wereldproblemen kunnen oplossen. Wetenschap is zo ook een geloof geworden dat de mensheid kan redden. In de ‘Church of Algae’ moeten wij geloven dat wieren en algen de ‘one cure for all’ zijn. Ze kunnen ons allen voeden. De alg voedt zichzelf zonder de zee te vernietigen. De alg levert ons energie, ook al zijn deze experimenten in Wageningen gestaakt: het kweken van algen kost meer energie dan het oplevert. ‘The Ocean Farmer’ die voor ons de algen teelt is de hoogste dienaar van dit nieuwe geloof. Het is de paradox van geloof en wetenschap, want dit geloof leidt wel tot ongelooflijke resultaten.”

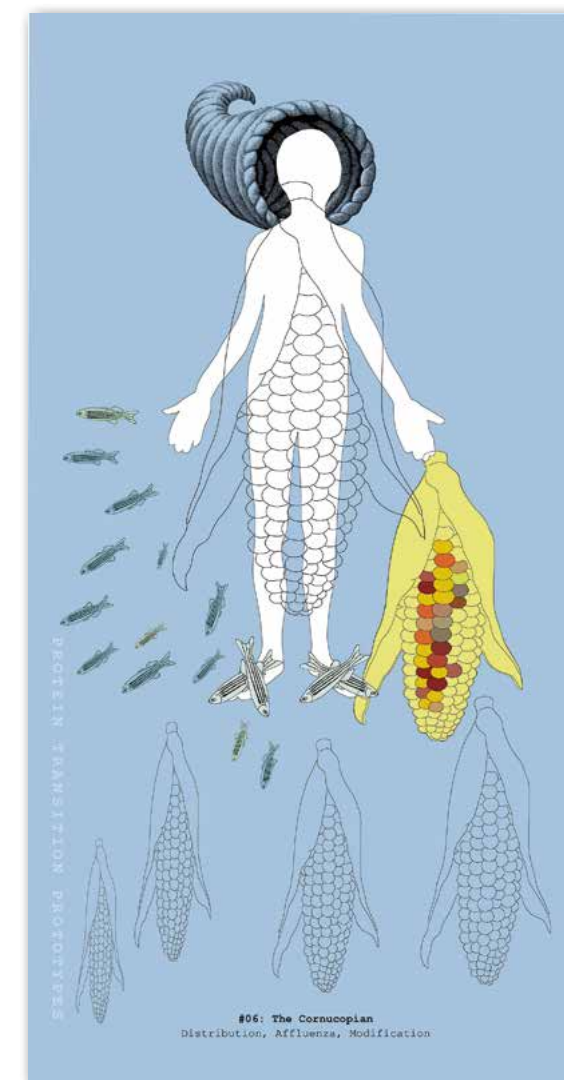
Voor deze sjamaan is wetenschap niet alleen het kennen van feiten, maar ook een geloof.

Wat ziet **deze** sjamaan? De alleen-maar-kip eter

Het verhaal: “Van alle vlees kunnen we het beste kip eten. Een kip heeft het minste impact op het milieu. Ikzelf eet geen rundvlees meer, geen varken, maar nog wel kip. Biologisch. Omdat voor echte veranderingen het bedrijfsleven nodig is, draagt ‘The Chickitarian’ het logo van KFC, de fastfoodketen Kentucky Fried Chicken. Ons verlangen naar een eenvoudige politieke boodschap brengt een tijd waarin we op bedrijven gaan stemmen. In feite kiezen we ook nu al voor producten van bedrijven die een bepaalde waarde vertegenwoordigen.”

Deze sjamaan stelt ons de vraag of we niet veel consequenter moeten worden om op basis van waarden producten te kopen.

Wat ziet **deze** sjamaan? De eenzijdige kenniskiezer

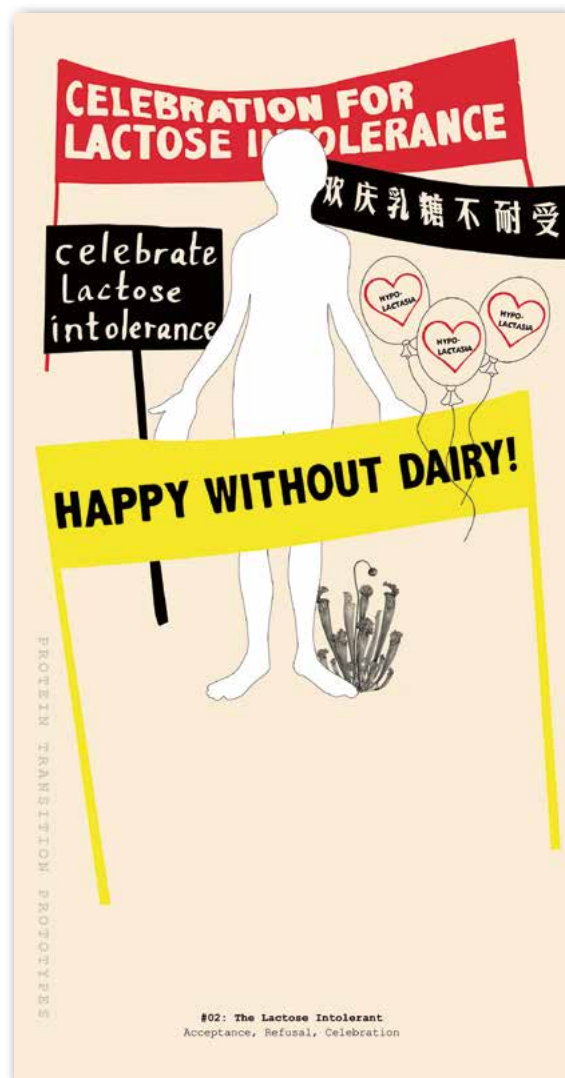
Het verhaal: “Bijna al het goede dat we hebben uitgevonden blijkt wel een minder goede kant te hebben. Nieuwe oplossingen creëren nieuwe problemen. We zoeken naar genetisch gemodificeerd voedsel met een hoge opbrengst, terwijl we nog eeuwen vooruit hadden gekund met wat we al hebben. We kunnen de hele wereld voeden, maar we zijn niet bereid te delen. In plaats van oplossingen te vinden organiseren we een economisch spel met prijsopdrijving. Wat genereren we niet aan data? Maar onze kennisontwikkeling is vaak een excuus om andere kennis juist niet te ontwikkelen.”

Deze sjamaan wijst ons erop dat kennis eerder de macht is om te controleren.

Wat ziet **deze** sjamaan? De circulaire kannibaal

Het verhaal: "In Myanmar bestaan mensen die indirect hun doden opeten. Ik zat daar in een bootje op een meer en zag overal rode vlaggetjes boven het water uitsteken. Dat bleken markeringen voor in het water afgezakte doodskisten te zijn. Daar ligt grootmoeder in. In die kisten waren kleine gaatjes geboord, waar kleine visjes doorheen kunnen zwemmen. Ze eten het lichaam, worden dik en kunnen niet meer door de gaatjes terug naar buiten. Na drie tot zes maanden haalt de familie de kist weer naar boven, organiseert een familiefeest en samen eten ze de vissen op. Het is een intiem ritueel. Ik vertel dit verhaal niet met de bedoeling om dit ook eens in de Oosterschelde uit te proberen. Het roept wel de vraag op over circulariteit van denken, over de spiritualiteit van voeding."

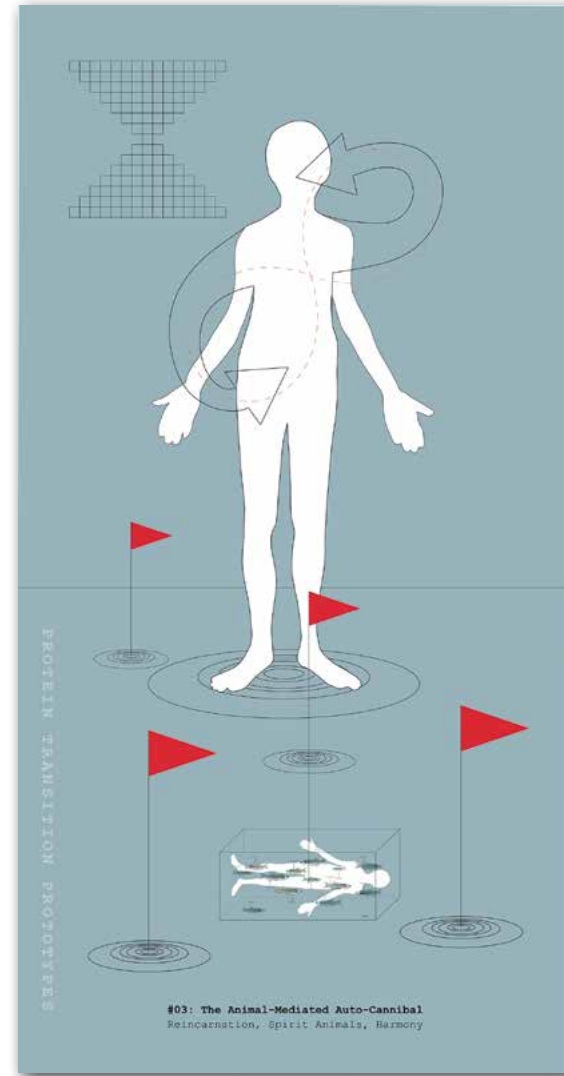
Deze sjamaan wijst ons erop dat we door alles wat we eten met de cirkel van het leven verbonden zijn.

Wat ziet **deze** sjamaan? De wees-blij-met-jezelf mens

Het verhaal: "Chinezen konden melk en kaas niet verdragen, hun lichaam had er geen tolerantie voor. Maar de Chinezen keken naar ons en wilden ook langer worden. Daarom zijn ze steeds meer melk gaan drinken en ook aan hun baby's gaan voeden. Door verontreiniging van de melk is daar een schandaal ontstaan en werden de potten met babymelk hier massaal van de schappen gehaald. Nederlandse zuivelbedrijven als FrieslandCampina zijn vervolgens naar China gegaan om er nooit meer weg te gaan. In Thailand is er zelfs een minister die melk drinken onder de bevolking stimuleert, om zo in lichaamslengte te groeien. Maar waarom?"

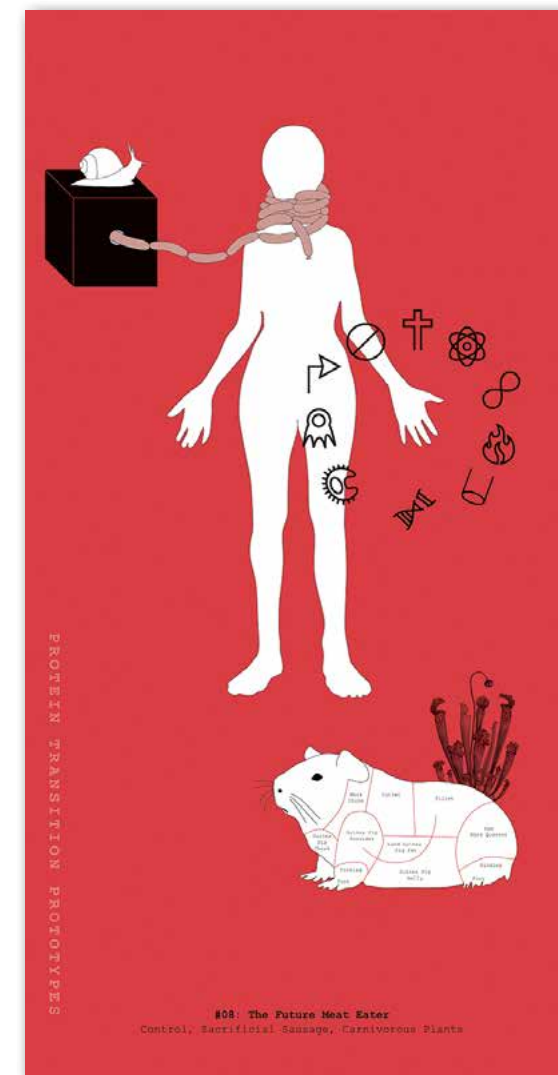
Deze sjamaan maant ons om zoiets als lactose-intolerantie als onderdeel van de eigen identiteit te vieren.

Wat ziet **deze** sjamaan? De gedwongen vegetariër

Het verhaal: "In het arctisch gebied leeft een klein vogeltje, de Knoet. Het vliegt elk jaar een enorme afstand, van de poolcirkel tot aan de evenaar: 10 duizend kilometer. Door de klimaatverandering komen de jongen eerder uit het ei. Insecten om te eten zijn er dan nog niet. Terwijl ze daardoor nog te klein zijn, moeten ze toch migreren. Daar in Afrika is hun snavel te kort om bij de schelpen onder de waterspiegel te kunnen komen. De knoeten zijn daar toen wortels van planten gaan eten. Het is een metafoor voor wat er kan gebeuren. Ons als mensen is het ook overkomen. De Roemeense dictator Ceausescu had veel geld nodig voor zijn leger. Hij verkocht daarom al het vlees naar het buitenland. Tegelijkertijd voerde hij een marktsysteem in waarbij soja het hoofdvoedsel werd. Ceausescu had altijd een goede relatie met de Chinezen, die hem de soja leverden. Hij maakte vervolgens het volk wijs dat dit beter was. Wie nu dertig jaar later door Roemenië reist, verbaast zich over de vreemde snacks daar in de winkel, die van soja zijn gemaakt."

Deze sjamaan dwingt ons na te denken over een denkbeeldig scenario waarin we niet meer vrij kunnen kiezen wat we willen eten, maar we ons onder dwang van klimatologische omstandigheden moeten beperken tot plantaardige eiwitten.

Wat ziet **deze** sjamaan? De toekomstige vleeseter

Het verhaal: "Wat is vlees in de toekomst? Ik heb voor een gezelschap in Brussel een maaltijd bereid die voor 30 procent uit varken bestond en voor 70 procent uit slakken. Of kunnen we beter kleinere dieren gaan eten? Kleinere koeien? Cavia's? Kunstvlees? De aard van dat vlees zal veel over onze toekomstige identiteit zeggen."

Deze sjamaan vraagt zich af: wie is diegene die in de toekomst vlees eet?

Websites
Kunstenaar Arne Hendriks
www.arnehendriks.net
Stichting DOEN
www.doen.nl

♦ TEKST JAN BOM ♦ FOTOGRAFIE P+ ♦ ILLUSTRATIES ARNE HENDRIKS

Wat we doen met stakeholders in slechte tijden

Een impactmodel voor gestructureerd overleg

Liever gebruik ik de term *stakeholderinclusie* dan het wat oudere *stakeholdermanagement*. Nu is een wetenschapper doorgaans heel precies over terminologie, maar ik heb ook een andere reden om het verschil duidelijk te maken. Eigenlijk vind ik neuzelen over een term niet altijd constructief. Het draagt ook lang niet altijd bij aan wederzijds begrip en betere prestaties. En toch moet ik het daar nu even over hebben. Het verschil tussen deze twee termen wordt door de coronacrisis akelig goed zichtbaar.

Als Nederland, als economie, als maatschappij, als Europa en als wereld hopen we zo snel mogelijk weer gezond te zijn. We werken naar een goed werkend en vrij toegankelijk vaccin, zo min mogelijk sterfgevallen en beperkte schade aan de economie, nationaal en internationaal. We streven naar resterende veerkracht, zowel mentaal, fysiek als sociaal, ecologisch en economisch.

We meten ons in dit proces zelfs enige moraal aan. Hoe kan het dan toch zijn dat we tolereren dat er bijvoorbeeld kledingbedrijven zijn die over de grens ineens niet meer de minimale waarden in acht nemen? Ondanks hun missiestatement met *purpose* (of *meaning*, zo u wilt)? Hoe kan het dat er wordt geschopt tegen internationale afspraken, zoals de OESO-richtlijnen? Dat *basics* zoals mensenrechten, kinderarbeid, milieu en corruptie tijdens de coronacrisis minder van belang zijn? Zijn we het instorten van Rana Plaza opeens vergeten? Is het in onze winkelstraten aanbieden van kleding die de Nederlandse retailers in Bangladesh niet betaald hebben nog steeds ondernemen met bewustzijn?

Ik begrijp werkelijk niet waar alle begrip vandaan komt wanneer deze bedrijven laten doorschemeren dat ze nu eerst even hun eigen hachje moeten redden. Daarna kunnen ze weer rekening houden met anderen, met hun stakeholders. Eerst de 'ik', dan pas de 'wij'. Vinden we het zelfs OK dat deze bedrijven aanspraak kunnen maken op nationale staatssteun? Het is jammer te moe-

ten concluderen dat in tijden van crisis het blikveld van onze regering niet verder reikt dan de dijken, ook al laten we er ons op voorstaan een open economie te zijn. Internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO) heeft even geen plek. Regelgeving kun je even parkeren.

Het is een bizarre boodschap voor een -hoe je het ook wendt of keert- welvarend land als Nederland.

Stakeholdermanagement gaat mijns inziens over het procesmatig managen van stakeholders, iets dat een manager doet en wat je ook procedureel kan vastleggen. Een soort van jaarlijks afvinken, zeg maar. Je doet het wel of je doet het niet. Niet dus, als het even niet goed uitkomt.

Stakeholderinclusie daarentegen gaat over het vanuit visie betrekken en **serieus nemen van alle relevante stakeholders en hun belangen** en deze meewegen in de besluitvorming zodat er een **win-win situatie** ontstaat. In goede tijden én in slechte tijden. Je accepteert dan niet dat er een beslissing genomen wordt die een belangrijke stakeholder beschadigt; *do no harm*. Je wil met stakeholderinclusie vanuit bewustzijn invulling geven aan *doing good*. Dit vraagt niet om processen of management. Dit vereist visie en leiderschap. Daar zit hem de crux. Daarom dragen wij bij Impact Centre Erasmus de term *stakeholderinclusie* uit, omdat impact hierin is opgenomen, en in *stakeholdermanagement* overduidelijk niet. In goed Cruyffiaans: 'Je gaat het pas zien als je het doorhebt'.

Laten we met een gezonde blik gaan kijken. ■

KAREN MAAS
ACADEMISCH DIRECTEUR IMPACT CENTRE ERASMUS
HOGLERAAR ACCOUNTING & SUSTAINABILITY

De winst van stakeholderinclusie

Omdat het loont

Stakeholderinclusie loont. Dat is dan ook de belangrijkste drijfveer van bedrijven om het gesprek aan te gaan met klanten, medewerkers, overheden, leveranciers, aandeelhouders en ngo's.

Goed gestructureerde gesprekken leiden tot andere keuzes en aanpassingen van de strategie.

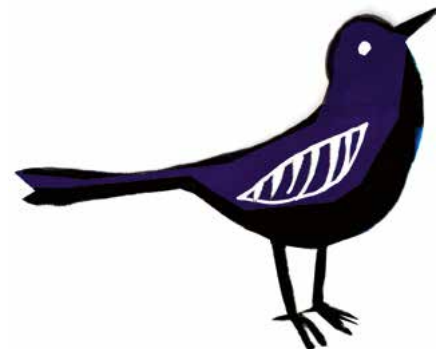
Ook is er besef dat alleen door samenwerking met stakeholders de Sustainable Development Goals (SDG's) kunnen worden behaald. Maar de praktijk blijkt toch een stuk weerbarstiger. Alles bepalend voor de resultaten zijn factoren als ambitie, de bijbehorende doelstellingen, de selectie van stakeholders en hoe deze bij het ondernemingsbeleid worden betrokken. Vervolgens heeft dit ook effect op de rapportage.

Vraag aan bedrijven wat de motivatie is om stakeholders te betrekken bij hun organisatie. Een breed samengesteld onderzoeksteam zette deze vraag uit middels een enquête en kreeg een verrassende uitslag. Tweederde van de ondervraagden antwoordde: 'omdat het loont'. Andere motivaties bleven ver achter op deze overduidelijke uitslag. Motivaties als: 'omdat het moet', 'omdat iedereen het doet' of 'omdat ik het wil'. Het is wel een dubbelzinnig antwoord. Het woord 'lonen' kan zowel op financiële winst slaan als op andere waarden. Deze andere waarden doen steeds meer opgang in bedrijven die heel bewust duurzame doelen nastreven of zelfs hun ondernemingsstrategie hier volledig op in hebben gesteld (*purpose*). Visie en missie voor de lange termijn zijn dan belangrijker dan het elk kwartaal schrijven van zwarte cijfers.

Duidelijk is dat bedrijven in ieder geval verwachten dat stakeholderinclusie hen wat oplevert. Internationaal onderzoek laat zien dat de manier waarop een bedrijf stakeholders uitnodigt bepaalt wat zij daarvoor terug-

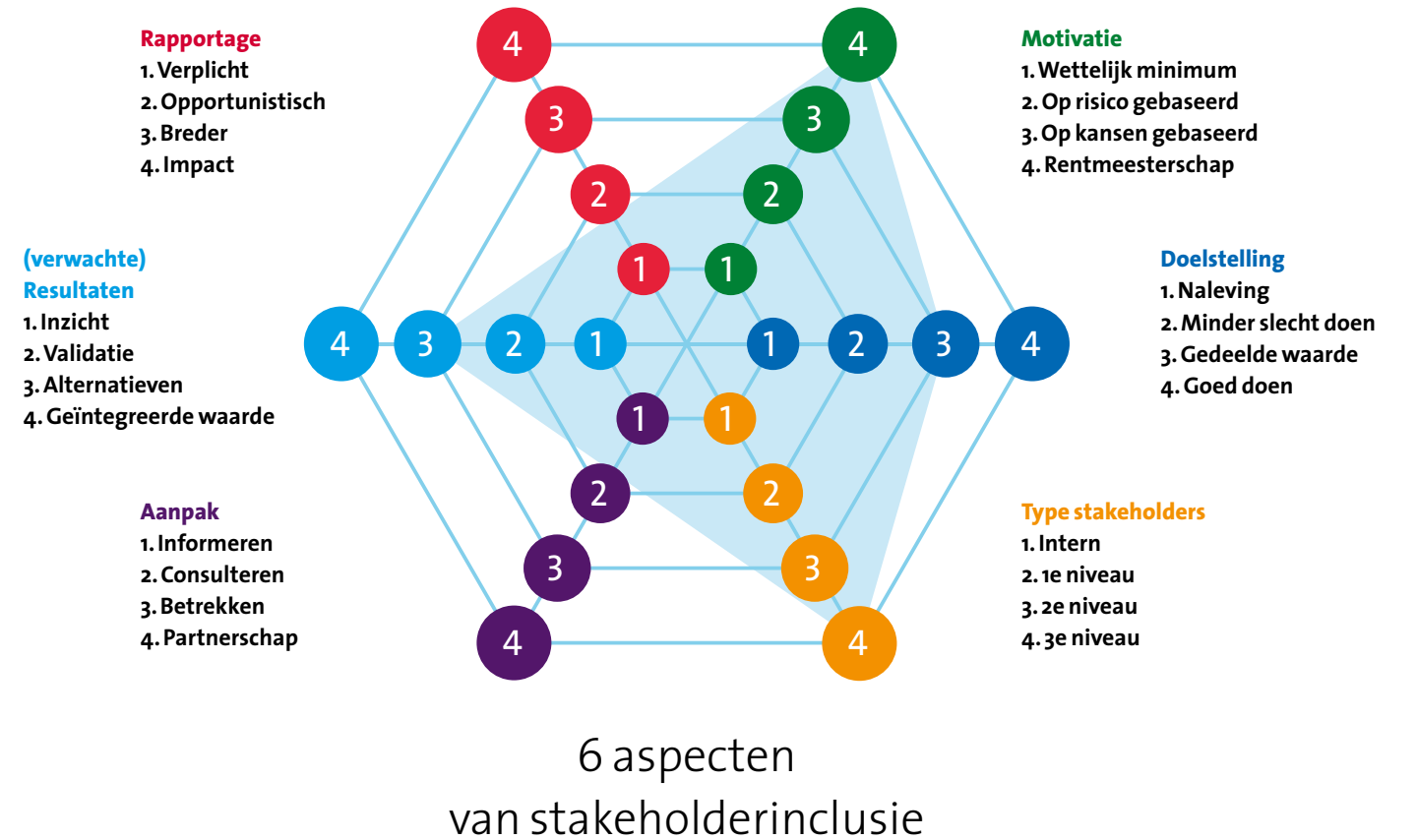
krijgen. Als je je stakeholders informeert over je eigen aanpak levert dat logischerwijs weinig strategische informatie op, maar het kan wel draagvlak creëren. Als je je stakeholders betreft bij het opzetten van je aanpak of zelfs samen de aanpak uitvoert, dan zal dat tot hele andere resultaten leiden.

Op basis van bestaande inzichten en academisch onderzoek zijn zes aspecten geïdentificeerd die weerspiegelen waarom en hoe bedrijven stakeholders bij hun ondernemingsbeleid betrekken. De aspecten zijn ook bepalend voor de vraag in hoeverre dit zal leiden tot positieve impact, een bijdrage aan de Sustainable Development Goals (SDG's). Per thema zijn er vier verschillende niveaus bepaald, de *gears*. In een survey waaraan 70 bedrijven en 24 ngo's hebben deelgenomen is in kaart gebracht in welke 'versnelling' de Nederlandse bedrijven zitten op de verschillende thema's. De vragen zijn bovendien verder uitgediept tijdens elf interviews met de CEO's van Philips, Auping, PostNL, KPN, Alliander, PwC Netherlands, Rabobank, Coca-Cola, maar ook ngo's als VBDO, Partos en Both Ends.

Belangrijk is het allereerste aspect: motivatie. Dit is de grondslag van de onderneming, het doel, de visie, de missie. Hier zien we het oude winstbegrip ook terug. Maar dat staat nu laag in de eerste 'versnelling' waarin moet worden 'voldaan aan wettelijke minima'. Stakeholder engagement gaat hier niet verder dan wat nationale wet- en regelgeving al voorschrijft. Bedrijven in deze fase worden getypeerd als: 'De missie of het doel van een onderneming in deze versnelling benadrukt het streven naar winst'. In de tweede versnelling wordt stakeholderengagement ingegeven door risico-beperking, het voorkomen van schadeclaims.

Omdat het loont

Het is qua oriëntatie de fase van *do no harm*, oftewel 'minder slecht doen'. Pas in de derde versnelling gaat het bedrijf kansen zien. Stakeholderengagement is dan gestoeld op het vinden van nieuwe bedrijfsdoelen, door nieuwe keuzes van consumenten te verkennen. In de laatste fase van *stewardship* wil het bedrijf oprecht leren wat de zorgen en de issues van de stakeholders zijn. Het *mission statement* van de onderneming wordt dan omgezet om te kunnen bijdragen aan wereldwijze uitdagingen. Het zijn deze bedrijven die vaak een inspiratiebron voor anderen zijn.

In welke groep vielen de invullers van de enquête? Ongeveer twee-derde zit in de derde 'versnelling', vanwege de opmerking: 'omdat het loont'. Deze uitslag komt overeen met de elf interviews die werden gehouden en ook met de perceptie van de ngo's.

Het tweede aspect is de doelstelling. Het lijkt erop dat de bedrijven inzetten op ambitieuze *outcomes*. De focus ligt op het inzicht krijgen waar de bedrijven hun positieve impact kunnen vergroten (74 procent). Nog belangrijker wordt het inzicht in de verwachtingen van de stakeholders gevonden (84 procent). Dat

belooft veel. Verlagen van de negatieve bijdrage wordt aanzienlijk minder belangrijk gevonden (47 procent). De ngo's zijn een stuk minder positief. Zij vinden dat er heel weinig aandacht uitgaat naar het verlagen van de negatieve bijdrage: slechts 23 procent. Dit toont dat de ngo's verwachten dat bedrijven met name op die aspecten inzetten waar ze goed mee kunnen scoren.

Het derde aspect zijn de typen stakeholders. De meeste bedrijven betrekken met name de interne en de 1st tier stakeholders. Dit zijn medewerkers en externe stakeholders met een

Alle getallen in de schema's zijn percentages

Waarom betreft u uw stakeholders? **Wat denken ngo's?**

Omdat het loont	59	71
Omdat het hoort	25	21
Omdat het moet	6	0
Omdat iedereen het doet	2	0
Anders	9	8

Wat is daarmee uw doelstelling? **Wat denken ngo's?**

Inzicht in verwachtingen stakeholders	84	67
Vergroten draagvlak strategie	57	54
Verlagen negatieve bijdrage	47	23
Vergroten positieve bijdrage	74	58

Hoe betreft u uw stakeholders? **Perceptie ngo's**

Wederkerig stakeholder engagement	70	25
Formele partnerships	59	50
Jaarlijkse stakeholderdialoog	41	46
Stakeholder involvement	30	8

“Stakeholders zijn partijen die van invloed zijn op de organisatie of die worden beïnvloed door de organisatie”

Op welke wijze gebruikt u de resultaten?

Andere keuzes gemaakt	65
Strategie aangepast	57
Activiteiten gestopt/gewijzigd	32
Anders	7

Wie zijn uw belangrijkste stakeholders? **Wat vinden ngo's?**

Klanten, afnemers	96	83
Medewerkers	86	79
Overheid, politiek	74	58
Aandeelhouders, financiers	54	58
Ngo's	46	63
Kennisinstellingen	35	58
Belangenverenigingen, bonden	35	58
Omwonenden, buurt	33	50
Media, pers	29	33
Concurrenten	23	25
Anders	17	13

hele directe, vaak wettelijke, contractuele of transactionele relatie met het bedrijf. Voorbeelden hiervan zijn klanten, aandeelhouders/financiers en overheid. 2nd tier stakeholders zoals ngo's (46 procent), kennisinstellingen (35 procent) en belangenverenigingen (35 procent) worden minder vaak betrokken. Opvallend is om te zien dat de ngo's zelf veel meer belang hechten aan het betrekken van dit soort partijen, respectievelijk 63, 58 en 58 procent. Met de huidige scores zitten de vrijwel alle bedrijven in de tweede 'versnelling'.

Het neemt niet weg dat het betrekken van stakeholders in de vorm van een georganiseerd overleg met tal van belanghebbenden bij de onderneming inmiddels heel erg populair is geworden. Het lijkt erop of het stakeholdermanagement is uitgevonden voor onze Hollandse poldercultuur van goed overleg. Iets meer dan 40 procent van de geënquêteerden organiseert een jaarlijks gesprek. Bijna 60 procent van de bedrijven sloot formele partnerships af met organisaties, om

samen aan maatschappelijke doelen te werken, zoals die zijn verwoord in de SDG's. En bijna 70 procent van de ondervraagde bedrijven stelt dat dit engagement ook 'wederkerig' is. Ngo's schatten dit echter lager in met 25 procent. Dit verschil kan mogelijk ontstaan doordat bedrijven naar alle stakeholders kijken en niet alleen naar ngo's of doordat de ervaringen kunnen verschillen.

Het betrekken van stakeholders bij het bedrijfsbeleid past dus goed bij onze poldercultuur. Maar dat we in vroeger dagen samen aan tafel gingen, was nooit bedoeld om de onderlinge relaties te optimaliseren. Het ging onze voorouders er om samen veilige dijken te kunnen bouwen. Niet het woord, maar de daad telde. Of dat was gelukt, was in die dagen makkelijk te controleren: het overleg was geslaagd als de mensen in de polders droge voeten hielden.

Stakeholderinclusie is het duurzame polderen van vandaag. Gesteld wordt dat het polder-

model in de vorm van het betrekken van je stakeholders al tot tal van positieve resultaten heeft geleid. Ongeveer 65 procent van de ondernemingen heeft op basis van de uitwisseling van ideeën 'andere keuzes gemaakt'. Meer dan 56 procent van de ondernemingen heeft de 'strategie aangepast'. Meer dan 30 procent 'stopte of wijzigde activiteiten', waar blijkbaar gegronde kritiek op was gekomen. Dit zijn uitslagen waar de oude 'polderinstituten' als de Stichting van de Arbeid, het overlegorgaan tussen werkgevers- en werknemersorganisaties, of de Sociaal Economische Raad (SER) jaloers op mogen zijn.

Interessant is om te weten of dit overleg tot daadwerkelijke impact heeft geleid. Zo'n 60 procent van de bedrijven gebruikt stakeholderengagement om op positieve wijze de eigen impact op de SDG's te vergroten. Ngo's zien dit ook wel, maar in veel mindere mate, slechts voor 30 procent. In hun commentaren benadrukken maatschappelijke organisaties dat bedrijven vooral de SDG's selecteren die bij-

Hoe koppelt u resultaten terug naar stakeholders? **Wens ngo's**

Via directe communicatie	88	75
Via het jaarverslag	65	42
Via de website	42	13
Via verslag van bijeenkomsten	30	25
Anders	10	13

Heeft stakeholder inclusie bijgedragen aan het vergroten van uw bijdrage aan de SDGs? **Perceptie ngo's**

Ja, selectie van meest relevante SDGs	47	50
Ja, formuleren doelstellingen	19	4
Nee	11	25
Ja, integrale afweging	11	17
Ja, anders	9	4

Wat zou u over het algemeen graag veranderen/aanpassen/verbeteren aan het proces van stakeholdermanagement? **Mening ngo's**

De impact	59	71
Het proces	49	50
De doelstelling	31	25
De selectie	19	29
De uitkomsten	19	8
Geen verandering	9	4

dragen aan de bedrijfswinst, zoals het verlagen van energie- en watergebruik, terwijl andere issues zoals ontbossing niet geselecteerd worden'. Slechts 35 procent van de bedrijven weet de SDG's te vertalen naar hun business doelen terwijl 17 procent van de bedrijven zegt kwantitatieve targets te hebben voor de SDG's.

Het sluitstuk van verantwoording van de stakeholderinclusie is weer wel dik in orde. De geënquêteerden meldden in grote meerderheid dat er al een degelijk systeem is opgebouwd voor het terugkoppelen van resultaten van het overleg. Niet minder dan 88 procent doet dit zelfs direct, maar levert ook verantwoording via het jaarverslag (65 procent) en de website (42 procent).

Hoe mooi zou het zijn om via deze kanalen te kunnen berichten welke winst het betrekken van stakeholders heeft opgeleverd. Bewezen maatschappelijke winst, wel te verstaan: echte impact. Dit lijkt in de praktijk nog maar weinig het

geval te zijn. Op de vraag wat de bedrijven graag zouden willen veranderen, aanpassen of verbeteren aan het stakeholder inclusieproces staat 'de impact' met stip op nummer één met 59 procent. De ngo's zijn hier nog stelliger in: 70 procent wil verbetering. Ondanks dat het polderen zo goed bij ons past, en de bedrijven daar hard mee bezig zijn, is er zeker nog ruimte voor verdere verbetering.

De nieuwe aanpak van de *gears*, een nieuw en innovatief model dat de complexiteit van stakeholder inclusie structureert, zou moeten leiden tot een grotere bijdrage aan de SDG's en tot meer impact. In het rapport 'Stakeholder Inclusion' van Global Compact Nederland staan al veel cases opgenomen, waarin de uitdagingen én kansen zijn beschreven. Goed om in de komende jaren nader in kaart te brengen of de bedrijven die in een hogere versnelling staan daadwerkelijk ook meer impact op de SDG's behalen. ■

Wie is verantwoordelijk voor het onderzoek?

In de afgelopen maanden hebben Nicolette Loonen (TOSCA), Erik Breen (INFINSUS), Jeroen Veldman (Cass Business School), Linda van Beek (UNGC NL/VNO-NCW), Hugo von Meijenfildt (UNGC NL), Herman Mulder (SDG Nederland) en Karen Maas (Impact Centre Erasmus), onderzoek uitgevoerd naar de stand van zaken rondom stakeholderinclusie in Nederland. Op basis van een desk studie is in kaart gebracht wat belangrijke aspecten zijn van stakeholderinclusie. Vervolgens is met een survey onder het Nederlandse bedrijfsleven en ngo's en interviews met bedrijven in kaart gebracht wat de stand van zaken is in Nederland en hoe er invulling wordt gegeven aan de 6 aspecten zoals die in dit artikel worden gepresenteerd. Voor het onderzoek is een enquête uitgegaan naar het MVO Expertpanel. Geïnteresseerd in deelname?

“Stakeholderinclusie gaat over het betrekken van de stakeholders bij de organisatie”

Websites
MVO Expertpanel
www.eur.nl/ice/mvo-expertpanel
Global Compact Nederland
gcnetherlands.nl/stakeholder-inclusion
Impact Centre Erasmus
www.eur.nl/ice/

✦ TEKST KAREN MAAS EN JAN BOM
 ✦ ILLUSTRATIES OLIVIA ETTEMA
 ✦ INFOGRAPHIC GLOBAL COMPACT NETHERLANDS

De overheid is weer **leidend**

Het bedrijfsleven is verzwakt door de coronacrisis. Ook tal van duurzame ondernemingen kregen klappen, of gingen zelfs failliet. Is het nu weer de beurt aan de overheid om grote maatschappelijke vraagstukken te leiden? Kerndocent Maurits Sanders leert in het modulaire executive MBA-programma 'Public & Private' van Nyenrode Business Universiteit overheden en bedrijven samen te werken. Zie je ook in publiek-private samenwerkingen de slinger van de klok de andere kant op gaan? Worden overheden weer leidend?

Maurits Sanders promoveerde op publiek-private samenwerking: "In mijn jeugd was het nog heel vanzelfsprekend dat je als overheid heel veel naar je toetrok."

“Tussen mensen en hun organisaties kunnen beleid en belangen in de weg staan”

De coronacrisis heeft de posities op het bordspel behoorlijk veranderd. Vooral de overheid is sterk uit de strijd gekomen, terwijl heel wat bedrijven en bedrijfstakken sterk verzwakt zijn. De slinger van de klok heeft een keerpunt bereikt. De vraag is: willen we dat een faciliterende overheid weer een leidende overheid gaat worden? En wat betekent dat voor het maatschappelijk verantwoord ondernemen? Worden grote werelddoelen als Sustainable Development Goals (SDG's) door overheden en bedrijven gezien als gedeelde opgaven, waar gezamenlijk de schouders onder wordt gezet?

Hoe zijn de ervaringen tot nu toe, met publiek-private samenwerking (PPS), projecten waarin overheden samen met bedrijven maatschappelijke problemen aanpakken? Een deskundige op dit gebied is dr. Maurits Sanders (1979), die op het onderwerp promoveerde. Hij is tegelijkertijd kerndocent aan Nyenrode Business Universiteit als ondernemer: vanuit de consultancy PPS Construct begeleidt hij samenwerkende partijen. Sanders geniet zichtbaar van complexe opgaven als het creëren van een gezonde woonomgeving, maar ook bij oplossingen voor de zorg, het onderwijs, de voedingsmiddelenindustrie en niet te vergeten bij lastige veiligheidsvraagstukken. Voor de politie Noord-Nederland schreef hij onlangs 'Het Handboek Samenwerkingsvormen'. Studenten van Nyenrode ontmoeten Sanders in de module 'Private Publieke Samenwerkingen', onderdeel van het modulaire Executive MBA programma in Public & Private.

Wat trekt u zo aan in dit onderwerp?

Sanders: “Samenwerken klinkt zo mooi, maar in praktijk is het helemaal niet zo eenvoudig om tot samenwerking tussen organisaties te komen. Mensen willen wel samenwerken, maar dat wil nog niet zeggen dat de organisaties waar ze voor werken dat ook kunnen. Tussen mensen en hun organisaties kunnen beleid en belangen in de weg staan. Er zijn aandeelhouders, er zijn volksvertegenwoordigers, er zijn omgevingsfactoren. In hoeverre laat de institutionele omgeving toe dat bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties gezamenlijk optrekken?”

Je moet dus naar systemen kijken?

“Correct! Mijn stellingname is: veranderingen komen tot stand door mensen, maar het mag uiteindelijk niet van de mensen afhangen of het een succes wordt of niet. Je hebt grote persoonlijkheden die grote transities teweeg kunnen brengen. Maar uiteindelijk zullen we het met elkaar moeten doen. Het moet een vanzelfsprekendheid zijn. Maar zo ver zijn we nog lang niet.”

Waar komt die bevoegdheid voor overheidsinstellingen vandaan?

“Het is mij met de paplepel ingegoten. Mijn vader was directeur

welzijn en gezondheid bij de gemeente Tubbergen in Twente. Aan de keukentafel werd voortdurend gesproken over sociale vraagstukken die in de gemeente speelden.”

Het lijkt niet het meest dankbare onderwerp om met je kinderen over te praten?

“Ja, toch wel. Hoe kunnen we het met elkaar beter krijgen? Het ging met name over armoedebeleid. Hoe zorg je voor een gezonde leefstijl bij deze gezinnen thuis? Hoe zorg je ervoor dat deze mensen niet van generatie op generatie aan de rand van de samenleving blijven bungelen, in sociaal-economisch opzicht? Hoe doorbreek je dat?”

En u kende die mensen persoonlijk?

“Het was gelukkig allemaal anoniem. Wij woonden ook niet in die plaats. Maar het bracht wel een soort van bewustzijn met zich mee. Dat je een verschil kunt maken in de samenleving op een moment dat je vraagstukken op de juiste manier aanvliegt. In die tijd was het nog heel vanzelfsprekend dat je als overheid heel veel naar je toetrok. Dat van een gemeente werd verwacht dat er iets voor de ouderen werd gedaan. Toen ik ging studeren aan Saxion en de Universiteit Twente kwam het denken over governance in zwang. Bepaalde vraagstukken waren niet langer een aangelegenheid voor publieke instellingen alleen. Daar kon je ook bedrijven bij betrekken, en maatschappelijke instellingen. Dat was een groot verschil met hoe mijn vader dacht over maatschappelijke vraagstukken. Die gingen de gemeente aan. Zij, samen met welzijnsinstellingen en het onderwijs. Het was een publieke vraag. Dat vind ik het mooie van nu. Ik ben nu 42 jaar en ik heb de afgelopen dertig jaar veel zien veranderen. Maatschappelijke kwesties zijn nu een gezamenlijke opgave van overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Je kunt je daar niet meer aan onttrekken.”

Het is de slinger van de klok. De afgelopen jaren is deze in de richting van het neoliberalisme uitgeslagen. Bedrijven hebben zich tegelijkertijd gemanifesteerd met MVO, en begonnen ook grote maatschappelijke problemen aan te pakken. Door de coronacrisis lijkt die slinger terug te zwaaien. Ineens hoor je weer een roep om krachtig overheidsingrijpen.

Sanders: “Jazeker, ik zie door corona een aantal ontwikkelingen. Een herwaardering van groen. Een herwaardering van gezondheid. En: een herwaardering van technische oplossingen, met name door gebruik te maken van het internet. Wat blijft is dat bedrijven aangesproken worden op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dat zag je bijvoorbeeld bij een bedrijf als Zoom, dat een internetomgeving om te vergaderen aanbood die eerst niet veilig bleek te zijn. Zoom werd direct op de vingers getikt. Mensen gingen niet verder, tenzij de privacy eerst goed werd gewaarborgd. Een ander mooi voorbeeld zijn gebieds-

“De burger wil het anders”

ontwikkelaars die momenteel zeggen: wij kunnen niet volstaan met het bouwen van woonkazernes, om aan de enorme woningopgave te kunnen voldoen. Wij willen niet alleen naar de aantallen huizen kijken, maar ook naar de gezondheid van de bewoners. Ik denk dat corona dat heeft versterkt, zulk denken aanmoedigt: hoe creëren we een buitenruimte met een hele humane omgeving? In zo'n tijd dat je met elkaar in een lockdown zit, wil je niet in een klein appartement opgesloten zitten in een druk gebied in de stad. Dan verlang je naar ruimte, ontsnapping, groen. Voor mensen wordt gezondheid een drive om tot een andere leefomgeving te komen.”

Het is niet zo makkelijk om even een bestaande stad te verbouwen.

“Nee, nee. Dat gaat ook gefaseerd. Dat zal beginnen met een aantal woonwijken. Maar op den duur zullen steden veranderen, vergroenen. Mensen willen vrij kunnen ademen. Publieke partijen kunnen dat niet eenzijdig realiseren. Daarvan zijn zij afhankelijk van bouwondernemers en gebiedsontwikkelaars. Op een moment dat deze dat niet zien, nog steeds zitten op een businessmodel dat uitsluitend uitgaat van het schrijven van dikke zwarte cijfers onder de streep, dan missen ze de boot. Het zijn niet per se overheden die aan de bel trekken omdat het anders moet. De burger wil het anders. Je zult zien dat burgers meer omgevingsbewustzijn krijgen. Dat zij zullen kiezen voor een humane, groene leefomgeving.”

Maar nu zullen burgers niet een, twee, drie zeggen: om dit te bereiken gaan wij een PPS-contractie optuigen.

“Nee, zeker niet, haha. De vraag is of zij daar überhaupt aan zullen deelnemen. Maar zij zullen wel hun stem laten horen ten aanzien van de planvorming. Burgers zorgen voor de druk; zij zijn de aanjager. En dat geluid kunnen zowel publieke als private partijen niet negeren. Dat geldt ook voor gezondheid. Voor duurzaamheid. Voor veiligheid. De vraag die je vervolgens stelt: zijn bedrijven in staat die vraag te vertalen in een product of dienst? Lukt het de overheid om een context te creëren waarin die vraag wordt vertaald naar eisen die zij kunnen stellen richting bedrijven, om zo gelijk op te kunnen trekken? Ik zie dat die schakel absoluut nog niet goed functioneert.”

Hoe zou dat moeten?

“Er staan nu keiharde schotten tussen verschillende beleidsdomeinen binnen gemeenten, maar ook bij provincies en het rijk. De vraag is of binnen die verkokerde silo's de deskundigheid aanwezig is om dit nieuwe ruimtelijke beleid vorm te geven. Binnen elk schot bestaat een eigen jargon, eigen besluitvormingsprocessen en eigen beleidsproducten. Die werelden bereiken elkaar niet. Ga daar maar eens met een mattenklopper op slaan.” ➔

Mag de overheid verdienen aan duurzaamheid?

Ook hoogleraar duurzaamheid André Nijhof van Nyenrode stelt dat we door de coronacrisis anders tegen de overheid zijn gaan aankijken. “We vonden tot voor kort dat de overheid vooral faciliterend moest optreden. Niet te leidend. Die rol was aan het bedrijfsleven voorbehouden. Door de crisis is er opnieuw waardering voor wat een regering kan doen, ook voor kennisinstellingen. Ik hoop dat de daadkracht terugkeert die we zagen ten tijde van de aardgastransitie, toen Nederland in korte tijd het hele land aansloot op de aardgasbel in Slochteren. De overheid had daar toen een groot financieel belang bij, omdat baten in de schatkist belandden. Daarna is een knip in dat denken ontstaan. Baten van ontwikkelingen kwamen bij het bedrijfsleven terecht. Je moet het aan de vrije markt overlaten, werd het idee. Ik zou ervoor willen pleiten dat de overheid nu ook weer meer financieel voordeel heeft bij de verduurzaming van ons land.”

Sanders: "Je zult zien dat burgers in de stad meer omgevingsbewustzijn krijgen. Dat zij zullen kiezen voor een humane, groene leefomgeving."

► Dat vraagt om jong talent dat het liefste voor de overheid wil werken. Maar na zoveel jaren waarin het bedrijfsleven bovenaan voorkeurslijstjes op universiteiten heeft gestaan, is er nu niet ineens een situatie dat Intermediair meldt: studenten willen nu het liefste een baan op het ministerie van Binnenlandse Zaken. "Die heb je wel hoor, zulke studenten. Ik denk dat het voor jongeren vanzelf interessanter wordt om voor publieke instellingen te werken wanneer ze zien wat er gerealiseerd wordt. We zitten nu nog heel sterk in een wereld waarin vooral gesproken wordt over transitie. De energietransitie is misschien al het verst op weg want je kunt al zien dat de leefomgeving van burgers verandert. Zonnepanelen op het dak bij de burens, windmolens verderop in een weiland. Zodra dingen zichtbaar worden, tastbaar, voelbaar, gaan mensen denken: hier wil ik ook aan meewerken, hier wil ik ook invloed op uit kunnen oefenen. Ik zie bij jongeren een sterke bevoegenheid om een positieve bijdrage leveren aan de samenleving. Het gaat ze niet alleen om het geld. Dus dat komt vanzelf goed."

Moet je eerst de vooroordelen die er bestaan tussen bedrijven en overheden bestrijden, voordat een PPS-constructie succesvol kan zijn?
"Sommige vooroordelen berusten wel op waarheid. Daar kun je niet omheen. Hardnekkige standpunten bestaan nu eenmaal. Ik merk dat zowel in mijn adviespraktijk als op Nyenrode. Maar daar begin je niet meteen mee. In het executive MBA-programma werk ik samen met directeurs van bedrijven en publieke instellingen. Na de ontmoeting stellen we eerst de onderwijscase centraal. Langzaam gaan we in gesprek over op de vraag wat men samen wil realiseren. Dan komt het moment dat er teleurstelling wordt geuit over de inbreng die men 'van de andere kant' krijgt. Die valt dan tegen. Dan gaat het ineens over 'jullie' en 'wij'. Fout."

Dan pas grijpt u in?
"Dat is het moment om een stapje terug te doen. Wat is het ontstaan hiervan? Hoe kom je tot praktische dialoog? Zo ontvouwt zich toch een samenwerking, die sterk genoeg is om vele jaren lang met elkaar op te trekken om maatschappelijke uitdaging op

te pakken. Door die fase moet je echt heen. In de praktijk kom ik veel te vaak tegen dat men elkaars jargon niet eens kent, of niet eens weet hoe er een besluit wordt genomen in een project. Dat is een oprecht ernstig euvel. Dat geldt niet alleen tussen publiek en privaat, maar net zo goed binnen die organisaties zelf."

Wat je ook hoort is de mening: overheden moeten krachtiger gaan optreden, maar zeker niet groter worden. Op een dure logge overheid zit niemand meer te wachten. Hoe zou u dat nu oplossen?

Aarzelend, zijn woorden afwegend: "Dat hoor ik ook. Maar de vraag moet niet altijd zijn: bespaart het ons geld en wordt het toch beter? Realistischer is: welk vraagstuk willen wij oppakken? En: welk antwoord is daarop vereist? Daar ga je de middelen voor inzetten."

U zet dus pas mensen in wanneer bepaalde capaciteiten nodig zijn om een bepaald doel te bereiken?

"Je moet kijken naar functies. Wat wil je uiteindelijk realiseren? Wat moet er gebeuren? Wat voor iemand hebben wij daarvoor nodig? Dan ben je ook meteen af van die generieke discussie en vooroordelen over een te dure en te logge overheid." ■

Websites

Nyenrode module 'Private Publieke Samenwerkingen', onderdeel van de Modulair Executive MBA in Public & Private www.nyenrode.nl

PPS Construct van Maurits Sanders www.ppsconstruct.nl

► TEKST JAN BOM

► FOTOGRAFIE P+ PEOPLE PLANET PROFIT, TINEKE KOOISTRA EN DEPOSITPHOTOS.

Emerance Nyirambarushimana

Mondiaal FNV
maakt informele
economie formeel

Bouwwaksters gediplomeerd

SOCIAL CASE **VROUWELIJK VAKMANSCHAP**

Emerance Nyirambarushimana verdient als 40-jarige vrouw al negen jaar de kost als metselaar. Erkend werd haar vakmanschap niet, als anonieme werker in de informele economie van Rwanda. "Werkgevers geloven vaak niet dat ik echt kan voegen en metselen." Daarom doet ze hier praktijkexamen metselen, onder toezicht van een examinator. Ze maakt nu onderdeel van de formele economie.

Geslaagd!

Bouwwaksters

Voegen, metselen, schilderen, betegelen. Is dat altijd mannenwerk? Niet in Rwanda. Hier is zo'n 10 procent van de bouwvakkers vrouw. De sector is *booming*, maar het wemelt er van de werknemers zonder diploma. De Rwandese bouwbond Stecoma verzorgt met hulp van Mondiaal FNV een certificeringsprogramma voor deze bouwvaksters - ook al kunnen ook mannen aan de examens deelnemen. Met het diploma op zak staan de bouwvakkers sterker in loononderhandelingen.

De 50-jarige Jeanne Nyirarwesa behaalde de afgelopen jaren al certificaten in voegen, metselen, cement mixen en fundering aanleggen. "De certificaten hebben mijn leven flink verbeterd". Ze kan werkgevers nu laten zien dat ze gediplomeerd bouwvakster is.

Meer werk en meer inkomsten. Dat is de optelsom van certificeren voor bijvoorbeeld de 50-jarige Jeanne Nyirarwesa, een weduwe wiens echtgenoot tijdens de genocide in 1994 werd vermoord. Met vijf opgroeiende kinderen was de noodzaak om aan de slag te gaan groot. Ze haalde in de afgelopen jaren certificaten voor voegen, metselen, cement mixen en fundering aanleggen. Nyirarwesa: "Hierdoor heb ik niet langer moeite om de huur te betalen. Ik heb nu voor het hele gezin een zorgverzekering. En ik heb ik al mijn vijf kinderen naar de middelbare school kunnen sturen. Ook voel ik me zelfverzekerder in mijn werk."

De bouwsector in Rwanda is al enige tijd fors aan het groeien. De vele aan informeel werkenden profiteerden hier onvoldoende van. Ook

de bouwbond Stecoma had moeite om voor zijn leden op te komen. "De meeste bouwvakkers zijn niet in vaste dienst", vertelt secretaris van de bond Jaques Sezikye. "Ze krijgen een dagloon. Werkgevers die hen inhuren vragen vaak om een diploma. Als ze die niet hebben, krijgen ze minder betaald."

Daarom begon Stecoma in 2013 een lobby voor erkenning van wat bouwvakkers proefondervindelijk op de werkvloer hadden geleerd. De overheid had wel oren naar een certificeringsprogramma, omdat al enige tijd banen buiten de landbouw werden gepromoot. Het ontwikkelen van vaardigheden en het vergroten van menselijke kapitaal was een van de prioriteiten in het overheidsbeleid, evenals het formaliseren van de informele sector. "Onze ambities kwamen dus samen", zegt Sezikye.

Na een geslaagde pilot is het programma in 2015 officieel van start gegaan. Met financiële steun van Mondiaal FNV heeft Stecoma sindsdien meer dan tweehonderd vrouwen kunnen certificeren. De Nederlandse vakbond focust op vrouwen omdat zij extra baat hebben bij certificering. Vrouwen in Rwanda lopen tegen het stigma aan van werkgevers die denken dat zij dit werk niet aankunnen. In totaal heeft Stecoma inmiddels meer dan 32 duizend bouwvakkers gecertificeerd. Bouwvakkers kunnen elke paar maanden deelnemen aan een praktijkexamen waarbij specifieke vaardigheden worden getest. Dit duurt ongeveer een week, afhankelijk van het type werk. Als ze slagen, ontvangen ze een officieel certificaat waarmee ze kunnen aantonen over welke vaardigheden ze beschikken. En dat levert meteen meer werk en een hoger loon op. >

sterker

Hoe ziet de bouwsector in Rwanda eruit?

Rwanda is een land met veel zogenoemde informeel werkenden, mensen zonder diploma die als kleine zelfstandige of als dagloner werken. Uit onderzoeken in het laatste decennium blijkt dat 94 procent van de Rwandezen in de informele sector werkt, en 53 procent helemaal geen scholing heeft gehad. Bijna 600 duizend mensen werken in de bouw, waarvan ongeveer 10 procent vrouwen. Het is de op een na grootste sector, na de landbouw. De groeiende werkgelegenheid in het land komt voor 50 procent uit deze sector.

“We leren hen zich uit te spreken en steunen hen in hun strijd tegen misbruik”

54

► | 2020 - 2021

► Het programma dat Mondiaal FNV steunt, richt zich ook op het empoweren van de bouwvaksters, die vaak last hebben van seksuele intimidatie op de werkvloer. “We leren hen zich uit te spreken en steunen hen in hun strijd tegen misbruik”, legt Sezikeye uit. “Seksuele intimidatie op de bouwplaats komt vaak voor. Van vrouwen die om werk vragen wordt al snel een wederdienst verwacht. De bouwsector is niet de enige; uit onderzoek dat we met Mondiaal FNV hebben gedaan, blijkt dat 49 procent van de vrouwen in de informele sector te maken heeft met seksuele intimidatie. We rapporteren de misstanden en zijn hierover in gesprek met de overheid.”

Mondiaal FNV steunt ook de internationale bouwvakbond BWI in het geven van training en coaching aan Stecoma. Vakbondsleiders en activisten leren hoe ze leden kunnen werven, hun belangen beter kunnen behartigen en hen beter kunnen bijstaan bij arbeidsconflicten. Het ledenaantal van Stecoma is in de afgelopen

vijf jaar dankzij deze training, maar ook het certificeringsprogramma gestegen van tweeduizend naar 53 duizend leden. Zo’n groot ledental maakt de onderhandelingspositie van Stecoma een stuk steviger. “Als er nu iets gebeurt in de bouw, worden we altijd om advies gevraagd”, zegt Sezikeye. “We hebben in de afgelopen jaren heel wat slagen kunnen maken. Zo is nu bij wet vastgelegd dat als een bouwvakker voor een opdrachtgever werkt, hij of zij recht heeft op een minimumloon, mits die gecertificeerd is. Zo krijgen ze ineens vijf dollar per dag in plaats van één.”

Voor Sezikeye is het succes van het certificeringsprogramma evident. “Het dagelijks loon gaat omhoog. Bouwvakkers hebben dankzij het certificaat een betere onderhandelingspositie. Hun zelfvertrouwen groeit. Vooral vrouwen merken meteen dat ze meer werk krijgen dankzij het certificaat”, zo somt hij op. “En dit kan ook een opstap zijn naar grotere zaken, want door training kun je verder groeien.” ■

Waarom steunt Mondiaal FNV dit certificeringsprogramma voor vrouwen?

Als onderdeel van een groter pakket aan steun richt Mondiaal FNV zich ook specifiek op vrouwen, simpelweg om hun positie te verbeteren. Rosa van Wieringen is als beleidsmedewerker betrokken bij dit project. “Naast certificering hebben we een groot onderzoek gesteund naar waar vrouwen in Rwanda tegenaan lopen. Uitgangspunt is: hoe kunnen bedrijven werk aantrekkelijker maken voor vrouwen? Daarover gaan binnenkort pilots lopen bij twee bedrijven.”

Van Wieringen looft de werkwijze van Stecoma. “Certificering is een van hun manieren van leden werven, en daarmee zijn ze een echt voorbeeld voor andere vakbonden in de regio. Ze werken er bewust aan om de positie van heel kwetsbare werknemers te verbeteren. Bij wet hebben zij nu ook meer rechten gekregen, dankzij gerichte lobby van Stecoma. Ik vind ze heel innovatief.”

Het Rwandese ministerie van Werkgelegenheid ziet dat de certificaten tot een toename van de productiviteit in de bouw leiden.

Website
Video van Mondiaal FNV over Rwandese bouwvaksters
www.fnv.nl/mondiaal-fnv

► TEKST ASTRID VAN UNEN
► FOTOGRAFIE JEROEN VAN LOON

Mondiaal FNV wil sociale audits bij grote infraprojecten

Toezicht ontbreekt

Wanneer toezicht ontbreekt

Werknemers die bij de bouw van een waterkrachtcentrale overwerk niet krijgen uitbetaald. Vrouwelijke bouwvakkers die tijdens de aanleg van een hoofdweg verkracht worden door een manager. Twee voorbeelden van misstanden in infrastructurele projecten met leningen van ontwikkelingsbanken. Internationale financiële instituten investeren voornamelijk in grote en dure projecten in armere landen. De vakbeweging dient klachten in wegens gebrek aan toezicht op de uitvoering van deze dure infraprojecten.

Al in 2018 ontving de International Finance Corporation (IFC), gelieerd aan de Wereldbank, een klacht van de internationale vakbond voor de bouwsector Building and Wood Workers' International (BWI). IFC financiert de bouw van een waterkrachtcentrale in Pakistan, die wordt uitgevoerd door het bedrijf Karot Hydro. De drieduizend projectmedewerkers wilden een vakbond oprichten, maar dit werd afgewezen door een ambtenaar in Punjab. Uiteindelijk werd de oprichting via de rechtbank afgedwongen. "We lieten IFC weten dat werknemersrechten werden geschonden", vertelt Apolinar Tolentino, regionaal vertegenwoordiger van BWI in Azië en de Pacific. "Wat indruist tegen hun eigen zogenoemde *performance standards*. We verwachtten dat IFC druk zou uitoefenen op de Pakistaanse overheid en Karot Hydro, maar dat gebeurde niet. Ze probeerden het klein te houden."

De afgelopen maanden verergerde de situatie. Tolentino: "De vakbond verzamelde alle klachten. Sommige werknemers hadden geen contract, er heerste gebrek aan persoonlijke beschermingsmiddelen, overwerk werd niet uitbetaald. Vakbondsleders werden ontslagen

of geïntimideerd. En het bedrijf weigerde in goed vertrouwen te onderhandelen met de werknemers."

In deze corona-tijd verstrekt het bedrijf weliswaar maskers, maar van slechte kwaliteit. Het management voerde geen sociale afstand-protocol in. Werknemers mogen het terrein niet af, ook niet wanneer een familielid is overleden. Voor de vakbeweging was de maat vol: BWI diende een klacht in bij de Compliance Advisory Ombudsman van de IFC. Op 6 september hoorde Tolentino dat de klacht in behandeling wordt genomen.

IFC is nu verplicht een assessment-rapport te maken. Daarna zijn er twee opties: een mediator gaat op zoek naar een oplossing, waarin beide partijen zich kunnen vinden. Of er volgt een beoordeling van de naleving door een externe partij, voor zowel IFC als Karot Hydro. "We gaan voor de tweede optie", zegt Tolentino, "want we vertrouwen IFC en het bedrijf niet meer. Ze hebben twee jaar de tijd gehad om zaken te verbeteren. Het wordt tijd dat we recht doen aan de werknemers van Karot Hydro."

SOCIAL CASE **SOCIALE AUDITS**

◀ De financiers van grote infrastructurele werken hebben nog geen klachtensysteem voor bouwvakkers die misbruikt worden.

Mondiaal FNV steunt internationale vakbonden in hun lobby richting internationale financiële instituten, kortweg IFI's. "We zoeken altijd naar plekken waar we toegevoegde waarde kunnen hebben op lokaal niveau", legt beleidsadviseur Wilma Roos uit. "De Nederlandse overheid geeft geld aan IFI's en is bijvoorbeeld aandeelhouder van de Asian Development Bank. Elk voorjaar zijn hierover zogenoemde *spring meetings*. Dan praten wij ambtenaren van Buitenlandse Zaken bij en regelen ontmoetingen tussen hen en onze vakbondspartners elders. Zo proberen we de misstanden die we constateren onder de aandacht te brengen."

"Op deze manier kunnen we ervoor zorgen dat grote infraprojecten een positieve impact hebben op de lokale samenleving"

Mondiaal FNV gaf Linnea Wikström, wereldwijde coördinator bouw en infrastructuur bij BWI, mede de opdracht wereldwijd onderzoek te doen naar misstanden bij projecten in de bouw en infrastructuur. Ze deed zeventien casestudies van projecten die gefinancierd werden door IFI's in Afrika, Latijns-Amerika en Azië. "Het ging om klachten over ernstige schendingen, daar waar arbeidsstandaarden met voeten werden getreden", vertelt Wikström. Zo was er bij enkele Afrikaanse projecten sprake van dwangarbeid, maar ook veelvuldig onbetaald overwerk. "Werk dat de werknemers niet konden weigeren, anders verloren ze hun baan." In Kenia werd gewerkt aan een nieuwe weg. Daar interviewde Wikström een vrouw die klaagde over het feit dat ze geen tweede overal had. "Ze zei dat ze haar overal op zondagavond waste, maar maandagochtend weer aan moest. En dan was-ie nog niet droog. Toen ik doorvroeg, bleek dat ze zeven dagen per week werkte, meer dan twaalf uur per dag, al drie jaar

lang. De vakbond is toen gaan onderhandelen en heeft in elk geval een vrije dag per week kunnen regelen voor alle werknemers." Seksuele intimidatie van vrouwelijke bouwvakkers komt ook regelmatig voor, vertelt Wikström. "In Tanzania werd gewerkt aan de aanleg van een spoorweg. Daar is een vrouw verkracht door de manager van een Turkse multinational. Na de klacht werd zij ontslagen. Collega's gingen daarop in staking. De man is uiteindelijk teruggestuurd naar Turkije. De vrouw kreeg geen ontslagvergoeding; ze wilde zelf niet meer terug naar haar baan."

De vakbondslobby bij IFI's heeft de afgelopen jaren vruchten afgeworpen. Zo heeft de Asian Development Bank onder druk van de vakbeweging een secretaris aangesteld speciaal voor arbeidskwesties. Ook is er bij deze bank een klachtensysteem ingevoerd. Wikström: "Voor de rest behalen individuele bonden successen wanneer ze ondersteuning van het BWI-hoofdkantoor krijgen, aangezien deze internationale bond nog steeds een groot respect geniet bij bedrijven en de IFI's. Daar zijn tal van concrete voorbeelden van. In Tanzania kregen meer dan duizend arbeiders een nieuwe lunchdistributeur, nadat ze steeds voedselvergiftiging opliepen door het eten van een slechte cateraar. In Ethiopië slaagden we erin om het minimumloon te verhogen met ongeveer 1,5 keer."

Lobbyen bij de IFI's is een tijdrovende kwestie, zegt Wikström. "Omdat de procedures om klachten in te dienen moeilijk zijn, en we soms gewoon niet gehoord worden. Tegelijkertijd kun je met kleine veranderingen veel bereiken voor veel mensen tegelijk. Het belang van de lobby door de vakbeweging is dus evident. Er moet voor bedrijven een tegenhanger zijn die bij IFI's lobbyt op het gebied van duurzaamheid en rechten. Op deze manier kunnen we ervoor zorgen dat dit soort projecten niet alleen een positieve impact heeft op grote samenwerking, maar ook op de lokale samenleving." ■

Linnea Wikström doet wereldwijd onderzoek naar misstanden bij grote infraprojecten: "Een wegwerkerster in Kenia bleek zeven dagen per week te werken, meer dan twaalf uur per dag, al drie jaar lang."

WAAROM WORDEN ARBEIDSRECHTEN NIET GEMONITORD?

Begin oktober 2020 lanceert BWI de campagne 'Development without exploitation', om sociale audits bij elke lening van IFI's af te dwingen. "Een groot probleem is dat de IFI's geen monitoringsysteem hebben voor projecten die ze financieren", legt Linnea Wikström van de internationale bouwbond BWI uit. "Ook geen actieve audit wat betreft arbeidsrechten. Alles draait om een klachtensysteem. Maar soms hebben vakbonden geen toegang en dan moeten de klachten van werknemers zelf komen. Eigenlijk zouden ze elke drie tot zes maanden een sociale audit moeten uitvoeren. We hopen met de campagne de noodzaak hiervan duidelijk te maken."

Websites

Mondiaal FNV
www.fnv.nl/mondiaal-fnv

• TEKST ASTRID VAN UNEN

• FOTOGRAFIE LINNEA WIKSTRÖM EN JEROEN VAN LOON

Geluk ligt in een goed gesprek

Ukent waarschijnlijk Calimero nog wel: 'Zij zijn groot en ik is klein en dat is niet eerlijk'. Het is soms moeilijk in te denken hoe je als individu, als vakbonds lid of als Nederlandse ondernemer een verschil kunt maken met effect op pak 'm beet wereldniveau. Heeft onze inzet op duurzaamheid en sociale gelijkheid überhaupt effect?

Het antwoord is natuurlijk: ja!

Kijk naar de voorbeelden in dit blad, waaronder die van de partners van Mondiaal FNV. Ze laten zien dat je, ook al is de situatie moeilijk, en ook al woon je in een land waar je vrijheden beperkt zijn, en de overheid het laat afweten, of de economische situatie belabberd is, je toch verschil kunt maken. Dat je toch verbeteringen voor jezelf en anderen kunt organiseren.

Ongemerkt heeft zich in mijn brein dat bekende beeld genesteld van de vlinder die door een enkele beweging van een vleugel uiteindelijk een storm veroorzaakt. Zoals onze partners dat gedaan hebben in Peru. Dat in Peru werknemers en werkgevers nu samen de gevolgen van de COVID-pandemie te lijf gaan, is niet van de ene op de andere dag ontstaan. Daar heeft iemand een start mee gemaakt, ooit. En deze samenwerking was een jaar of vijf geleden nog een utopie.

Maar... Ik vind wel dat we in Nederland en Europa meer kunnen doen dan we nu doen, dat het sneller kan. Met name als het gaat om het effect van je bedrijfsvoering in de toeleveringsketen.

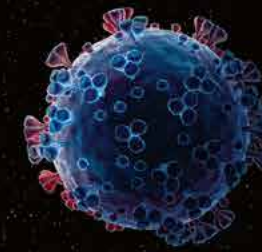
Te vaak hoor ik bedrijven die internationaal opereren zuchten dat *due diligence* doen zo lastig is, en dat ze 'maar' afnemer zijn en geen werkgever van de mensen die hun producten maken. Kom op zeg. Je hebt een mooi bedrijf opgebouwd en daar kwam je vast ook in situaties terecht die lastig waren. Dat heeft je ook niet tegengehouden. COVID-19 heeft laten zien dat het in veel productielanden ontbreekt aan een sociaal contract tussen werknemers en werkgevers, soms ook met de overheid erbij al partij. Het gaat dan om afspraken en regels, die je met elkaar afstemt en die ervoor zorgen dat, zeker in geval van crisis, er een vangnet voor zowel werkgevers als werknemers is. Zonder zo'n vangnet vallen niet alleen banen weg in ontwikkelingslanden, en belanden veel mensen in armoede, maar ook vallen leveranciers voor Nederlandse bedrijven weg.

Zo'n sociaal contract is het fundament van duurzaam en eerlijk ondernemen. Zie het voorbeeld Peru. Door de dialoog tussen werkgevers en werknemers is echt een verschil gemaakt. Hier ligt een schone taak voor Nederlandse bedrijven die internationaal opereren. Stimuleer de dialoog tussen je leverancier en zijn werknemers. Vraag de ketenpartner om een goed sociaal contract.

Voor geluk zijn we niet afhankelijk van een Amerikaanse president. Geluk ligt in een goed gesprek. ■

KAREN BROUWER
DIRECTEUR MONDIAAL FNV

De Covid-19-crisis wereldwijd

Vangnet voor meest kwetsbaren

Sociale dialoog verzacht coronacrisis

Zachte landing

In veel landen zijn werknemers sinds het uitbreken van het coronavirus tussen de wal en het schip geraakt: bedrijven moeten sluiten, betalen lonen niet door of bieden geen compensatie. Voedselhulp en financiële hulp vanuit de overheid bereikt vaak niet alle werknemers. Het gevolg is simpelweg honger. Onafhankelijke vakbonden doen met steun van onder meer Mondiaal FNV hun best de meest kwetsbare mensen te bereiken. Door het starten van een sociale dialoog en het geven van voorlichting wordt geprobeerd de klappen van de pandemie op te vangen. In sommige landen lukt dit buitengewoon goed.

In Myanmar en Ethiopië zijn goede voorbeelden te vinden van hoe sociale dialoog resulteerde in een vangnet voor werknemers. In Peru geloven werknemers en werkgevers zelfs meer in elkaar dan in de overheid, en weten de partners gezamenlijk de klappen van de pandemie redelijk op te vangen. Bij gebrek aan een krachtige overheid zoeken in Libanon vakbonden en ngo's elkaar ook op. Een samenwerking die leidt tot betere opvang. Voor Mondiaal FNV is het stimuleren van de sociale dialoog in ontwikkelingslanden met onafhankelijke vakbonden een belangrijk speerpunt.

Karen Brouwer, *managing director* van Mondiaal FNV, is blij met de goede voorbeelden. "Dit is natuurlijk waar het om gaat, en waar we al jaren aan werken. Dat de sociale dialoog op bedrijfs-, sector- en nationaal niveau van ontstellend belang is voor de ontwikkeling van een land en voor het veiligstellen van de sociale zekerheid voor de werknemers. Je ziet dat in landen waar dit goed op orde is de economie zich voorspoediger herstelt. En je ziet dat bedrijven die gewend zijn aan een sociale dialoog, de veiligheidsmaatregelen tegen Covid-19 beter op orde hebben. Omdat ze al een basis van overleg met de bonden hadden en meteen toen het crisis werd met elkaar rond de tafel konden gaan zitten. Voor beiden pakt dit goed uit. Daardoor heb je geen verliezers."

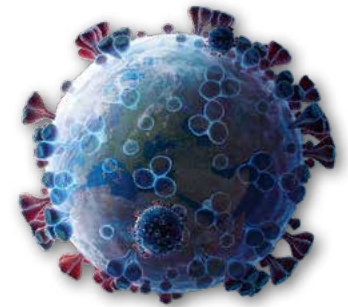
De internationale vakbeweging ITUC hamert de laatste tijd op herstel van het sociaal contract: sociale zekerheid voor werknemers garandeert een solide economie. De FNV stuurde samen met VNO/NCW en MKB Nederland in juli een brief aan de Nederlandse ministers Blok en Kaag met het dringende verzoek het budget voor ontwikkelingssamenwerking op peil te houden. "Zonder toeleveranciers kunnen bedrijven tegenwoordig geen producten meer in de mondiale markt zetten", licht Brouwer toe. "Wat elders gebeurt, krijgt ook hier z'n weerslag. Ontslagen werknemers zonder vangnet kunnen geen producten meer kopen. Met onze voorbeelden voorkom je dat een economie vastloopt."

Libanese dienstmeisjesbond werkt sinds pandemie veel samen

Libanezen hebben veel aan hun hoofd. Niet alleen vanwege de economische malaise waarin het land al ruim een jaar verkeert, of de ontregelende Covid-19 maatregelen. De ontploffing op 4 augustus in de haven van hoofdstad Beirut bleek eveneens een aanslag op de bestaanszekerheid van de bevolking. Ook vele buitenlandse huishoudelijk medewerkers die in Libanon werken, verloren huis en haard, kregen van hun werkgever een ticket naar huis, of werden zonder pardon gedropt voor de deur van de ambassade van hun land. De International Domestic Workers Federation (IDWF) is actief in Beiroet, met steun van onder meer Mondiaal FNV. Al kan de organisatie daar niet als vakbond functioneren, vertelt regionaal coördinator Lara Nuwayhid. "We zijn hier niet erkend als vakbond, maar doen ons best zoveel mogelijk huishoudelijk medewerkers te bereiken."

Naar schatting van de internationale arbeidsorganisatie ILO huisvest Libanon zo'n 250 duizend huishoudelijke hulpen uit het buitenland. "We werken met verschillende groepen samen", legt Nuwayhid uit. "Vaak zijn dit informele groepen, die elkaar bijvoorbeeld van kerkdiensten kennen." Deze huishoudelijke medewerkers vallen onder het Kafala-systeem, waardoor alle ongeschoolde migranten een 'sponsor' moeten hebben, meestal hun werkgever. Deze werkgever is verantwoordelijk voor de migrant, neemt hun paspoort in en bepaalt of en wanneer zij of hij naar huis mag keren. Een vorm van moderne slavernij die soms tot extreme uitwassen leidt. "Sinds de economische crisis vorig jaar inzette, hebben velen geen salaris ontvangen, terwijl ze wel doorwerken. De migranten die bij hun ambassades zijn gedropt, hebben vaak geen paspoort meegekregen, zodat terugkeer wordt bemoeilijkt. Toen de pandemie uitbrak, sloten veel luchthavens. De geluksvogels die wel naar huis konden, moesten vaak zelf een coronatest en veertien dagen quarantaine betalen, wat ze gewoon niet kunnen."

Sinds Covid-19 werkt IDWF samen met andere arbeids- en mensenrechtenorganisaties. "Die samenwerking is geïntensiveerd na de explosie. We schrijven gezamenlijk brieven aan ministers, bijvoorbeeld met een verzoek tot opheffing van de boete voor het ontbreken van een paspoort. We coördineren acties bij ambassades om de hulp sneller op gang te krijgen. We verwijzen huishoudelijk medewerkers die medische hulp nodig hebben naar Artsen zonder Grenzen. En we hebben op lokaal niveau fondsen opgericht voor hun eerste nood. Bij het ministerie van Arbeid hebben we met succes gelobbyd voor een nieuw standaardcontract waarmee huishoudelijk medewerkers meer rechten hebben gekregen, zoals een dag per week vrij, geen paspoort-inname en het wettelijk minimumloon. We zijn er nog niet, maar het is een stap in de goede richting."

Ethiopische bloemenbranche bloeit weer op

In maart zijn er in Ethiopië miljoenen bloemen weggegooid. Covid-19 zorgde voor massale sluiting van internationale luchthavens, zodat de bloemen lange tijd niet naar importerende landen konden worden gevlogen. Tot eind augustus gold in Ethiopië de noodtoestand. Maar deze maatregel was wel een *lifesaver* voor de werknemers, zegt afdelingshoofd Gadissa Dessalegn van de agrarische vakbond NFFPFATU. "Want de regering verbood tijdens de noodtoestand werknemers te ontslaan. Daarnaast zijn er afspraken gemaakt om werknemers te beschermen. Vervoerders mochten niet meer dan 50 procent van de reizigers vervoeren; zij reden daarom vaker. Ook hebben we een werkvloerprotocol afgesproken in het tripartiete overleg, dat leidend is voor de bedrijven. Werkgevers dienen ontsmettingsmiddelen en andere beschermende middelen te verstrekken, zoals mondkapjes. Ook moeten er wasruimtes beschikbaar zijn."

Onder de noodtoestand zijn de salarisverhogingen en bonussen, maar ook de cao-onderhandelingen met een jaar opgeschort. De vakbond had het in deze tijd druk met bemiddelen. "We moesten bij elf kwekers ingrijpen toen ze probeerden om toch werknemers te ontslaan", vertelt Dessalegn. "Bij twaalf bloemenbedrijven, die salarisbetalingen hadden opgeschort, hebben we het management weten te overtuigen om alsnog de salarissen te betalen. Dat lukte steeds via een sociale dialoog." Directies van vijf andere kwekerijen probeerden kaderleden te ontslaan die hun werkgever aanspraken op nalatigheid rondom het werkvloerprotocol. "We hebben deze ontslagen weten te voorkomen", zegt Dessalegn. Hij probeert zoveel mogelijk zaken telefonisch te regelen, maar soms moet hij toch op pad. Zo moest hij onlangs helpen om een vakbondslid uit de gevangenis te halen. "Dit kaderlid had met andere werknemers een staking georganiseerd en wist niet dat dit onder de huidige noodtoestand verboden is." Dessalegn gelooft dat zijn vakbond sinds het begin van de coronacrisis tussen de vijftien- en twintigduizend ontslagen in de bloemensector heeft weten te voorkomen.

De bloemenmarkt in Ethiopië is inmiddels letterlijk weer opgebloeid. "Toen de grenzen weer opengingen, evenals de vliegvelden, draaide de bloemenmarkt al snel op volle capaciteit", legt Dessalegn uit. "Bloemenkwekers kregen overheidsleningen en belastingvoordelen. Inmiddels gaat het zo goed, dat productie en verkoop met 80 procent is toegenomen in vergelijking met de situatie voor de pandemie. Deels komt dit doordat passagiersvliegtuigen op dit moment ook goederen vervoeren, waaronder bloemen. Daarnaast zijn er meer ziekenhuisopnamen en sterfgevallen, die de vraag naar bloemen verhogen. Dit herstel van de bloemenmarkt is voor ons het sein om de cao-onderhandelingen weer te hervatten en hogere lonen te eisen. Bij verschillende kwekers is dit inmiddels al gelukt." ➤

Overleg Peruaanse werkgevers en werknemers blijft sterk

In een land waar 30 procent van de bevolking onder de armoedegrens leeft, zijn de economische gevolgen van de pandemie extra schrijnend. Maar Peru heeft in elk geval een goed functionerend overleg tussen werkgevers en werknemers, mede dankzij Mondiaal FNV en DECP, de internationale poot van VNO/NCW. Nu is al zichtbaar dat waar die sociale dialoog goed loopt, de klappen van de pandemie het minst hard aankomen. Sinds het uitbreken van Covid-19 is het aantal informeel werkenden (kleine zzp'ers die leven van straatverkoop en andere diensten) in Peru van 70 naar 80 procent gestegen, vertelt Samuel Machacuay, consultant voor Mondiaal FNV. "Als iemand z'n baan verliest, is er hier geen uitkering. Tot nu toe is al 40 procent van de formele banen verloren gegaan. Het is dus belangrijk om weer zo snel mogelijk aan het werk te gaan. Dan ligt de verkoop van kleine producten, die gemakkelijk van straat naar straat gebracht kunnen worden, voor de hand."

Vooral de sectoren toerisme en horeca zijn zwaar getroffen door de coronamaatregelen, maar ook de bouw en de dienstverlening, waaronder huishoudelijke hulp. Machacuay: "Zij krijgen alleen betaald als ze werken. Tijdelijke contracten zijn niet vernieuwd." Werknemers met een vast contract staan voor hele andere uitdagingen. Toen op 15 maart een strenge lockdown inging en bedrijven noodgedwongen hun deuren sloten, verordonneerde de overheid dat ze hun werknemers moesten doorbetalen. Betaald verlof dat echter als een lening geldt."

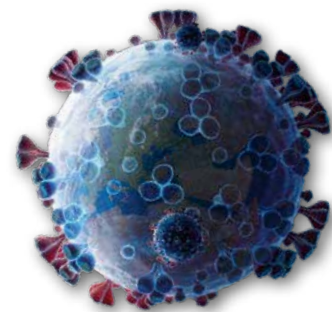
Die moeizame verhouding met de regering hebben de vakbonden allerm minst met een groot aantal werkgevers. "Ze trekken gezamenlijk op in deze crisis", zegt Machacuay. "Een transnationaal glasbedrijf verstrekke zuurstofapparaten aan de vakbond, waaraan in sommige delen van het land een groot tekort heerst. Mondelez Peru kocht in mei zelf testen voor zijn werknemers, omdat die bijna niet te krijgen waren. In sommige bedrijven zijn afspraken gemaakt dat terugbetaling van de lonen over langere tijd wordt uitgesmeerd. Je ziet dat daar waar overleg is tussen werknemers en werkgevers meer banen zijn behouden en betere veiligheidsprotocollen zijn ingevoerd."

Vakbonden in Myanmar worden gehoord

In de nog jonge, gemankeeerde democratie van Myanmar bestaat sinds 2015 al wel een sociale dialoog. Boven verwachting functioneert het overleg zelfs als een van de beste in de regio Zuidoost-Azië, zo bleek onlangs uit een rapport van de Amerikaanse Cornell University. Mondiaal FNV, in samenwerking met de Australische arbeidsorganisatie Apheda, steunt de Myanmarse vakcentrale MICS onder andere op het versterken van deze dialoog. Het is in deze tijd van Covid-19 geen overbodige luxe.

"**Het tripartiete overleg** gaat nu vooral over sluiting en heropening van de fabrieken", vertelt Wulan Dari, landendirecteur Myanmar van Apheda. "Ook over maatregelen om besmetting met het virus te voorkomen en alle gevolgen die dit heeft voor werknemers." Zo gaven de bonden al in maart aan dat sommige fabrieken tijdelijk moesten sluiten om de werkvloer te herschikken en veiliger te maken tegen besmetting. Op verzoek van de vakbonden zijn in de afgelopen maanden 114 fabrieken geïnspecteerd op mogelijk gevaarlijke werkomstandigheden. Bij tijdelijke sluiting werden lonen aan de werknemers gecompenseerd, veelal dankzij de bonden. "Er is een speciaal fonds opgericht om de gevolgen van Covid-19 financieel te dekken", legt Dari uit. "Het loopt niet altijd perfect. Zoals in april toen de eerste fabrieken moesten sluiten en de werknemers pas in mei hun financiële compensatie ontvingen. Maar de overheid is transparant in wat ze doet. Ook de werkgevers werken en praten mee, al is ook dit soms een strijd."

Tussen maart en mei vonden er massaontslagen plaats vanwege sluiting van fabrieken. Werknemers hadden bovendien geklaagd over het gebrek aan maatregelen tegen besmetting van het virus. Werkgevers op hun beurt beschuldigden vijftien vakbondsleiders van het organiseren van openbare bijeenkomsten, iets dat via een tijdelijke wet door de overheid verboden was. "Ook dit was onderwerp van het tripartiete overleg. Vakbonden hebben hun bezorgdheid geuit over de wetten die hun vrijheden aan banden legden. De overheid beloofde hiernaar te kijken. Uiteindelijk hebben werknemers en werkgevers hun klachten over en weer ingetrokken en zijn er maatregelen genomen om de werkomstandigheden veiliger te maken zodat de fabrieken weer open konden. De vakcentrale MICS zorgde ervoor dat 3500 werknemers hun banen terugkregen. 3100 ontslagen werknemers zijn gecompenseerd." Waarom werkt de sociale dialoog juist in dit land zo goed? Dari: "Dat komt waarschijnlijk omdat het ministerie van Arbeid bereidwillig is om te leren. Over arbeidsinspecties, goede Arbeidswetten, eerlijke lonen... Ze willen ook graag een goede rol spelen tussen werknemers en werkgevers. Vakbonden worden door hen gehoord, dat is belangrijk." ■

Website

Mondiaal FNV

www.fnv.nl/mondiaal-fnv/corona-gevolgen-voor-werkenden

✦ TEKST ASTRID VAN UNEN ✦ FOTOGRAFIE DEPOSITPHOTOS

FMO focust op vrouwelijk ondernemerschap

Mercy Chewetu

Vrouwen beste investering

Specifieke aandacht voor vrouwelijke ondernemers was in de financiële wereld tot voor kort een ondergeschoven kindje. Dat verandert, nu uit steeds meer studies blijkt dat er sprake is van een enorm, grotendeels ongebruikt potentieel. Leningen aan vrouwen renderen beter. Om daarop in te spelen moeten banken aan de bak.

Ontwikkelingsbank FMO maakt er werk van.

Hoe groter het getal, hoe minder het iets zegt. Toch noemen we hier zo'n cijfer, van een nauwelijks te bevatten omvang. Als we evenveel zouden investeren in vrouwelijke ondernemers als in hun mannelijke collega's, zou de wereld economie met 3 tot 6 procent groeien. Oftewel: een extra omvang tot wel 5.000 miljard dollar (ruim vijf keer de Nederlandse economie). Waar komt dit getal vandaan? Van de Boston Consulting Group, die verschillende data over vrouwelijke ondernemers wereldwijd analyseerde. Maar er is wel een harde voorwaarde verbonden aan de realisatie van het vrouwelijk ondernemerspotentieel. Dat ontdekte FMO, dat ook samen met Wereldbankdochter IFC onderzoek deed. Met alleen betere toegang tot financiering ben je er nog niet.

"We wisten al langer dat vrouwen goede spaarders zijn, en verantwoordelijke en loyale klanten", zegt Maaïke Platenburg, manager bij FMO's Knowledge Management, Learning & Development team en verantwoordelijk voor evaluaties en onderzoek. "Maar uit ons onderzoek blijkt opnieuw hoe belangrijk het is financiering van kleine, door vrouwen geleide, ondernemingen te combineren met een aanbod van niet-financiële diensten."

In het FMO-onderzoek werden 34 banken wereldwijd gevraagd naar hun ervaringen. "Vrouwen beginnen bijna altijd vanuit een achterstandsituatie. Daarom zijn cursussen in management of business skills, mentorschap, toegang tot netwerken en leren van elkaar, zo belangrijk. Dat helpt hen de systeembarières te overwinnen die hun toegang tot financiering en markten beperken."

Dat loont, niet alleen voor de door vrouwen geleide mkb-bedrijven, maar ook voor de financiële instellingen zelf. Banken die dergelijke niet-financiële diensten integreren in hun financiering van businessplannen van vrouwelijke ondernemers, verdienen die investering gemiddeld binnen twee jaar al terug. Dat is een stuk sneller dan bij mannelijke ondernemers. ➤

Investeer in vrouwen

Jorim Schraven, hoofd Impact en ESG bij FMO: "Vrouwen hebben een veel beter terugbetalingspercentage van leningen, tot wel 50 procent beter dan mannen."

Maaïke Platenburg, kennismanager bij FMO: "We wisten al langer dat vrouwen goede spaarders zijn, en verantwoordelijke en loyale klanten."

Het atelier van Queen of Chitenge Fashion in Zambia: een succesvol bedrijf gerund door een vrouwelijke ondernemer.

- ▶ “Dat mag je best een verrassende uitkomst noemen”, zegt Jorim Schraven, hoofd Impact en ESG bij FMO. “Vrouwen hebben vaak minder onderpand dan mannelijke ondernemers. Maar dat maakt ze ook conservatiever in het lenen. En dat leidt weer tot een veel beter terugbetalingspercentage, tot wel 50 procent beter dan mannen.”

Een van de oorzaken voor de tekortschietende financiering van vrouwelijke ondernemers is het gebrek aan feitenkennis. Schraven: “De meeste banken beschikken niet over harde financiële data over vrouwen. Ze zijn zich ook helemaal niet bewust van de beperkingen waar vrouwelijke ondernemers tegenaan lopen. Pas wanneer ze specifieke producten ontwikkelen voor die doelgroep gaan ze ook die informatie verzamelen. En vervolgens zijn ze verrast over de positieve uitkomsten.”

Voor FMO is de conclusie duidelijk: banken die opereren in opkomende markten hebben op dit vlak een hoop te winnen. Voor zover ze dat nog niet hebben gedaan is het de hoogste tijd voor de ontwikkeling van een specifiek aanbod, op vrouwelijke

ondernemers toegesneden. De Nederlandse ontwikkelingsbank helpt de banken in haar eigen netwerk daarbij. Om effectief te zijn moeten banken ook beter snappen waarom zo’n specifieke aanpak nodig is. Te vaak nog opereren ze in een soort maatschappelijk isolement. “Het zou goed zijn als ze samenwerken met vrouwenorganisaties, ngo’s en mensenrechtenorganisaties”, zegt Platenburg. “Hoe bereik je die potentiële nieuwe klanten? En hoe weet je wat ze nodig hebben? Daar kom je als bank niet alleen achter. Om te snappen waar de barrières zitten is zo’n samenwerking verstandig.”

Het is een aanbeveling die op culturele belemmeringen kan stuiten. Er zijn landen waar vrouwen moeite hebben zelfstandig een afspraak te maken bij de kredietmedewerker van een bank, of daarvoor afhankelijk zijn van mannelijke familieleden. “Wij wijzen op de kansen, en hopen dat steeds meer banken beseffen dat ze er een hoop bij te winnen hebben”, zegt Platenburg. Zoals die bank in Armenië, klant van FMO, die tot voor kort geen specifiek product had voor vrouwelijke ondernemers. Nadat bleek dat de leningen aan vrouwelijke ondernemers

Waarom geven banken in Zambia vrouwen zo’n waardeloos gevoel?

“Ik heb diverse keren geprobeerd een lening te krijgen, maar alles wat ik kreeg was de vraag of ik er kleren van wilde kopen.” Aldus een vrouwelijke ondernemer in Zambia. Ze was een van de deelnemers aan een speciaal trainingsprogramma, georganiseerd door FMO met partners en zes lokale banken.

Zambia behoort in Afrika tot de top wat betreft het aantal vrouwelijke ondernemers. Toch vond twee derde van hen de weg naar de bank nog niet, in tegenstelling tot veel van hun mannelijke collega’s. “Toen ik mijn bedrijf startte”, zegt Mercy Chewetu, “had ik niet genoeg geld om op te schalen. Ik aarzelde over het openen van een bankrekening. In mijn land zien we de bank niet als een vriendelijke partner. Als je aanklopt voor een lening terwijl je niet heel groot bent of geen onderpand hebt, kunnen ze je behoorlijk waardeloos laten voelen. Het kan erg intimiderend zijn, speciaal voor vrouwen.”

Chewetu is de eigenaar van Queen of Chitenge Fashion. Ze startte haar bedrijf drie jaar geleden, en heeft nu een boetiek in de hoofdstad Lusaka. Tot achttien mensen werken op parttimebasis voor haar op acht industriële naaimachines.

Het trainingsprogramma voor vrouwelijk leiderschap gaf haar het beslissende duwtje in de rug, zegt ze in het FMO-magazine Future Minded. Aan het eind van de training konden de ondernemers hun bedrijf pitchen voor de directeuren van de Zambiaanse banken, en de (vrouwelijke) minister van Financiën. Het resulteerde voor Chewetu in een schenking waarmee ze haar eerste naaimachines kon aanschaffen. “Dat gaf me de mentale en financiële push die ik nodig had”, zegt ze. Toen de coronacrisis zich aandiende schakelde de ondernemster snel om en produceert inmiddels beschermende kleding voor de zorg en mondkapjes. “Ik ben nog steeds verbaasd dat ik zo snel kon groeien in zo korte tijd.”

Stanbic Bank Zambia, ook deelnemer het trainingsprogramma, wil dé bank voor vrouwelijke ondernemers in het land worden. Het trainde inmiddels dertig vrouwelijke klanten en twintig stafleden. “Toen de coronacrisis uitbrak zijn we begonnen met online sessies voor onze klanten”, zegt bankier Chanda Chime-Katongo. Zij leidt het programma dat speciaal focust op vrouwelijke ondernemers. “Het is onderdeel van onze aanpak, die behalve op financiële dienstverlening voor vrouwen vooral ook mikt op het vergroten van hun kennis en business skills.”

Dat is helemaal in lijn met de constatering dat niet-financiële producten essentieel zijn in de dienstverlening aan vrouwelijke ondernemers. “Naast bijvoorbeeld netwerken gaat het ook om kennis op het gebied van financiële en businessplanning”, zegt Maaike Platenburg. “Als zo’n bank die trainingen nog niet in huis heeft, helpen wij daarbij. Zo creëer je ook meer lokale capaciteit. De combinatie van financiering met dit soort ondersteuning vergroot echt de kansen van vrouwelijke ondernemers.”

Mercy Chewetu, eigenaar van Queen of Chitenge Fashion: “In mijn land zien we de bank niet als een vriendelijke partner.”

“Het zou goed zijn als banken samenwerken met vrouwenorganisaties en mensenrechten ngo’s.”

beter rendeerden, was de bank om. “Zij lopen daarmee voorop in eigen land. Daar wordt naar gekeken.” Voor de vrouwelijke ondernemers die het wel lukt een afspraak te maken bij de bank is een aangepast aanbod noodzakelijk. Dit geldt zeker voor hen die opereren in de hogere lagen van de informele economie. Dat maakt ze te groot voor microkredieten (die vaak wel beschikbaar zijn voor vrouwen) maar ze komen ook niet in aanmerking voor de gebruikelijke mkb-financiering. Dus moeten banken producten ontwikkelen die daarop inspelen, zoals kleinere leningen dan gebruikelijk, flexibele rentetarieven en alternatieven voor het gebrek aan onderpand. Zo’n aangepast financieel pakket, vergezeld van niet-financiële ondersteuning moet een doorbraak bewerkstelligen in de huidige situatie, waarin twee van de drie door vrouwen geleide kleine bedrijven niet of nauwelijks financiering krijgt. Zoals in Kenia, waar bijna de helft van alle ondernemers vrouw is. Toch komt slechts 7 procent van alle kredieten bij hen terecht. Geen wonder dat bijna driekwart van de vrouwen zegt weinig vertrouwen in banken te hebben. ▶

“Vrouwen beginnen bijna altijd vanuit een achterstandsituatie.”

> **FMO is deelnemer** aan de 2X Challenge, een initiatief van een aantal wereldwijde financiële instellingen om vrouwelijke ondernemers een flinke boost te geven. 2X staat voor het vrouwelijke chromosoom. Maar ook voor het multipliereffect, omdat vrouwen hun verdiende geld vaak in hun familie en toekomst van hun kinderen investeren. Schraven: “Het is de uitdaging voor alle banken om met een gender lens naar hun investeringen te kijken. Dat gaat veel verder dan meer kredieten geven. Je moet ook kijken naar de aandeelhouderstructuur, het aandeel van vrouwen in het management, de positie van vrouwen op de werkvloer.”

Dat betekent ook werk aan de winkel voor de Nederlandse ontwikkelingsbank. Zo blijft de meerderheid van vrouwelijke werknemers in de agrarische sector onder de radar van financiële instellingen, blijkt uit een marktstudie die FMO liet uitvoeren. Platenburg: “Vrouwen werken massaal in agrarische waardeketens, maar van een afstand bekeken zijn ze toch onzichtbaar. Omdat de handel wordt gedomineerd door mannen, het land waar vrouwen werken eigendom is van mannen, en omdat ze als seizoenarbeider werken, of parttime.”

Om daar verandering in te brengen wil FMO bij de beoordeling van toekomstige investeringen niet alleen meer kijken naar vrouwelijke ondernemers, maar ook naar de positie van vrouwelijke werknemers. FMO begint dan ook met een pilot in de landbouw. Platenburg: “We moedigen bedrijven aan een gender strategie te ontwikkelen. Ook op die manier kunnen we als bank bijdragen aan meer gelijkheid en betere kansen voor vrouwen.” ■

Website

FMO over vrouwelijke ondernemers
<https://future-minded.fmo.nl>

Komen vrouwelijke ondernemers sterker uit de coronacrisis?

Hoe kleiner de onderneming, des te groter de gevolgen van corona. Dat geldt zeker in opkomende markten omdat het mkb daar voor veruit de meeste banen zorgt. Wat voor soort steun is mogelijk?

Op de overheid hoeven de kleine ondernemers niet te rekenen. Uit recent onderzoek van FMO onder 800 middelgrote en kleine bedrijven in een zestal landen bleek dat in Jordanië en Georgië krap 20 procent van de kleine ondernemers enige financiële ondersteuning kreeg. In vier Afrikaanse landen was dat minder dan 10 procent. In vier van de onderzochte landen meldt de helft van de ondernemers een omzetverlies van 50 tot wel 90 procent, en kasreserves van hoogstens drie maanden.

Maar het onderzoek leverde nog een andere opmerkelijke conclusie op, zegt Maaïke Platenburg. “In alle zes landen die we onderzochten daalde het inkomen van vrouwelijke ondernemers sterker dan bij mannen.” Hoe dat komt? Veel vrouwen zijn actief in sectoren die het hardst worden getroffen, zoals de kleine detailhandel, toerisme en de dienstensector. En vanwege hun geringe omvang hebben deze bedrijven weinig mogelijkheden om klappen op te vangen door over te gaan op een andere werkwijze, zoals digitalisering. “Daar bovenop komt natuurlijk dat vrouwen verantwoordelijk blijven voor zorgtaken. Zeker als de scholen gesloten zijn, blijft er zo minder tijd over voor het werk. Dat nekt velen van hen.”

FMO reageert op twee manieren op de coronacrisis. Voor klanten die in financiële problemen komen is er extra liquiditeit, of uitstel van betalingsverplichtingen. Partnerbanken kunnen een beroep doen op garantiëvoorzieningen. Ook belangrijk is het niet-financiële steunpakket. Zo kunnen klanten via webinars onderling ervaringen en adviezen uitwisselen. Daarnaast is er op maat gesneden steun. Schraven: “We vragen klanten wat ze nodig hebben. Cursussen, coaching, crisismanagement, noem maar op. Dat levert veel reacties op. Zo steunen we een Pakistaanse financiële instelling in hun programma ‘Don’t let Covid put you out of Business’. Gericht op vrouwelijke ondernemers die bovenmatig last hebben van dit alles. Zij krijgen steun om hun business skills bij te spijkeren, en in de toepassing van nieuwe technologie en digitalisering in hun bedrijf.”

De Nederlandse ontwikkelingsbank sluit aan bij het Building Back Better initiatief van de Verenigde Naties. Schraven: “Hoe structureer je de steun voor ondernemers in opkomende markten de komende maanden en (als je naar de impact kijkt) de komende jaren op zo’n manier dat ze uiteindelijk beter uit de crisis komen? Zorg ervoor dat er voldoende krediet beschikbaar is speciaal voor vrouwelijke ondernemers. Stel waar nodig terugbetalingen op leningen. Stimuleer banken met garanties op de mkb-leningen. Wij doen dat in onze markten met een programma dat wordt gesteund door de EU en de Nederlandse overheid. En we geven niet-financiële ondersteuning, ook op het gebied van digitalisering. Dat biedt hoop voor vrouwelijke ondernemers. Ja, het is waar: de crisis raakt hen harder dan anderen. Maar als ze er doorheen komen, zijn hun vooruitzichten beter. Omdat we nu steeds beter weten dat bedrijven die door vrouwen worden geleid uiteindelijk een lager investeringsrisico voor banken vertegenwoordigen. Op basis van die kennis is het voor banken en andere financiële instellingen aantrekkelijk nu al de financiering van vrouwen substantieel op te schalen.”

Veronica Aguilos en Tahis Marti

Primeur van Avans Hogeschool

Eerste lichting CO₂-accountants

De eerste CO₂-accountants

Hoeveel CO₂ stoot een melkkoe uit? Is dat hetzelfde als een stier die voor de slacht is grootgebracht? En hoeveel CO₂ moet een cateraar die dit rund koopt in het jaarverslag opnemen? Zelfs duurzame koplopers in het bedrijfsleven vinden het lastig rapporteren. Een gestructureerde CO₂-boekhouding ontbreekt. Gelukkig is er nu een allereerste lichte CO₂-accountants, afgestudeerd aan Avans Hogeschool. Wat kunnen zij berekenen?

Er is een grote kloof tussen de mensen die verantwoordelijk zijn voor de financiën van een organisatie en hun collega's die het duurzame beleid vormgeven. Dat is zelfs het geval bij bedrijven die hoog scoren in de Transparantiebenchmark van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Elk jaar opnieuw blijkt dat bedrijven de rapportage over niet-financiële informatie vooral over aan de duurzaamheids- en communicatieprofessionals overlaten. De accountants van het bedrijf zelf hebben niets nagerekend of gecheckt.

De eerste CO₂-accountants presenteren hun eindexamenscripties met baanbrekend onderzoek bij voedingsbedrijven in de Verkade-fabriek in Den Bosch.

Twee recente onderzoeken tonen dat weer eens aan. Karen Maas en Marjelle Vermeulen van het Impact Centre Erasmus adviseerden het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) dan ook om tot een nieuwe benchmark te komen. Een toetssteen die geen prijs belooft voor de grootste 'openheid', maar een die werkelijk inzicht geeft in de niet-financiële prestaties. Ook het tweede onderzoek toont een verschuiving in aandacht. De Autoriteit Financiële Markten (AFM) keek specifiek naar de naleving van de nieuwe Europese richtlijn die rapporteren over niet-financiële informatie verplicht stelt aan organisaties van openbaar bestuur. De overheid kan immers zelf niet achterblijven. Wat zijn de resultaten van duurzaam politiek beleid? Uit beide onderzoeken blijkt dat organisaties goed zijn in het verantwoord en hun strategie en hun beleid. Ze kunnen daarover mooie verhalen vertellen. Maar het rapporteren over concrete doelen en het bereiken daarvan schiet danig tekort. Of bedrijven werkelijk duurzamer zijn geworden is daardoor slecht te beoordelen. Ze zijn niet goed in het becijferen van hun prestaties en de impact van hun inspanningen.

Het lectoraat Sustainable Finance and Accounting van Avans Hogeschool ziet de oorzaak van dit tekortschieten in de gebrekkige inrichting van de duurzame boekhouding. Als gevolg daarvan is ook de integrale rapportage mager, waar de financiële jaarcijfers en het duurzaamheidsverslag samenkomen. Tijdens hun studie krijgen de studenten Finance & Control en Accountancy mee dat een bedrijf goed moet zijn in 4 activiteiten: Richten (strategie en beleid), Inrichten (managementinformatiesysteem op orde hebben), Verrichten (de activiteiten) en Berichten (de rapportage). Met die basis in hun rugzak vinden de studenten bij onderzoek naar de kwaliteit van de niet-financiële dan wel duurzaamheidsinformatie en integrated reporting veel tekortkomingen in het managementinformatiesysteem (MIS). De oplossing ligt in het verbreden van de kennis van financiële professionals. Welke informatie hebben zij nodig voor het kunnen inrichten van een MIS die ook andersoortige kapitalen (Intellectueel, Menselijk, Sociaal en Natuurlijk) waardeert? Zo zou je voor die kapitalen ook een eigen balans en een winst- en verliesrekening kunnen opstellen. Daar-

door kan een onderneming beter inzicht krijgen in de activiteiten waar waarde wordt gecreëerd dan wel waarde verloren gaat.

Dat is allemaal gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het is veel werk om het in praktijk te brengen. Toch wil Avans Hogeschool toekomstige financiële professionals de kennis en kunde meegeven om die niet-financiële informatie beter te kunnen begrijpen en daarover te rapporteren, waardoor de leiding van het bedrijf beter kan managen op duurzaamheid en waardecreatie.

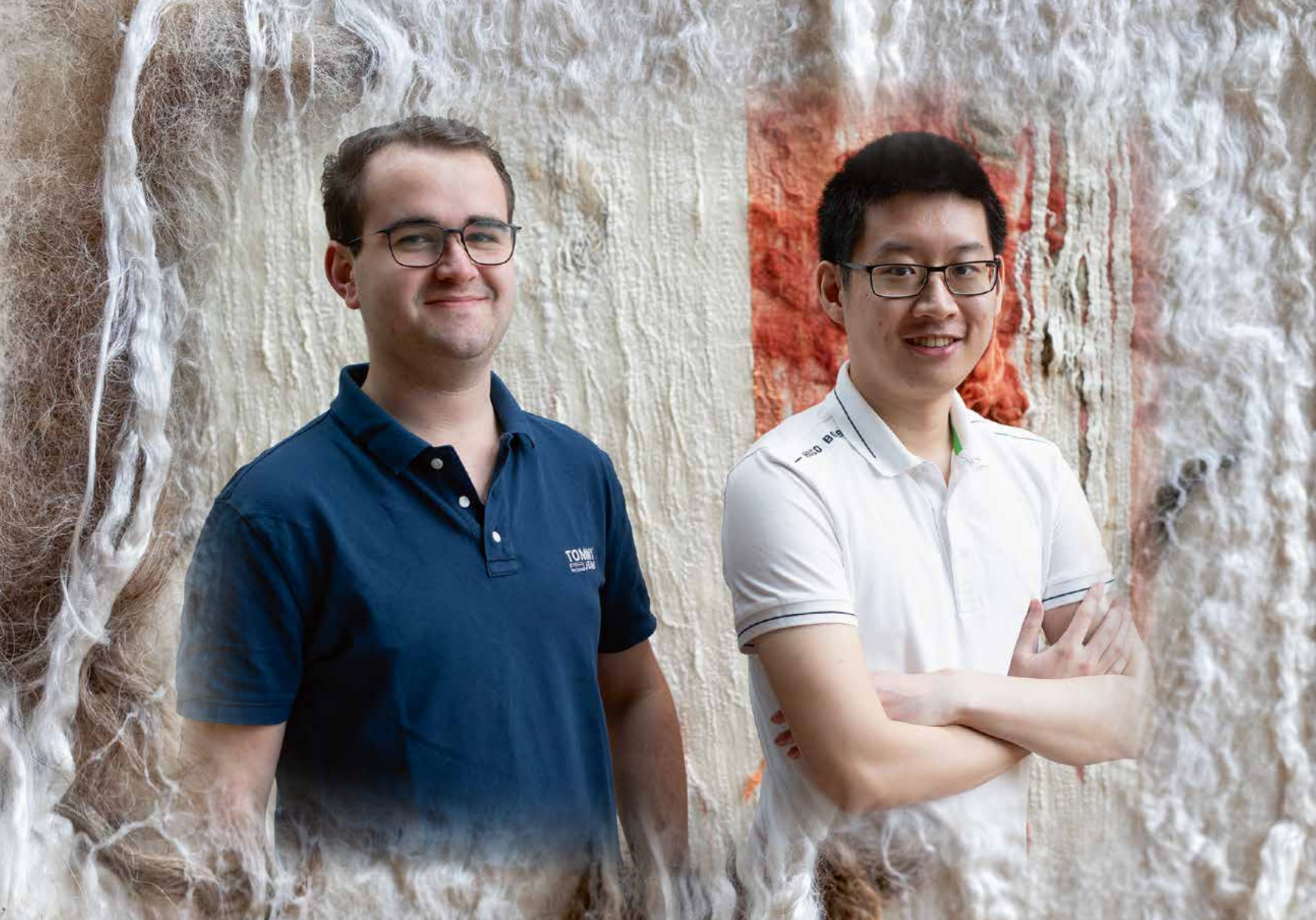
Waar te beginnen aan deze omvangrijke klus? Wat is van al die niet-financiële informatie op dit moment het meest urgent om daar een boekhouding voor in te richten om zo bij te dragen aan een duurzame strategie? Avans Hogeschool koos voor het rapporteren over CO₂-uitstoot. Dat heeft verschillende redenen. De urgentie van het klimaatprobleem is een. De behoefte van bedrijven om daar beter op te gaan sturen en zo ook daadwerkelijk de uitstoot terug te dringen is een gegeven. Maar ook is er het feit dat CO₂ een afgebakend begrip is en het Greenhouse Gas Protocol al heldere richtlijnen geeft hoe een organisatie de CO₂-uitstoot moet verbinden aan de verschillende activiteiten.

Maar ondanks de classificatie van CO₂-uitstoot via Scope 1, Scope 2 en Scope 3 (de CO₂-uitstoot gegroepeerd naar bronnen van uitstoot), was het voor de studenten een uitdaging om de CO₂-voetafdrukken van de bedrijven goed in kaart te brengen. Dat had ook te maken met het soort bedrijven waar zij aan de slag gingen. Behalve bij de eigen hogeschool, doken ze in de CO₂-boekhouding van de cateraars Albron en Hütten, de toeleverancier Dalco, de groothandel Sligro en bierbrouwer Swinkels. Deze vijf bedrijven in de agrifoodsector hebben een relatief bescheiden directe CO₂-uitstoot zoals energieverbruik voor productie en eigen vervoer, maar vooral een grote voetafdruk door de indirecte CO₂-emissies van de producten die ze inkopen bij andere bedrijven: vooral door vlees en melkproducten. We noemen dat de Scope 3 en het is deze dimensie van carbon accounting die de studenten de meeste hoofdbrekens heeft gekost. Want: wat is nu de CO₂-uitstoot van een specifiek ingrediënt? Kunnen we er wel op vertrouwen dat de CO₂-uitstoot van een kilo vlees ook werkelijk de uitstoot is of hebben we daar alleen maar een algemeen

getal voor afgesproken? Een cijfer dat je bij een gespecialiseerd bureau kunt kopen? Is dat gemiddelde getal wel van toepassing wanneer je bij de meest duurzame vleesboer koopt die je kon vinden?

Studenten kwamen er in hun onderzoek al snel achter dat 'hun bedrijven' niet over een gestructureerde of up-to-date boekhouding voor CO₂ beschikken. Dat was geen verrassing. We weten uit onderzoek van de grote accountantskantoren dat ook de duurzame voorlopers worstelen met een goed Management Informatie Systeem (MIS) voor CO₂. Er is door verschillende partijen software ontwikkeld om niet-financiële informatie als CO₂ in een boekhouding te verwerken, maar dan nog lopen ze aan tegen de vraag of het toekennen van een CO₂-waarde de werkelijkheid eer aandoet. De studenten hebben gewerkt met informatie van Milieu Centraal en andere platforms die voor de consument uitrekenen hoeveel CO₂ wordt uitgestoten met een vlucht naar Barcelona. Of wat een bakje aardbeien uit de kas aan CO₂ in zich draagt. Ook stortten ze zich op geavanceerde databases gebaseerd op Life Cycle Analyses (LCA's) van verschillende producten, zelfs op ingrediënteniveau.

Het afstudeeratier Carbon Accounting, zoals Avans deze eerste lichte van CO₂-accountants doopte, heeft voor de deelnemende bedrijven vele nieuwe inzichten opgeleverd. Ze gaven tijdens de presentatie in de Verkade-fabriek in Den Bosch allemaal aan met de bevindingen van de studenten verder te zullen gaan. Voor het lectoraat heeft het afstudeeratier ook een belangrijk inzicht bevestigd: die CO₂-rapportage lijkt eigenlijk best veel op de gewone financiële boekhouding. Het bedrijfsleven gaat deze en komende lichten van jonge financiële professionals met hun zakelijke en gestructureerde kijk op informatieverzameling en -verwerking op duurzaamheidsgebied heel hard nodig hebben. Vanuit Europa komt er steeds betere wet- en regelgeving. Maar ook eindgebruikers beginnen steeds vaker te vragen: Wat is de CO₂-voetafdruk van dit product? Dat betekent dus ook dat opleidingen als Finance & Control en Accountancy veel meer duurzaamheid in hun curriculum moeten gaan meenemen. Want: als er een ding is wat we geleerd hebben van de coronacrisis is dat niet-financiële gebeurtenissen grote financiële effecten kunnen hebben. ➤

Vincent Hoskam (links) en Quang Tran: “De leveranciers van vlees en melk van cateraar Hutten hebben een veel lagere CO₂-uitstoot dan de algemene database aangeeft.”

VEGETARISCHE ROOKWORST IS GEEN VLEES

De twee CO₂-accountants ontdekten vreemde fouten in de manier waarop producten nu in productgroepen worden geplaatst. Dat levert foute CO₂-cijfers op. In hun scriptie schrijven ze: ‘Vegetarische rookworst is toegekend aan de categorie vlees, terwijl er geen vlees in zit en er wel een categorie vleesvervangers bestaat. Hierdoor kan het voorkomen dat aan bepaalde producten eveneens een te hoge of lage CO₂-impact wordt gehangen. De CO₂-impact van vlees is namelijk 22,71 per kg en dat van vleesvervangers is 4,12 per kilo. Hierin zit dus een groot verschil.’

LAMSVLEES HEEFT EEN ENORME CO₂-UITSTOOT

Een onderzoek als dat van deze twee jonge CO₂-accountants Tran en Hoskam levert feiten op die bijna niemand kent. Vraag een willekeurige Nederlander: welke dieren op de boerderij stoten de meeste CO₂ uit? Koeien? Kippen? Varkens? Weinig mensen zullen lammetjes als eerste noemen. En toch staat de productgroep lamsvlees bovenin de top 10 met een impact van 81,02 CO₂-uitstoot per kilo product. De nummer 2 runderrosbief heeft het cijfer 28,35 aan CO₂-uitstoot per kilo product. Ook de andere vleesproducten van de koe liggen ongeveer op dit niveau.

1 Lamsvlees	4 Runderbakklappen	7 Kalfsvlees
2 Runderrosbief	5 Runderbiefstuk	8 Claresse (vis)
3 Rundergehakt	6 Hamburger	9 Filet Americain

Het onderzoek leidde tot meer bijzondere ontdekkingen. Bij de zuivelproducten is vooral kaas de boosdoener. Uiteraard ligt de CO₂-uitstoot bij groenten en fruit lager. In deze groep zijn vooral de (kas) aardbeien de uitschieter. Vanwege de verwarming van de kassen, veelal door aardgas.

chemisch proces bij te sturen is. Een koe die minder eiwitten in het voer krijgt, zal minder winderig zijn en minder broeikasgassen produceren.

Tran en Hoskam gingen aan het rekenen en stelden vast dat het vermoeden bij Hutten terecht was. De CO₂-impact van het door Hutten ingekochte vlees was maar liefst 32 procent lager dan de gemiddelde CO₂-impact. Ze gingen daarvoor te rade bij de twee belangrijkste leveranciers. Voor vlees is dat Henk Broeders uit Berkel-Enschot, voor zuivel Den Eelder uit Well. Broeders is officieel geen biologische boer volgens Tran en Hoskam, maar veel scheelt het niet. Het slachtvee staat op een potstal, waarvan het stro regelmatig wordt opgehoogd en om de tien weken weggehaald. De voeding van de stieren wordt door een rantsoen beperkt, met weinig krachtvoer en al helemaal geen soja uit Zuid-Amerika of de VS. De stieren krijgen zelfs reststromen te eten uit nabijgelegen fabrieken, zoals bierborstel uit een brouwerij. De boer wekt met zonnepanelen 7500 kWh aan energie op en verbruikt geen aardgas.

In hun scriptie ‘De impact van de juiste waardes’ geven de twee AVANS-afgestudeerden Hutten een advies mee. Omdat de afwijking voor vlees en soep zo groot is ten opzichte van de standaard CO₂-opgave, is het de moeite waard een Levens Cyclus Analyse (LCA) te laten doen. Misschien zelfs wel voor meer productgroepen. ➤

› Ingekochte CO₂-cijfers veel te hoog

Het is voor voedselbedrijven als cateraars niet te doen om voor elke productgroep apart de CO₂-voetafdruk te achterhalen. Daar worden dus cijfers voor ingekocht, om deze in een duurzaamheidsverslag te kunnen verwerken. Een bureau specialiseert zich daarin en levert tegen vergoeding getallen aan: de Agri-footprint database van Blonk Consultants. Maar kloppen die ingekochte ‘gemiddelde’ cijfers wel? Als je je belangrijkste leveranciers dichtbij de productielocatie hebt uitgekozen, om de keten zo kort mogelijk te houden? En wanneer je weet dat deze veeboer en zuivelboer heel milieubewust werkt?

Cateraar Hutten had al veel langer het vermoeden dat de werkelijke CO₂-emissie lager zou moeten zijn dan de ingekochte standaardgetallen. Het was dan ook de belangrijkste opdracht aan de twee studenten accountancy Quang Tran en Vincent Hoskam om dit uit te zoeken. Geen makkelijke klus. Een cateraar als Hutten heeft 156 productgroepen in het assortiment. De twee aankomende accountants selecteerden dus eerst de drie productgroepen met de grootste CO₂-impact. Na desk- en fieldresearch hielden ze een goed behapbare selectie over. Het zal niet verbazen dat vlees in deze selectie bovenaan de lijst kwam te staan, samen met zuivel en soep. Samen zijn deze drie producten goed voor 55,36 procent van de inkoop van Hutten en 22 procent van de totale CO₂-uitstoot. En waar zit bij vlees en melk de grote boosdoener aan CO₂-uitstoot? Dat blijkt door ‘pensfermentatie’ te komen. Het is een chemisch proces in de magen van de koe dat voor winden en boeren zorgt. Kritiek hierop vanuit de samenleving en de politiek is voor boeren aanleiding om op hun reusachtige trekkers te stappen om medeburgers daarmee te intimideren. De meest radicale boeren willen domweg niet weten dat ook in een koe een

› De CO₂ van een veggieburger

In de supermarkt zul je de naam Dalco niet vinden. Toch liggen er heel wat producten van deze ‘maaltijdmaker’ in de schappen, vooral in het vak van de vegetarische burgers en schnitzels. De supermarkt heeft het eigen label op de ‘veggie patties’ gezet, de platgeslagen hamburgers met alleen plantaardige bestanddelen. Zo blijft de bijzondere geschiedenis van dit bedrijf verborgen, dat in 1975 begon als slagerij in het centrum van Oss. Het familiebedrijf produceert op de locatie Oosterhout zelfs veganistische maaltijdcomponenten waar geen enkel dierlijk bestanddeel aan te pas komt: ook geen melk of eiwitten.

Dalco wilde graag de CO₂-voetafdruk van het bedrijf in kaart hebben. Veronica Aguilos en Tahis Marti gingen aan de slag en rekenden zelfs de indirecte CO₂-uitstoot uit. Dat was nog de lastigste klus, want deze CO₂-emissiefactoren zijn niet openbaar, niet gestandaardiseerd, noch geharmoniseerd. De CO₂-accountants kwamen uit op een totale CO₂-uitstoot van 7.934 ton in 2019. Omgerekend is dat 1 ton per m². Ze ontdekten ook dat de top 10 van ingekochte producten samen goed waren voor een CO₂-uitstoot van 57 procent. En de populaire ‘veggie pattie’ uit het assortiment bleek veruit de hoogste uitstoot te veroorzaken.

Dalco kreeg niet alleen inzicht in de producten met de grootste voetafdruk, maar de twee studentes gaven ook advies over de vervolgstappen. In hun eindrapport schrijven ze: ‘Op basis van het resultaat van dit onderzoek wordt aanbevolen dat Dalco primaire data verzamelt en registreert voor de CO₂-footprint van zijn gebruikte ingrediënten. Hiermee zal de CO₂-uitstoot van alle ingekochte ingrediënten en de CO₂-footprint van zijn producten accurater berekend kunnen worden. Hiervoor heeft Dalco de samenwerking van zijn leveranciers nodig. Het effect hiervan is dat deze leveranciers aan hun eigen leveranciers gaan doorvragen. Uiteindelijk zal de hele distributieketen van Dalco betrokken zijn en zullen ook andere bedrijven aan hun eigen CO₂-boekhouding beginnen. Als daarna blijkt dat deze leveranciers alsnog geen CO₂-footprint van hun producten kunnen leveren, wordt aan Dalco geadviseerd om een adviesbureau zoals Blonk Consultants of andere deskundigen voor dit vraagstuk in te schakelen. Tevens wordt aangeraden om de CO₂-boekhouding te integreren met het huidige boekhoudstelsel met behulp van IT-experts die hiermee ervaring en kennis hebben. Wanneer Dalco de CO₂-boekhouding in orde heeft, wordt geadviseerd om vervolgens tastbare CO₂-reductiedoelstellingen op te stellen. Om deze doelstellingen te behalen, moet Dalco specifieke en concrete maatregelen nemen’. Voor een bedrijf dat al zo met duurzame voeding bezig is, moet dat een stevig advies zijn. Het productieproces van Dalco voorkomt nu al minder afval en uitval. Doordat Dalco zijn plastic afval laat recycleren, wordt de afvalstroom gehalveerd. Daarnaast gebruikt Dalco restwarmte uit de productie om het kantoor in

Oss te verwarmen. Bij het inkopen van zijn producten, let het bedrijf goed op dierenwelzijn, gezondheid en milieu. Daarom eist Dalco dat de ingekochte producten aan de gewenste kwaliteitsniveaus voldoen. Om dierenwelzijn te garanderen koopt Dalco vlees in bij erkende organisaties en beschikt Dalco over het ‘Beter Leven’ certificaat voor kip. Dalco is ook lid van Stichting Weidegang, die het productieproces, transport en verwerking van weidemelk waarborgt. Jaarlijks laat het bedrijf zich bovendien certificeren door de verschillende normen die de overheden van verschillende landen eisen als bewijs van duurzaamheid, zoals BRC- en RSPO-certificaten; het laatste keurmerk garandeert duurzame palmolie.

HEFTIGE CONCURRENTIE IN DE VEGETARISCHE MARKT

Bij het in kaart brengen van de concurrentie in de vegetarische markt ontdekten Aguilos en Marti hoe belangrijk het voor Dalco is om de CO₂-uitstoot op productniveau aan de klanten door te kunnen geven. Ook al is deze markt niet ouder dan tien jaar, er is al een groepje stevige concurrenten: Vivera, De Vegetarische Slager (Unilever), Tivall (Nestlé), Quorn en Valess (FrieslandCampina).

De twee onderzoekers verwachten dat door de aankondiging van Quorn om de CO₂-label aan zijn producten toe te voegen, andere bedrijven in de markt gedwongen worden om hetzelfde te doen. Doordat de afnemers in grote hoeveelheden inkopen bij Dalco, hebben zij een sterke onderhandelingspositie. Maar ook de leveranciers hebben macht. Het bedrijf zit dus in de keten ingeklemd. Grote bedrijven zoals Unilever zullen zorgen dat deze groeiende nichemarkt aan vegetarische producten met een stijgende vraag concurrerender wordt. Ook de consument eist steeds meer transparantie. Aguilos en Marti citeren een rapport van de Rabobank waarin bovendien wordt voorspeld dat de voorkeur voor lokaal geproduceerde producten stijgende is. Maar consumenten willen ook steeds vaker weten hoe een product gemaakt wordt en wat de impact van deze productie is op de directe omgeving, het klimaat en de natuur.

DE 3 SCOPES VAN EEN CO₂-METING

Aguilos en Marti pasten bij Dalco de zogenaamde 3 scopes toe, waarmee een bedrijf de totale CO₂-uitstoot volgens het Greenhouse Gas Protocol kan invullen.

Scope 1: Gaat vooral over gebruik van aardgas, bijvoorbeeld om de productiehal en het kantoor te verwarmen, maar ook voor het opwarmen van olie in de bakoven. Daarnaast valt in deze groep het brandstofgebruik van voertuigen, zoals benzine en diesel. Tenslotte vallen ook de koelvloeistoffen om producten in te vriezen binnen deze categorie. Bedrijven die hun aardgasgebruik weten te beperken, kunnen deze post sterk verkleinen.

Scope 2: Hierin wordt de hoeveelheid ingekochte elektriciteit in kaart gebracht. Wanneer het mogelijk is een eigen windmolen te exploiteren of zonnepanelen op het bedrijfsdak te plaatsen, kan een onderneming ook deze scope heel ver terugbrengen, of zelfs tot nul reduceren.

Veronica Aguilos (links) en Tahis Marti: “Blijven doorvragen naar CO₂-cijfers bij de leveranciers van grondstoffen en ingrediënten, want de druk van de afnemers van maaltijden om die cijfers door te geven aan de consument wordt ook steeds groter.”

Scope 3: Is de lastigste, want voor het terugbrengen van deze CO₂-post is medewerking met externe partijen zoals ketenpartners nodig: leveranciers van grondstoffen, ingrediënten, maar ook verpakkingen. In deze groep valt ook de CO₂-uitstoot veroorzaakt door zakenreizen, afval, woon- en werkverkeer en transport naar afnemers.

MILGRO TOONT CO₂-UITSTOOT AFVAL

Hoe weet je nu hoeveel CO₂-uitstoot je afval veroorzaakt? Ook daar bestaat al een meetmethode voor, ontwikkeld door Milgro, een van de koplopers in het netwerk van MVO Nederland. Per soort afval en afvalverwerkingsmethode is een CO₂-emissiefactor te zien die in de min of in de plus staat. De min is een besparing op CO₂-uitstoot oftewel een negatieve of vermeden CO₂-uitstoot. Dat zijn cijfers waar accountants mee kunnen rekenen in een (duurzaam) jaarverslag. Bij een voedingsproducent als Dalco is de grootste post met 65 procent vet, water en slib. De twee studentes waarschuwen in hun scriptie om heel goed op te

letten of het oude frituurvet een nieuw leven krijgt, bijvoorbeeld als brandstof. In dat geval moet voorkomen worden dat de CO₂-uitstoot dubbel in de boeken komt te staan: *double accounting*. Het is een lastige, omdat bedrijven afhankelijk zijn van correcte cijfers die meegenomen moeten worden in de hele keten.

ZONNEBLOEMOLIE VEROORZAAKT MEESTE CO₂-UITSTOOT

Bij een maaltijdenproducent als Dalco blijkt de ingekochte zonnebloemolie veruit de grootste CO₂-uitstoot binnen het ingekochte assortiment te vertegenwoordigen: 66 procent zelfs. Dat is drie keer zoveel dan soja-eiwitten. Uien leveren nauwelijks uitstoot op. Witte rijst ook niet. In alle gevallen is uitwisseling van gegevens in de keten nodig om een correcte CO₂-boekhouding te kunnen voeren. De meeste leveranciers aan voedingsbedrijven moeten hier echter nog aan beginnen. Kwestie van blijven doorvragen, adviseren de twee CO₂-accountants. >

Gert Peters (links) en Lars van Wijk: “Keurmerken maken het voor Sligro mogelijk voor vis en visproducten de CO₂-uitstoot te achterhalen.”

De waarde van de scriptie van deze twee CO₂-accountants zit hem dan ook vooral in het structuur aanbrengen van hoe en welke gegevens opnieuw en zorgvuldig verzameld moeten worden. Een praktijkvoorbeeld is het ‘verzamelingsproces van gereden kilometers’: ‘De gereden kilometers worden geregistreerd door de chauffeurs van de betreffende vrachtwagens. Het gaat hier dan alleen om het transport ten behoeve van de bezorging aan klanten en de bevoorrading van zelfbedieningslocaties. Voordat zij aan hun rit beginnen, moeten zij de kilometerstand ingeven in hun PDA. Vooraf is aangegeven welke route de chauffeurs dienen te rijden. Zij mogen hier alleen van afwijken als hier voldoende reden voor is, zoals een file ontwijken die meer oponthoud veroorzaakt dan de nieuwe route. Aan het einde van de dag wordt de kilometerstand ingegeven. Wanneer de betreffende vrachtwagen voor onderhoud naar de garage wordt gebracht, wordt ook de kilometerstand geregistreerd, om zo een controle uit te voeren. De ingevoerde kilometerstanden worden gestuurd naar het centrale systeem waar hier een overzicht van wordt gemaakt. Gereden kilometers die niet voor Sligro zijn, worden buiten beschouwing gehouden. Deze worden in rekening gebracht bij de transportmaatschappij. De gereden kilometers worden maandelijks verwerkt per groep en vergeleken met eerdere periodes. Het aantal kilometers wordt omgezet naar verbruikte liters diesel. Die hoeveelheid diesel wordt vervolgens weer via vaste emissiefactoren omgezet naar CO₂-emissie. Deze waarde is onderdeel van het totaal dat wordt gepresenteerd in het jaarverslag.”

In de scriptie doen Peters en Van Wijk de suggestie om bij het handmatig aflezen van de kilometerstanden ‘het vierogenprincipe’ toe te gaan passen. En dan ook graag op hetzelfde moment van de maand. Twee personen kijken ernaar en tekenen ook beiden af. Het boekhoudkundig proces kan ook veiliger, door spreadsheets van een wachtwoord te voorzien.

Het leidt tot een algemene aanbeveling, ten aanzien van verbetering van de assurance. “Registreer facturen en eindafrekeningen van alle scope 1- en 2-activiteiten (zie kader over Scope, red.). Deze ondersteunen de accountant, met name tijdens zijn gegevensgerichte controles. Ga samen met een controller in gesprek ten aanzien van het proces voor de verzameling van de gegevens. Deze kan niet alleen adviseren waar gaten zitten in het proces, maar kan ook een handboek opstellen ten aanzien van deze processen. Ga over tot het uitvoeren van een *audit readiness check* na het verbeteren van de informatiestromen. De accountant/adviseur kan dan aangeven of het proces voldoende is om te laten controleren en te gebruiken voor een beoordelingsverklaring’.

Als toegift krijgt Sligro het advies toch vooral de medewerkers te betrekken in het proces van verduurzaming. ‘Sommige medewerkers zouden graag zien dat een aparte rapportage over duurzaamheid wordt gemaakt voor werknemers’. Het thema kan ook een plek krijgen in het werkoverleg.

› Tweede generatie CO₂-boekhouding

Een CO₂-boekhouding kan verouderen. Wat tien jaar geleden keurig was, blijkt vandaag niet accuraat meer te zijn. Voor de groothandel Sligro brachten CO₂-accountants Gert Peters en Lars van Wijk een route in kaart om te komen tot een ‘betrouwbare en vergelijkbare’ rapportage. Systeemgerichte controle dus. Want: wat heb je aan CO₂-getallen wanneer je niet weet hoe je het doet ten opzichte van andere bedrijven?

De beursgenoteerde Sligro Food Group (SFG) rapporteert als sinds 2010 zijn CO₂-emissie. Sindsdien is de behoefte bij stakeholders toegenomen naar ‘relevante niet-financiële rapportages’. Ook is er toenemende wet- en regelgeving op dit gebied. De huidige Europese wet- en regelgeving omvat rapportage-eisen ten aanzien van niet-financiële informatie, ook al wordt deze niet overal strikt nagekomen. De Europese Commissie werkt dan ook aan verbetering. Net als andere grote bedrijven begon ook Sligro met het verzamelen van de CO₂-uitstoot van gas, elektriciteit en transport. Om compleet te zijn moet ook Sligro zien te achterhalen wat het CO₂-gehalte is van ingekochte producten. En dat zijn er nogal wat, voor deze succesvolle groothandel.

UIT HET ROOD MET CLAUDY JONGSTRA

De zes afgestudeerde CO₂-accountants poseerden voor een schitterend wandkleed, dat kunstenaar Claudy Jongstra in 2009 voor de Verkadefabriek in Den Bosch ontwierp. Gemaakt van vervilt wol van eigen Drentse schapen met natuurlijke pigmenten is het vooral de donkere toon rood die opvalt. En dat is nou net de kleur waar ook boekhouders heel alert op zijn. Verlies! Ook de nieuwe generatie accountants die bedrijven in het wit willen krijgen, symbool voor een lage CO₂-uitstoot en klimaatneutraal produceren. De voorbeeldig duurzaam werkende Jongstra stond alweer lang geleden op de cover van P+. Haar kleden hangen in gebouwen wereldwijd, zoals musea, kantoren en ambassades. Ze levert de laatste tijd ook aan internationaal vermaarde fashion designers. Jongstra was in 2019 Visual Artist of the Year.

Website

Claudy Jongstra

www.claudyjongstra.com

KEURMERKEN MAKEN CO₂-UITSTOOT KETENS INZICHTELIJK

Interessant aan de scriptie ‘CO₂ inzichtelijk’ is de vraag welke ketens van productgroepen deze informatie al het beste in kaart hebben gebracht. Hier enkele typeringen uit het rapport.

- ✦ Diepvries, vleeswaren, zuivel en tapas: ‘Heel moeilijk’.
- ✦ Vis en visproducten: ‘CO₂-gegevens verwerkt in keurmerken’.
- ✦ Boter, kaas en eieren: ‘Inzichtelijk, ook door keurmerken, juiste informatie beschikbaar’. ■

Website

Avans Sustainable Finance & Accounting

<https://www.avans.nl>

✦ TEKST MARLEEN JANSSEN GROESBEEK EN JAN BOM

✦ FOTOGRAFIE P+

We gaan weer de barricaden op

Transparantie is sinds jaar en dag het toverwoord van de duurzame ontwikkeling. Overheid, bedrijven en andere organisaties moeten maar laten zien wat ze doen. Onderbouwen ze dat met cijfers en verhalen, dan komt het wel goed met die duurzame transitie. Het is het gedachtegoed dat Herman Wijffels begin deze eeuw als voorzitter van de Sociaal-Economische Raad in het rapport 'De winst van waarden' stevig neerzette als kern van de Nederlandse aanpak van duurzaamheid. Het idee erachter was dat als alle organisaties die maatschappelijk actief zijn verantwoording afleggen, de stakeholders de mogelijkheid hebben om in actie te komen. Bevallen bepaalde activiteiten niet? Dan kunnen belanghebbenden de bedrijven of overheid daarop aanspreken.

Het idee dat door transparantie de transitie versnelt, werd door het ministerie van Economische Zaken, toen nog zonder Klimaat, enthousiast omarmd. Het leidde tot de oprichting van de Transparantiebenchmark en de Kristalprijs. Sindsdien houden we ons vast aan engagement en de druk van maatschappelijke organisaties en bezorgde burgers om organisaties te veranderen.

Sinds het eind van de vorige eeuw zijn er verschillende organisaties ontstaan die niet alleen de transparantie moeten bevorderen maar ook de informatie moeten stroomlijnen met raamwerken, regels en richtlijnen. Dat leidde weer tot de klacht van bedrijven die daar mee aan de slag gingen. Ze vonden het soms best moeilijk om aan alle duurzame en niet-financiële rapportage-eisen te voldoen. Lezers op hun beurt konden de ondernemingen niet goed met elkaar vergelijken omdat deze een eigen invulling aan de eisen gaven. Vandaar dat nu het Carbon Disclosure Project (CDP), het Global Reporting Initiative (GRI), de International Integrated Reporting Council (IIRC), de Climate Disclosure Standards Board (CDSB) en de Sustainable Accounting Standards Board (SASB) begin september aangekondigd hebben dat ze met

elkaar gaan samenwerken en hun rapportageverplichtingen gaan stroomlijnen. Dat gaat nog wel een paar jaartjes duren. Intussen is de Europese Unie met zijn eigen Duurzame Taxonomie bezig. Dit moet de financiële sector helpen om in de goede dingen te gaan investeren door gebruik te maken van beter vergelijkbare niet-financiële informatie.

Kortom, er is veel te doen om rapportage, verantwoording en kwaliteit van data. Maar helaas. We moeten constateren dat al die transparantie nog maar weinig transitie heeft opgeleverd. De verslaggeving zelf is centraal komen te staan, niet de prestatie. Als bedrijven maar open zijn over hun verrichtingen, krijgen ze er zelfs een mooie prijs voor. Dat liet de uitreiking aan Shell van de Sijthoff-prijs voor de beste externe verslaggeving begin november weer zien. De juryvoorzitter gaf het in Het Financieel Dagblad eerlijk toe: 'We beoordelen niet de beurswaarde van een bedrijf en ook niet de beursprestatie. We beoordelen de kwaliteit van de verslaggeving'. We weten op dit moment nog niet wie de Kristalprijs van 2020 zal winnen. Maar vorig jaar was het Schiphol. Ook niet echt een duurzaamheidskampioen te noemen.

Zelfs al weten we hoe beroerd sommige sectoren en bedrijven het doen, ook de social-mediaschandpalen leveren te weinig op om organisaties die niet de goede dingen doen (of de goede dingen slecht doen) tot beter gedrag te dwingen. De macht van de burger zit in de aantallen. Geen digitale barricaden meer. We moeten stemmen met onze voeten en vaker de straat op. Gelukkig is demonstreren – ondanks de coronacrisis – weer helemaal terug. Demonstranten beoordelen bedrijven op wat ze doen, niet op wat ze zeggen. ■

MARLEEN JANSSEN GROESBEEK
LECTOR SUSTAINABLE FINANCE & ACCOUNTING
AVANS HOGESCHOOL

Circulaire
economie
bouw stokt

Sloop in
Bergen op Zoom

Weg met dubbele **btw**

Btw naar **0 procent**

Werkzaamheden van
sloperij A. van Liempd
in Bergen op Zoom.

Btw betalen over je eigen materiaal?
Dat overkomt woningcorporaties wanneer
ze na sloop bouwmaterialen als hout
hergebruiken. Hoe bestaat het dat de Nederlandse
regering zo'n belemmering voor de circulaire
economie niet opruimt? Waarom mogen sloop-
bedrijven geen btw-tarief van 0 procent rekenen?

Sloper Arie van Liempd (rechts) en commercieel manager Barthel van Dinther op hun werf vol gereedde bouwmaterialen: "Waarom moet hier 21 procent btw voor worden afgedragen? Zo komt de circulaire economie nooit op gang."

Onrechtmatige btw

84
P+ | 2020 - 2021

Directeur Arie van Liempd over de zware concurrentie in de sloopwereld:
"Grondstoffen afvoeren is nu nog goedkoper dan opwaarderen."

"Als ik geen winst maakte, had ik nu geen schoenen aan"

Hier is een man die zijn verontwaardiging niet speelt. Het komt van heel erg diep. Opgekropt in jaren. De sloper loopt naar de kantoorkast. Hij beklopt een raamkozijn, dat daar ter demonstratie bovenop staat. Met Brabantse tongval, want hij is een 'puur echte Brabander': "Je kan iets van een boom maken. Waarom dan niet van een balk? Hier is dan je raam. Nieuw. Denk je. Maar-dá-is-nie. Dit is een kantelraam gemaakt van FSC-gecertificeerd sloophout, van balken die wij bij de sloop hebben gedolven. Dat doet niet iedere sloper. Wij wel. Ik heb er mijn mensen speciaal voor opgeleid. Ik ben hier ontzettend trots op. Niet downcyclen, maar upcyclen. We innoveren continu."

Alles prima geregeld toch? Het kantelraam is ook nog eens gemaakt door Velux, een Deense wereldspeler van formaat. Dan komt Arie van Liempd (1961) tot zijn punt. "Dit hout is dus al eens gebruikt. En er is dus al eens belasting over betaald. Ooit. Waarom moet ik mijn klanten dan nog een keer btw vragen? Omdat ik er extra werk aan heb gehad? Omdat ik het eerst heb moeten inventariseren? Demoneren? Transporteren? Registreren in de materialenbank? Omdat ik het heb moeten opslaan? Op maat heb gemaakt, zodat het verwerkt kon worden? Waarom moet er dan ook nog eens 21 procent worden afgedragen? Zo komt de circulaire economie nooit op gang."

Maar komt A. van Liempd Sloopbedrijven financieel niet uit dan, door die 21 procent btw? Is zijn onderneming verliesgevend? De eigenaar: "Nou, nee, dan had ik nu geen schoenen aan. Je moet altijd winst blijven maken om te kunnen doen wat je wil doen. Maar het betalen van dubbele btw is onrechtmatig. Het haalt 20 euro van elke 100 euro omzet af. Het zorgt ervoor dat het afvoeren van sloopmaterialen uit de bouw goedkoper is dan het opnieuw gebruiken van hout, wasbakken, ramen, deuren. Kom maar eens mee op de werf kijken."

De opslag blijkt een keurige verzameling te zijn met deuren, kozijnen, balkhout, wastafels. Wie goed oplet ziet ook bijzondere vondsten. Een wipkip uit een kinderspeeltuin die een nieuw verfje kan gebruiken. Een enorme stationsklok die op half zes is blijven steken. Van Liempd wijst op een van de werknemers, die houten balken gereed maakt voor de verkoop. "Hij komt uit Syrië. Hij kon nergens terecht, behalve bij ons. We hebben er een geweldige medewerker aan."

Ook Barthel van Dinther (1987) loopt mee over het terrein, achter het kantoor in Sint-Oederode. Hij is de commercieel manager van het bedrijf. Na zijn stage als student van Avans >

"Doe nou eens slim en belast de kosten van circulaire bouwmaterialen niet met belastingen"

Is 0 procent btw een van de breekijzers van Jan Jonker?

'Verdisconteer de waarde(n) van sociaal en ecologisch kapitaal in accounting principes en regels'. Dat is een van de zeven breekijzers voor maatschappelijke transitie die hoogleraar duurzaamheid Jan Jonker nalaat. Hij somde de breekijzers op in de Duurzame Troonrede 2020, bij wijze van afscheid. Jonker stelt zijn opvolgers voor in te zetten op een combinatie van de zeven transitiemechanismen. Hij zei erbij: "Het zijn mechanismen die we deels al verkend hebben, maar ternauwernood of niet gebruiken. Al helemaal niet in combinatie met elkaar."

Een van deze breekijzers is het herzien van het fiscale systeem. Kan een btw-vrijstelling daar onderdeel van zijn? Volgens Jonker wel. "Dat is daar een specifieke uitwerking van, maar wel een belangrijke. De recycling komt ook door de hoge kosten van arbeid niet op gang. Het is domweg commercieel niet aantrekkelijk om het doen. Daarom ligt de haven van Rotterdam vol met te recyclen plastic. Doe nou eens slim en belast de kosten van circulaire bouwmaterialen niet met belastingen. Is daar geen geld voor? Haal dat dan weg door kerosine voor vliegtuigen niet langer te subsidiëren."

Breekijzer 1 | Verschuif het belasten van arbeid naar het belasten van gebruik van nieuwe grondstoffen (virgin materials), uitstoot en vervuiling. Bouw tegelijkertijd stelselmatig de fiscale bevoorrechtting van het gebruik van fossiele-bronnen in industrie en dienstverlening af.

Breekijzer 2 | Laten we voortvarend een herziening van het fiscale systeem ter hand nemen met het oog op waardebehoud en niet op basis van afschrijving. Verdisconteer de waarde(n) van sociaal en ecologisch kapitaal in accounting principes en regels.

Breekijzer 3 | Werk in dit decennium toe naar echte prijzen op basis van het verdisconteren van integrale kosten zoals CO₂, stikstof, toxiciteit of leefbaar loon. Het externaliseren van die kosten moet stoppen ondanks de grote impact die dit economisch gaat hebben.

Breekijzer 4 | Geef meer ruimte voor het organiseren door burgers samen met bedrijven en de overheid van collectieven rond onder andere voedsel, energie en mobiliteit. Geef dit een passende juridische inbedding en fiscale stimulans.

Breekijzer 5 | Maak producenten stapsgewijs verantwoordelijk voor de circulaire levenscyclus van hun product en combineer dit met verdienstelijking, langere garantietermijnen, statiegeld en cash-back mechanismen zoals retourpremiestystemen.

Breekijzer 6 | Belast vermogen en niet arbeid. Nivelleer economische ongelijkheid mede door hogere vermogensaanwasbelasting waardoor generatiele solidariteit gestimuleerd wordt. Ondersteun dit met een basisinkomen voor iedereen. In Nederland is economische ongelijkheid een onderbelicht thema.

Breekijzer 7 | Investeer in het uitfasen van bedrijven die niet bijdragen aan maatschappelijke en ecologische waarden door te beprizen en te belasten.

Website

Volledige Groene Troonrede 2020 (gratis) Collectief waarden organiseren
<https://www.nieuwebusinessmodellen.nl>

Wat is de omzet van de circulaire economie?

De tijd is compleet stil blijven staan sinds McKinsey in 2015 gouden bergen beloofde, met een economische winst van de circulaire economie van 1,8 miljard euro in 2030, voor heel Europa. Vandaag heeft in Nederland nog niemand enig idee hoe groot de omzet is die dit stuk van de nieuwe economie al maakt. Dat getal is handig om te kunnen bepalen wat het kost om het huidige btw-tarief van 21 procent op gebruikte goederen terug te brengen naar nul.

Alle rapporten die tot nu toe over de circulaire economie verschenen, zijn terug te brengen tot pogingen om de grondstoffenstromen in kaart te brengen. Of het aantal arbeidsplaatsen op te tellen. Verder zijn het CBS, het Planbureau voor de Leefomgeving, de Circle Economy en MVO Nederland niet kunnen komen.

Een deskundige op dit gebied is Hans Stegeman, chief investment strategist bij Triodos. Hij bevestigt: "Niemand weet wat de omzet van de circulaire economie in Nederland is. Niet exact en ook niet grofweg."

Ook Femke Groothuis van Ex'tax Project, die een verschuiving van belasting op arbeid naar 'nieuwe grondstoffen' bepleit, tast in het duister. "Omzetcijfers zijn sowieso lastig te krijgen. En circulaire omzet, wat daar een onderdeel van is, dus al helemaal.

De circulaire economie is natuurlijk nog heel marginaal. De pioniers zijn klein en blijven dat omdat het financiële systeem ze niet winstgevend genoeg maakt om op te schalen. Bij grote bedrijven is circulariteit vooral nog gericht op een product of dienst, en niet op de hele portfolio. Dat zet ook nog geen zoden aan de dijk."

Ook emeritus-hoogleraar Jan Jonker vindt het vreemd dat het ministerie van Financiën niet thuis geeft wanneer vanuit duurzaamheidsland de roep klinkt om groene fiscalisering. Zou dat zijn omdat niemand in Nederland weet hoe groot de omzet van circulariteit is? Dat laatste bevestigt Jonker volmondig: "Wanneer beginnen wij eens met het verkennen van de economie van de *circular economy*?"

"De circulaire economie is natuurlijk nog heel marginaal"

"Alles is keurig geregistreerd in onze materialenbank."

➤ Hogeschool is hij bij Van Liempd gebleven. "Ik dacht eerst: moet ik nou stage bij een sloper gaan lopen? Maar toen ik Van Liempd leerde kennen en waar hij met het bedrijf naartoe wilde, ben ik voorgoed gebleven. De wereld wordt hier beter van, omdat er minder primaire grondstoffen nodig zijn. Steeds meer bouwers en architecten werken met onze gebruikte en opgevalueerde materialen. Zo kunnen zij circulair bouwen en tegelijkertijd een lagere bouwsom realiseren."

Onder leiding van Van Dinther kwam de inventarisatie van geredde bouwmaterialen op de website Gebruikte Bouwmaterialen te staan. Maar niet alles is op internet geplaatst. Op de werf toont hij een enorme balk van enkele meters lengte. Het moet uit een reusachtige boom gezaagd zijn. Een ander unicum is de forse voorraad met hardhouten traptreden van loodzwaar merbau. "Uit Maleisië. Lang geleden ingevoerd. Merbau kun je nergens meer krijgen en al helemaal niet van deze kwaliteit. Wij zorgen ervoor dat dit niet verloren gaat."

Van Liempd is tevreden met de gemaakte professionaliteitslag: "Alles is keurig geregistreerd in onze materialenbank. Alle materialen hebben een uniek nummer waarbij de herkomst geregistreerd staat." Kan zijn boekhouder niet helpen om een

manier te vinden om aan de btw-heffing te ontkomen? Nee, in dit opzicht heeft Van Liempd geen steun van zijn accountant, zegt hij. "Het is allemaal zeer ingewikkeld en omslachtig. Voor de boekhouding is het makkelijker om gewoon 21 procent btw in rekening te brengen bij onze klanten."

Gewoon eens uitproberen dan? Gewoon met open vizier een partij gebruikte materialen verkopen zonder btw te rekenen? En dan daarvan opvallend melding maken bij de belastinginspecteur? Een pilot om een uitspraak te krijgen? Kijken waar het op uitdraait?

Daar hebben ze het inderdaad al wel eens over gehad. Maar het is er nog niet van gekomen, stelt Van Liempd. Hij schudt zijn hoofd. Het gedoe, daar zit hij nou niet echt op te wachten. Bovendien is er binnen het netwerk van partijen dat Van Liempd en Van Dinther hebben opgebouwd een andere interessante partij. Eentje die een nog veel groter belang bij heeft bij afschaffing van dubbele btw-betaling in de circulaire economie dan zijzelf: Woonbedrijf in Eindhoven. Het is de grootste woningbouwcorporatie in Zuid-Nederland, met 34 duizend woningen in beheer.

Directeur Paul Terwisscha van Scheltinga (1960) van Woonbedrijf bevestigt volmondig dat de heffing van btw over circulaire materialen van hem betreft liever vandaag dan morgen wordt gestaakt. Een woningbouwcorporatie is niet btw-plichtig. Er moet dus wél belasting betaald worden aan, maar het kan niet

Wat gaan de Avans-studenten onderzoeken?

Btw, afschrijvingen, restwaarde, waarden van afval als grondstof en het registreren van CO₂-uitstoot. Zomaar een paar problemen die vragen om nader onderzoek. Hoe kunnen de fiscus, boekhouders en accountants daar beter mee omgaan? Hoe kan voorkomen worden dat waarde niet onbedoeld en onnodig vernietigd wordt? Alleen zo kan de circulaire economie echt tot bloei komen.

In 2018 heeft de Nederlandse overheid samen met de bouwsector de Transitieagenda voor de bouw- en infrasector opgezet om te komen tot een circulaire economie. Op het actielijstje staan mooie initiatieven. Vergeten is echter het onderzoeken van de boekhoudregels voor de bouw.

En dat is wat het lectoraat Sustainable Finance and Accounting van Avans Hogeschool begin 2021 gaat doen met een groep afstudeerders. In dit afstudeeratier Circulaire Accounting wordt onderzocht of de huidige boekhoud- en waarderingsregels ruimte genoeg bieden om werkelijke waardecreatie te realiseren. En als die ruimte onvoldoende aanwezig is, wat er dan zou moeten veranderen in de wetgeving, bij de fiscus en de bedrijven zelf.

Bedrijven en hogescholen die mee willen werken aan dit Avans-afstudeeratier Circulaire Accounting zijn van harte welkom.

Mail naar: me.janssengroesbeek@avans.nl

"Van harte welkom bij Avans-afstudeeratier Circulaire Accounting"

fiscaal verrekend worden. Nog belangrijker dan de financiële kant vindt Terwisscha het principe dat grondstoffen herbruikt moeten worden. Woningcorporaties kunnen daar als belangrijke spil in netwerken van slopers, aannemers en leveranciers en producten een cruciale rol in spelen. Opgeleid aan de TU in Delft in Bouwkunde en Volkshuisvesting vertelt Terwisscha hoe hij tot het besef kwam dat alles mogelijk is, als het ministerie van Financiën met de Belastingdienst maar eens zou aanschuiven bij het overleg.

Hij kwam tot zijn eerste inzichten in 2012. "In dat jaar kwam de vraag op: wat voor materialen hebben wij eigenlijk in onze huizen zitten? Wat is de waarde daarvan, omgezet in de hoeveelheid grondstoffen? Toen ontdekten we dat er bij renovaties en sloop jaarlijks 60 duizend ton uit ons bezit verdween, zonder dat we eigenlijk wisten wat ermee gebeurde. Of dat er iets van werd geherbruikt. We zagen toen ook: dat verwijderen kostte ons veel geld. Om het plat te zeggen: in de lineaire economie flikker je alles weg en je betaalt iemand die dat voor je doet."

Een woningcorporatie kan echter niet zomaar besluiten om dan maar niets meer te vervangen of te vernieuwen. Terwisscha: "De gewoonte is om bij constatering van 30 tot 40 procent houtrot kozijnen te vervangen. Voor het eerst dachten we na over die 60 tot 70 procent van het hout dat nog wel goed is. Toen kwamen we Van Liempd tegen, die een lange traditie had in het hergebruik van hout. Ik ben er op bedrijfsbezoek geweest. ➤

Commercieel manager Barthel van Dinther over het redden van bouwmaterialen: "De wereld wordt hier beter van, omdat er minder ruwe grondstoffen nodig zijn."

“Over de circulaire economie dacht de accountant niet mee”

De circulaire economie zit in de genen van dat bedrijf. Ik was dat eerlijk gezegd nooit zo tegengekomen.” Na de eerste verkenningen ging Woonbedrijf aan de slag. Terwisscha: “We hebben gezegd: ok, nu willen we echt meters gaan maken. Wij kiezen ervoor om te focussen op de uitstroom van materialen. Hoe kunnen wij daar meerwaarde aan geven? We zijn voor drie jaar een samenwerking met Van Liempd aangegaan en het toenmalige afvalstoffenbedrijf Baetsen Recycling. Hoe kunnen wij samen tot gesloten kringlopen komen en deze structureel maken? Daarvoor heb je de hele keten nodig: bouwers, producenten, allerlei onderaannemers én de gebruikers. We moesten ons hele netwerk op een andere manier opbouwen.”

Zo'n nieuwe partij werd Velux, die bereid bleek van de nog goede delen hout semi-nieuwe raamkozijnen te maken. “Uit de sloop van een groot complex uit 1910 in Rotterdam heeft Van Liempd heeft de benodigde balken aangeleverd aan Velux. Deze zijn verscheept naar Denemarken, daar in de Velux-fabriek tot kozijnen verwerkt en door ons in en renovatieproject in Eindhoven weer geplaatst. Je leert van zo'n verkenning veel om tot een businesscase te komen. Je wilt natuurlijk liever lokaal werken om ter plekke ramen te maken. Je bespaart dan niet alleen transportkosten uit, CO₂-uitstoot, maar ook tijd. Denk aan mobiele werkplaatsen. En je wilt ook een veel specifiekere nota, waar de transportkosten apart in zijn opgenomen.” (Velux zal dit zeker gaan berekenen, nu bekend is gemaakt dat alle CO₂-uitstoot sinds de bedrijfsoprichting in 1941 gecompenseerd zal worden. Het zal bij het 100-jarig bestaan in 2041 om zo'n 5,6 miljoen ton gaan, red.)

Ook qua boekhouding en het ontwikkelen en volgen van circulaire kpi's is het nog pionieren, geeft hij eerlijk toe. “Over de circulaire economie dacht de boekhouder niet mee. Het is nog een beetje rekenen op een Excel-sheet. Er is weinig ontwikkeling van structurele financiële instrumenten.”

Terwisscha is het dan ook volledig met Van Liempd eens dat de circulaire economie in de bouw alleen op gang kan komen als het ministerie van Financiën zou meewerken in de vorm van aangepast fiscaal beleid. Hij bracht dit inzicht naar voren in Den Haag, als deelnemer in het Transitieteam Circulaire Bouw. Hij vond er gelijkgestemden als Peter Fraanje, een deskundige op het gebied van grondstoffenbeleid in de bouw. Voor Fraanje is het duidelijk wat de *bottlenecks* voor circulair hergebruik zijn. “De slooptijd is vaak krap, waardoor er weinig tijd is om herbruikbare materialen heel uit een gebouw te halen. De arbeidskosten zijn hoog in Nederland, terwijl materialen en grondstoffen relatief goedkoop zijn. Er zijn opslag- en reparatiekosten voor herwonnen bouwmaterialen. Tenslotte wordt de restwaarde van de materialen in de bouw vaak overschat. Het is

“Het gezond verstand is ver te zoeken”

Bestaat 0 procent btw eigenlijk wel?

Verbazingwekkend grote partijen profiteren al vele jaren van een 0-procent tarief btw. Vliegtuigmaatschappijen hebben het goed voor elkaar. De Belastingdienst belooft: ‘U kunt het 0-procent tarief toepassen bij het vervoer van personen met luchtvaartuigen als de plaats van bestemming of de plaats van vertrek buiten Nederland ligt’.

Scheepsbouwers zijn ook vrijgesteld. De voorwaarde is wel dat schepen commercieel gebruikt moeten worden en 70 procent van de tijd op zee zijn. Het kunnen passagiersschepen zijn maar ook transportschepen of vissersschepen. Vissers betalen dus geen btw over de aanschaf van een nieuwe boot. En trouwens ook niet over de vis die zij direct naar de veiling brengen.

Ook zijn er diensten waar geen btw over hoeft te worden betaald. Werkzaamheden die direct te maken hebben met zeeschepen en hun lading zijn onbelast; slepen, beloodsen, bergen, onderhoud, reparatie, bevrachten. In de haven zijn meer belastingvoordelen te behalen. Verhuur, onderhoud en reparatie van containers valt ook onder het 0-procent tarief. Zelfs het vervoer en de opslag ervan.

Bedrijven die minimaal 40 duizend liter bier of 10 duizend liter wijn opslaan betalen geen btw. Of opslag van een miljoen kilo zware stookolie of minerale olie. De belasting wordt pas achteraf betaald als de bier of de olie wordt geleverd. Tabak mag ook vrij van BTW worden opgeslagen.

Eigenaren van motorboten en zeiljachten worden door de fiscus ook een pleziertje gegund. Bij de koop van tweedehands vaartuigen wordt geen btw

meer in rekening gebracht, want die is ‘al betaald’. In de haven van Volendam is wel eens een jacht gesignaleerd dat uit dankbaarheid de naam ‘Vis Kus’ had gekregen. Dat kan overigens ook zijn omdat jachten niet meetellen in het vermogen van de eigenaar, ook al zijn ze vele tonnen waard (vrijgesteld box 3 vermogen, red.).

Veel minder lief is het ministerie van Financiën voor kringloopwinkels. Zij zitten in dezelfde positie als slopers die hun bouwmaterialen opknappen. Een kringloop moet de koper de volle 21 procent btw doorberekenen van alle goederen die gratis zijn ontvangen. “Het gezond verstand is ver te zoeken”, stelt directeur Mieke Bleij van Klus Amersfoort dan ook, een kringloopwinkel in gebruikte bouwmaterialen. “Hier hebben alle kringloopwinkels al dertig jaar lang last van. Het lukt de branchevereniging maar niet om tot een betere regeling te komen. Al konden we maar gebruik maken van de ‘margeregeling’, waardoor je alleen belasting betaalt over de toegevoegde waarde aan een gekregen plank die we verkopen. Daar is de btw ook voor bedoeld; voor dat wat je aan waarde toevoegt, niet voor het volledige product. In België mogen de kringloopwinkels wel met een laag tarief werken. Het is zo vermoeiend dat je elke keer weer opnieuw moet uitleggen hoe oneerlijk de belastingheffing in Nederland nu is. Het zou ons zoveel schelen als we niet altijd een-vijfde deel van onze hele omzet moesten afdragen.”

Ook voor alle producten in de ongeveer 1.500 kringloopwinkels in Nederland geldt: over alle borden, computers, kasten en kleding is al eens eerder btw afgedragen.

“Het ministerie van Financiën is geen makkelijk te nemen bastion”

zelden voldoende om economisch rendabel te zijn”, aldus Fraanje, circulair expert bij TNO.

In dit gremium lanceerde de directeur van Woonbedrijf zijn grote wens: “Ik ben een voorstander van 0 procent btw op circulaire bouwmaterialen. In mijn benadering gaat het mij vooral om materiaal dat bij Woonbedrijf vandaan komt en dus al van mij is. Waarom moet ik daar dan belasting over betalen, als het na een bewerking terugkomt naar mij? Waarover dan? Over de tijdbesteding, het materiaal, het vervoer; de hele rataplan? Het is mijn overtuiging dat de bouw een sector is die op zoek is naar financiële ruimte om de circulaire economie op gang te trekken. Met een 0 procent tarief heb je een fantastische incentive waarmee je innovatie daadwerkelijk kunt stimuleren. Er zijn gigantisch veel materialen in dit land herbruikbaar. Ik heb dit voorstel in het Transitieteam ingebracht. Maar het ministerie van Financiën...” Met een zucht: “Dat is geen makkelijk te nemen bastion.”

Het ministerie stelt op zijn beurt geen zelfstandige beslissingen te kunnen nemen over btw-heffing: “Nederland is als lidstaat van de EU gebonden aan Europese regelgeving, waaronder de btw-richtlijn. Die geeft geen mogelijkheid voor een bijzon-

dere regeling voor de circulaire economie. Er zijn voor de circulaire economie dan ook geen uitzonderingen gemaakt op de btw-regels.

Bij de voorraden grenen en vurenhouten balken droomt Barthel van Dinther toch heel even weg over een toekomst waarin de marges iets ruimer zijn en er bij sloop veel meer materiaal gered kan worden. De voorraden kunnen groeien. Er kunnen aan grote afnemers garanties gegeven worden over constante aanvoer. Zou een bedrijf als Ikea dan klant kunnen worden? Ikea wil naar 100 procent circulaire producten in 2030... Waar haalt dat bedrijf straks alle gebruikte grondstoffen vandaan? ■

Websites

Geboukte Bouwmaterialen A van Liempd
www.gebruiktebouwmaterialen.com

Woonbedrijf
www.woonbedrijf.com

Lectoraat Sustainable Finance and Accounting Avans
<https://www.avans.nl>

✦ TEKST JAN BOM EN MARLEEN JANSSEN GROESBEEK ✦ FOTOGRAFIE MISCHA KEIJSER

Impact Centre Erasmus from Purpose to Impact

Impact Centre Erasmus

Impact Centre Erasmus is een onderwijs- en onderzoeksinstituut verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Impact Centre Erasmus wil met impact denken, meten en sturen organisaties stimuleren de grootst haalbare maatschappelijke bijdrage te leveren. Waardoor mensen en middelen bewust en effectiever worden ingezet om economische, maatschappelijke en ecologische ambities te behalen. Impact Centre Erasmus werkt met en voor het bedrijfsleven, de overheid, NGO's en goede doelen. Impact Centre Erasmus wil inspireren door onderzoeksinitiatieven, projectonderzoek in opdracht en opleidingen aan professionals en executives aan te bieden.

Executive Program Corporate Social Responsibility

“Het heeft mijn denkraam over duurzaamheid verbreed.”
Naast economische uitdagingen hebben organisaties in toenemende mate te maken met uitdagingen op het gebied van klimaatverandering, tekort aan materialen en energie, water, veiligheid, gezondheid en ketenverantwoordelijkheid. De sociale en ecologische voetafdruk liggen onder het vergrootglas. Het Executive Program CSR maakt de thematiek inzichtelijk en stelt de kansen en dilemma's centraal. Dé MVO opleiding in Nederland is (h)erkend in de markt en levert de deelnemers een hecht en omvangrijk netwerk op. De integrale opleiding biedt drie modules, die ook afzonderlijk te volgen zijn.

Impact in One Day

“Leerzame theorie, afgewisseld met goede cases. Fijne sfeer.”
Iedereen heeft het over impact maar wat is het? Impact in One Day is een MBA in één dag over impact met elk jaar andere inspirerende sprekers. In één dag leer je hoe je met jouw organisatie door andere wijzen van denken en businessmodellen meer maatschappelijke impact kunt maken. Het is een intensieve dag van veel kennis, opdrachten, best practices en briljante mislukkingen. Ook in 2021 zijn er weer andere boeiende bedrijven die een kijkje in hun impact keuken geven.

Impact in Action

“Wat je nog meer kan doen om van impact denken, impact doen te maken?!”
Vind je het relevant om feedback en verdieping te krijgen omtrent de eigen impactambities? Impact in Action biedt denkkracht, kennis en ervaring aan. Maak een keuze uit het modulaire aanbod. Bijvoorbeeld: vraagstukken rond impact businessmodellen, van risico-naar impactmanagement, SDG's en organisatiedoelstellingen, van output naar outcomes, opstellen van een ToC, etcetera. Met Impact in Action willen we bijdragen aan prove and improve: verantwoord door én leren in organisaties.

Erasmus University Rotterdam
Make it happen.

Lees meer: www.ImpactCentreErasmus.nl
E impactcentre@eur.nl
T +31 (0)10 408 15 21

A stylized, layered illustration of a landscape. On the left, a tree with dark brown branches and teal foliage stands against a grey background. Below the tree, dark green hills rise. On the right, a bright white circle, possibly representing the sun or moon, is partially visible, with a blue bird in flight. The bottom of the image features abstract blue and purple shapes, suggesting water or a field.

People

Gezonde mensen

Planet

Gezonde wereld

Profit

Gezonde economie

*Meer dan ooit
verlangend we naar ruimte
groen en gezondheid*

92 pagina's

Onderzoek, interviews en vooral
praktijkverhalen over een gezonde wereld
na de coronacrisis